

SPYSE ende DRANCK.

HOMERUS Iliad XIX.

Gebruyckt Broot en Wijn, want die maken Kloeckheyten en Stercke.

PLATO VIII. de Republ.

Begeerte om Broot en Sop te eten tot gefontheyt en godde gestalte des Lichaems, is nootfakelijck.

ARISTOT. 1. Polit.

'T en kan oock niet wesen dat ymand sonder voedsel levendigh blijve.

Van het voedsel; als oock de nootfakelijckheyten en de verscheydenheyten van het selve.

Het Eerste Capittel.

DAer is nu van de Lucht en van de Wint geschreven, En wat dat aen de mensch door beyde wort gegeven: Hier dient nu door de kunst de keucken op-gedaen, En hoe men met bescheyt aen tafel heeft te gaen. Men vindt het inder daer, geen menschen leert er een, Om dat het yder mensch en alle menschen weten: Maer hoe men even-wel ten besten dient gevoert, Dat is het dat de kunst de menschen leeren moet. De mensch is als een dyck daer op de baren woelen, En gooden alle daegh zijn besigh of te spoelen: De mensch is als een pot die aen den vyere staet, Daer uyt geduerigh vocht en staeghe waessen gaet. Indiender niemant pooght ont dijcken aen te vullen, 'T is seker datse kortse geheel vervallen sullen; En soo men in den pot geen ander nat en doet, 'T is seker dat hy stracx gantsch ydel wesen moet. Daer is een edel vocht in onse binne-leden, Dat staegh wert af-geteert, en van den tijt bestreden; En soo het niet gestaght door voedsel wert gestijt, Eylater! ont krancck gesiel dat is terstont ontlijft. Soo dient dan oock de kunst hier regels in te ramen, Want dranck en nutte spys hout lijf en ziel te samen; Wel aen dan, weerde man, beschrijft den rechten voet, Wat dat men eten sal, en hoe men drincken moet.

NA de Lucht stellen wy wel terechte Spijs en Dranck, als de welke tot onderhoudt des Lichaems niet veel minder, als de Lucht van noode zijn. De Lucht wert wel veerdiger, en rasser in het Lig-

haem getrocken, maer Spijs en Dranck, alsoo sy het selve een blijvende en aen-klevende stoffe geven, konnen dat stercker en langer bewegen. Dewijl dan de gelegentheyt van ons Lichaem soodanig is, dat het selve de verderffenis onderworpen zijnde, gestadelick sijt als een kleet, en dat door het ongevoelicke uyt-waesselen, onse natuerlicke wermte gestadigh vervlieght, en de olyachtige vochtigheyt allenckkens, gelijk den olye in de lampen, van de selfde wermte verteert werdt, soo heeft de voorlichtige Nature, op dat den Mensche niet terstont na sijn geboorte en soude komen te sterven, als een genees-middel voor de verganckelijckheyt, gegeven het Voedsel/om het gene door gestadigh uyt-vloeyen vergaen was, door Spijsen Dranck wederom te herstellen. Het welck van de Poet Lucretius seer wel aen-gewesen is in sijn 4. Boeck:

De mensch die staegh verslijt, gevoelt sijn swacke leden
Gedurigh af te gaen, en hellen nabeneden,
Verliesen haren stant, en missen hare kracht,
Tot dat hun nieuwe jeught door voedsel wert gebracht,
Verlies van vaste stof dat leert hem kost begeren,
Om weder op een nieuw daer op te mogen teren;
En fruyt van innigh vocht dat geeft hem groate lust,
Op dat sijn heeten dorst mocht werden uyt-gelust.

Want indiender niet met allen in ons gestadigh en verging, en de Mensche altijd in enen stant bleef, soo en soude het Voedsel gantsch niet van nooten wesen, ja wy souden van den Ouderdom en de Dood geheel bevrijt zijn. Maer alsoo wy bemerken en gewaer werden, dat door het gestadigh uyt-vloeyen van onse selfstandigheyt, de krachten verminderen, en daer uyt volgende is een slappigheyt van de deelen onse-

lig-

lighaems, soo is 't nootfakelick, dat wy de selve foeken te hermaken en te verduwen. De Spijse hebben wy dan van nooden; om te herstellen 't gene van de harde en drooge selfstandigheyt wech genomen is; den Dranck, om het gene dat vochtigh is; gelijk oock dat in ons uyt Vyer en Lucht bestaet, door het halen van den adem, en 't slaen van de pols ofte slag-aderen onderhouden wert. Waer uyt dan blijkt, dat wy sonder die middelen tot geener tijdt en konnen ons leven behouden, en dat wel geseyt is van den Poet *Horatius* in het 3. Schimp-dicht van sijn 2. Boeck:

*Stelt vast dat u den ader-slagh
Alleen maar weynigh daren magh,
Tenzy dat ghy mit goeden kost
Van slacu te worden haer verlost.*

Soo sien wy dan, gelijk als een dijk die gestadigh af-spoelt, en niet gestadigh onderhouden en wert met nieuwe aerde, het landt als dan komt in te breken, en verloren wert: ofte gelijk een ketel met water, die gestadigh over het vyer hanght en ziedt, allecxkens geheel uyt soude waessenen, indiender geen versch water by gegoten werde: alsoo soude het oock gaen met het gestadigh uyt-vloeyen en verterender selfstandigheyt van onse Lichamen, indien het af-gespoelde niet met goede zooden van broot en toe-spijse, en het uyt-gewaessende met vochtigheyt van wijn ofte bier onderhouden en vernieuwt werde. Dese vernieuwinge alsse wel, bequamelick, en volgens de regulen van de Konste der Gesontheit, die wy hier beschrijven, geschiet, soo is 't dat de Menschen in een lanckduerige en voor-spoedige gesontheit leven, en anders sonder ordre, en in 't wilt levende, haestelick, en voor haren tijt komen te sterven. Waer uyt blijkt, dat dit deel van onse Konste seer noodigh is te weten, en datter veel aen gelegen is wat spijsse ofte dranck gebruyckt wert. Het welck wy daerom oock wat wijtloopigh sullen verhandelen. Insonderheyt mede, om dat de Menschen in geen dingen, die de behoudenis der Gesontheit betreffen, meer bekommert en zijn, en van gesont ofte ongesont en weten te spreken, als van Spijse en Dranck, en even-wel in geen dinck haer meerder te buyten gaen. Want sy nemen de Lucht, en d'ander dingen (*Res Nonnaturales* genaemt) soose komen: maer in Spijse en Dranck hebbense groot onderscheyt, en kiesen her een voor het ander, hoewel niet juyt altijd het beste. Want alsoo sy meest op den smaect en leckerheydt letten, soo en nutten sy niet altijd den besten en gesontsten kost, maer alleen die haer best lust, en lekerst smaect. En ick heb dickwils bevonden, dat de gene die d'een ofte d'ander quelligh onderworpen waren, meest altijd lust hadden tot het gene, dat haer quaetst was. Het welck de Mensch soe in spijsse, als oock in andere dingen meest van naturen gewent is, gelijk *Isoeratus* seyt tot *Nicolem*.

De Kost dan, ofte het Voedsel/daer wy nu van sullen handelen, is 't gene, dat de selfstandigheyt van ons Lichaem kan voeden, ofte, dat door onse natuerlicke wermt verteert zijnde, in de selfstandigheyt van ons Lichaem verandert. Waer door het van de Geneesmiddelen onderscheyden wert; dewijl de selvige niet en veranderen in de selfstandigheyt van ons Lichaem, maer beroeren alleen het selfde. En dat is het oprechte Voedsel, het welck alleen kracht heeft om door de gelijkheyt van sijn wesen met ons Lichaem, het selfde te voeden, en niet dat met eenen ons lichaem kan beroeren, ofte veranderen. Gelijk oock sulck een voedsel is, 't welck de Genees-meesters daerom Medicamentus Voedsel noemen. Het selfde voedt ons Lichaem wel, maer heeft daer-beneffens noch wat by, dat in de selfstandigheyt van het selve niet verandert en kan werden; en even-wel niet stil en is, maer eenige veranderingh het Lichaem aenbrengt.

Wy sullen dit nu wat nauwer gaen insien. Al 't gene wy nuttigen en gebruycken, doet sijn kracht, en maect in ons veranderinge, ofte door sijn gematigheyt, ofte door de gestaltenisse van sijn stoffe, ofte door sijn geheele wesen; om hier in nu te volgen de goede verdeeling (hoe wel by veelen besprongen) van den hoogh-geleerden Dr. *Fernelius*, eertijds Raedt en Genees-meester van *Hendrick* de II. Koning van *Vranckrijk*. Door gematigheyt, ofte hoedanigheyt werckt het kout Water en de Latouw in ons verkoeling, het Vyer en de Wijn verwerminge. Door de stoffe werckt het gene, dat door dunnigheyt van sijn selfstandigheyt door-dringt, en de vochtigheden verdunt; dat door sijn dickigheyt verstoppt, door sijn taeyigheyt beslijmt, ofte door sijn scherpigheyt suyvert en af-veeght. Door het geheele wesen werckt het gene, 't welck door de aengenaemheyt en de gemeenschap van sijn geheel wesen ons Lichaem voedt, ofte door strijt en tegenheyt beschadicht en verderft. Waer van het eerste Voedsel, het laetste Vergif genoemt wert. Soo is dan het rechte Voedsel, niet dat door sijn gematigheyt, ofte stoffe, maer door sijn geheele selfstandigheyt met onse nature over-een komt, en daerom in het wesen van ons Lichaem kan verandert werden. Het welck een enckele veranderinge is: maer daer is verscheide Voedsel, het welck op twee, ofte drierhande manieren ons Lichaem kan veranderen. Op tweederhande, den *Azijs*, door gematigheyt en stoffe, want hy verkoelt, en door-dringt met sijn dunnigheyt: de *Latouw* door gematigheyt en geheel wesen; want sy verkoelt en voedt: ongedeesst Broodt, door stoffe en geheele selfstandigheyt; want het verstoppt en voedt. Op drierhande manieren wert veranderinge gemaeckt van den *Wijn*, dewelcke verwermt, verdunt, en voedt. Het gene dan, dat door de gemeenschap van sijn geheele selfstandigheyt in de selfstandigheyt van ons Lichaem verandert wert, is eygentlick *Voedsel*: het gene, dat de

natuerlike gestaltenis van het Lichaem eenighfins beroert, is een *Medicament* ofte Genees-middel: en 't gene dat terwijl het in 't Lichaem verandert wert, het selve niet eenen wat verandert is, gelijk geseyd is, *Medicamentus Voedsel*. Daer-en-boven valter noch dit onderscheyt, dat meest alle de Genees-middelen gantsch geen Voedsel en geven, daer naelicx eenig Voedsel gevonden wert, 't welck niet eenige veranderinge het Lichaem toe en brengt. Sulcx is niet vele redenen te bewijfen, maer insonderheyt daer mede, datter naelicx eenigh Dier met onse gematigheyt recht over een en komt, en voornemlick wert sulcx gespeurt in de Moeskruyden, Wortelen, en Vruchten, onder dewelke niet eene en is, die uyt gelijk-gemengde hoedanigheden der *Elementen* bestaet, en recht even gematigh is. En dit is de reden, waerom dat de gene, die welvarende altijd de selfde spijsse gebruycken, ten laetsten in een sieckte vervallen, sommige rasser, sommige langfamer, na dat in de spijsse meerder, ofte minder ongematigheyt was. Derhalven zijnder, om deselve ongematigheyt te verbeteren, veronnen, en gevonden verscheide manieren, en middelen van de Spijsse te bereyden en toe te maken. En daer en ontbreeckt oock geen reden, waerom de Nature geen Voedsel voort-gebracht en heeft, sonder eenige uytstekende hoedanigheyt. Want daer en is geen Lichaem, dat juist effen gematigh is, maer valt altijd wat werner, kouwer, vochtiger, ofte drooger, en sulcx ofte van de geboorte, ofte door veranderingh van jaren, plaets, ofte lucht. Waerom noodigh was, dat het Menschelike geslacht, soo veel veranderingen onderworpen zijnde, gevoet werdemet ongematigh Voedsel, indien het soo langh het wesen konde in dit leven zoude blijven. Want dat ongematigh is, wert onderhouden door matelicke tegen-strijdende ongematigheyt.

Nu de naem van *Voedsel* wert by *Hipp. de Alimento*, op drie manieren verstaen, te weten voor 't gene dat voedt en Voedsel is, voor 't gene dat als Voedsel is, en 't gene dat voeden sal. Soo dat het ware Voedsel is, het welcke komt, en blijft in de plaetsse van het gene dat vervlogen is: als Voedsel, is het gene, dat alder-naest is om Voedsel te wesen, gelijk het bloet: toe-komende Voedsel is, alle spijsse die genut wert, de welcke als sy verteert is voeden kan, en in de selfstandigheyt van ons Lichaem verandert werden. Derhalven is alle spijsse, die wy gebruycken, voor Voedsel gerekent, niet dat de mensche daernaef gevoet wert, ofte dat het foodanigh is dat het dadelick voedt, maer om dat het wel van de Nature verdout zijnde, voedsel geven sal.

Al het gene, dat ons Lichaem voeden kan, bestaet en wert genomen uyt tweederley dingen, uyt de gene die leven hebben; ofte die geen leven hebben; als zijn Water en Zout. De *animata*, of die leven hebben, zijn, ofte *Vegetabilia* aerdt-gewas, te weten, Koren,

Moes, Wortelen en Vruchten: ofte Dieren, van de welcke sommige gaen, vliegen, en swimmen, te weten Vier-voetige Dieren, Vogels, en Visschen. En het voedsel dat van de selfe genomen wert, is wederom tweederhande, ofte de deelen en leden van de selfe, ofte 't gene van haer komt, als Eyeren, Bloet, Melck, Wey, Boter, Kaes, Honingh, en diergelijcke. Maer in al dit voedsel, is een groot verschil en onderscheyt. Want de eene spijsse is van goet, d'ander van quaet sap ofte gijl, en geeft derhalven goet ofte quaet voedsel: d'eene is licht, d'ander hart om te verteren: d'eene verderft lichtelick in de mage, terwijl verteert wert, d'ander niet. Dan de alderbeste Spijsse is, dewelcke licht is om te verdouwen, veel en goet voedsel geeft, niet lichte en bederft, en weynigh overschot laet. Daer is oock harde en hertelike Spijsse, dewelcke wel veel voedsel geeft, dan grootte kracht van wermt van doen heeft; om in de mage wel verteert te werden; en daerom bequamer voor de gene, die veel arbeyt doen, en sterck zijn, als voor ledige, slappe, ofte oude hyden. Daer is mede slappe kost, die wel rasc verteert, en goet voedsel geeft, maer 't is weynigh, en niet langduerigh. Het selve bederft oock lichtelick in een stercke en heete mage. Daer is oock Spijsse, al isse noch soo goet, even-wel voor een yege-lick niet nut en dienstigh; om dat de Nature der menschen soo verscheyden is; waer door komt dat van eene kost den eenen mensche sieck zal werden, die een ander wel bekomt. Dese verscheydenheyt in de Nature maect dat de Scheerlinck ofte dulle Kervel, daer de menschen van sterven, en de wijse *Socrates* (beschreven in 1. Deel van den *Schat der Ongefomheyt* op 't laetste capittel) mede vergeven is, de *Spreeuwen* voor voedsel dient, gelijk *Galenus* schrijft in sijn Boecken van de gematigheden: en dat een kruyt voor het een dier sijn, voor het ander genees-middel, ofte spijsse is, gelijk leer aerdtigh besichteven wert van den Françoisen poët *du Barais* in den derden dag van sijn eerste weke:

*Wat heeft de goeden Godt, wat heeft by schoone krayden
Geshapen voor den mensch, voor alderhande luyden!
Niet een soo schralen wey, niet soo vermoesten vet;
Daer niet een grooten hoop van planten wert getelt;
Van planten wonder nut voor yeder aen te merken,
Verscheyden in het loof, verscheyden in het werken,
Verscheyden in de werck, verscheyden in den aert;
Siet wat een aerden klomp de menschen wonders baert!
Laet yemant aert-gewas uyt tuyn of velden lesen,
'T sal desen heylsaem kruyt: en dien vergifsig wesen;
'T sal yemant dienstigh sijn, oock in sijn hooghsten noot,
'T sal yemant binder doen, en geven aen de doot.
Men rouw wel eer een kruyt dat ofsen dede sterven,
Maer maect een esel vet, en deed hem bloet verwerpen.
Daer is een ander kruyt de spreeuwen wonder goet,
Maer dat in haest den mensch de leste pijn doet.*

Een ander wederom dat sul den myyl vergeven,
 En brengen aen den mensch een nieu en vaster leeten,
 Seboon dat hy is vergift. Let op den Aconijt;
 Die ruyck als met geweld de menschen uytter tijt;
 En desen onverlet soo wort er niet gevonden,
 Dat yemant nutter is ontrent de selle wonden
 Die hem een slange steecht, of in de leden bijt,
 Terwyl hy door het wout of in de bosschen rijt.
 Siet wat een vreesent genas van ongewone krachten,
 Gantsch buyten ons begriep en boren ons gedachten!
 Het doot terstont een mensch, een vrou, een man, een kind,
 Indien het geen fenijn in hare leden zint:
 Maer isser gif ontrent, het laet de menschen blijven,
 En pooght met alle macht sijn vyant uyt te drjven,
 Het worstelt met het gif, het dwinget met geweld,
 Tot datter op het lef alleen bebout het velt:
 En als het heylsaem bladt den vyant heeft verslagen,
 En d'oor van 't gezicht ten vollen wech-gedragen,
 Soo sebetet wt het lijf daer in de kringh befont,
 En door haer beyder doods soo wort de mensch gesont,
 Wat dien'er meer geseyt? wat yemant komt getreden,
 Daer zint men diep geheym en saken boren reden,
 Daer zint men boogh beleyt: en tot een kort besuyt,
 Men zint den grooten Gods oock in het minste kruyt.

Van wat aerdt en kracht dan dat elke Spijse is,
 in welcke Lichamen sy gesont en voedende, ofte
 quaet en ongesont is, en op wat maniere sy genoten
 moet werden, zullen wy nu vervolgens aenwysen, op
 dat een yegelijk soude mogen aencinnen 't gene hem
 nut en bequaem is, schouwen en wachten hem voor
 het gene, dat hem ondienstigh en ongesont is. Wy
 beginnen hier een groot werck, (seydt de Schrijver
 van de Natuerlicke Historie in de voor-reden van
 sijn 20. Boeck) en zullen de Mensche sijne Spijse
 uytleggen, en hem doen bekennen, dat onbekent is
 't gene waer door hy leeft: het welck soo slecht en
 gering niet geacht en moet werden, al is 't dat sulcx
 zoude mogen schijnen den gene, die door de slech-
 tigheid van de namen bedrogen was. Wy zullen
 voorwaer sien, hoe dien goedertieren Godt, door
 sijn grondeloofe barmhertigheid, het Menschelicke
 geslacht niet alleen van noodtdruft tot het Leven,
 maer oock tot overvloet, en vermaeck versien heeft.
 Derhalven en behoort men onder het eten (gelijck
 Basilus de Groote ons wel vermaent) sijn gedachten
 soo niet te stellen, dat sy op Godt niet en dencken:
 maer veel eerder geeft den aerdt van het voedsel,
 en het maecksel van 't Lichaem, dat het ontfanght,
 ons reden en oirzaeck om Godt te looven, over-
 leggende hoe veelderhande, en hoe bequame Spijse,
 dien oppersten bestierder van alle dingen voor onse
 Lichamen bedacht, en zoo mildadelickuyt-gedeelt
 heeft.

Van Broot, Pap, Bry, Koecken, en alderhande Koren-werck.

Het II. Capittel.

DE tijt, beroemde vrients, begint u aen te manen
 Te spreken met bescheyt van alderhande granen,
 Te schryven hoe men eerst het edel koren wint,
 Ten dienst van de maegh, en smake van den mont.
 De menschen hebben eens alleen maer kruyt gegeten,
 En vry een ruymen tijt geen beter kost geweten:
 Oock in het aerdt-gewas vernemen men volle lust,
 Indien men slechts alleen den gragen honger blust,
 Het was een gulde tijt, wanneer de menschen saeten
 Te midden in het velt en niet als vruchten aten,
 Met kleynen kost gedient: het was een gulde tijt,
 Als met een schotel moet een Prince was verlijt.
 Het was een gulde tijt, wanneer een kudde schapen,
 Ghing onder eenen boom met haren meester slapen,
 Of weyden door het wout er voor en mercken hem,
 En sproongh of op het spel of op een blijde stem.
 Het was een gulde tijt, eer oyt de lieden dachten
 Een os, een jonge koe, of ander vee te slachten,
 En dat geen jarigh lam met sijn onnoosel bloet
 Haer monden hadt besmet, haer magen hadt gevoot.
 't Is nu een ander eeuw: het vee dat wort verslonden
 Ten dienst van den buyck, en van de grage monden:
 Men wil geen kruyden meer tot spijsse voor den noot,
 Men wil de soete smaek van nieu-gebacken broot:
 Men wil dat lekker is, wel gaet dan vorder treden,
 En tast hier in het graen als met de gantsche leden,
 Doorgront den rechten aert van rogh, en spels, en rijst,
 En leyt ons van den lust, en tot gejonde spijs.

WY sullen de beschrijvinge vande voetselen begin-
 nen van 't gene, 't welck de aerde tot onderhoud
 van de Menschen voort-brengh, als van het gemeenste
 en outste van allen, met 't welcke de Menschen van de
 eerste tijden haer alleen plachten te behelpen, na 't ge-
 voelen van Hippocrates in sijn Boeck van d'oude Ge-
 nees-konste. En daer is oockuyt de H. Schrijver niet
 wel te merken, datmen voor de Sont-vloet yet anders,
 het zy vleesch, ofte visch, gegeten heeft. De Luyden
 van die tijdt etende alleen om te leven, en niet levende
 om te eten (gelijck Socrates van sommige plag te seg-
 gen) en fochten geen leckernyen ofte vromde koket-
 ten: maer alleen middel om den honger en dorst te les-
 sen; en gebuyckten derhalven de Spijse, die gereest
 was, en niet veel toe-stellen van doen en hadde, als
 kruyden, wortelen, vruchten, die altijd by de hand
 waren, ende en aten geen bloet, als van kerffen, en
 moerbeyen: niet zijnde van de dwafen, daer de
 Griecsche poet Hesiodus van spreekt, die niet en we-
 ten datter oock in slecht kruyt wel wat goets, en van
 groote kracht is. Sodatigh voedsel is oock by de gene
 die

die sober en heylighlick geleest hebben, altijd genut en geprefen. Xenophon de Griekische history-schrijver vertelt mede van de Perſianen, datſe voor ſpijſe Brood, en voor toe-ſpijſe de Korſſe plachten te gebruyken; en dat om dit ſober leven het onder haer ſchande was; in dien yemant ſnoot ofte ſpoude. In Ooſt-Indyen is noch hedenſdaegs verſcheyden volck dat niet en eet van het gene leven ontfangen heeft; gelijk te ſien is by Linſeboten in het 36. en 37. cap. van ſijn Reyſen. Deſen ſlechten koſt ſchrijft Pythagoras de gulde eeuw toe by den poët Ovidius in 't 15. Boeck van ſijn Transformatie; maer den ſelfden is daer na allenckens verandert. So getuyght Varro, de geleertſte van de Romeynen, in het 1. Boeck en Capittel van ſijn Lant-bouwinge, dat 't Menſchen leven van d'outſte heugenis, met trappen gedaelt is tot onſen tijt, en dat den eerſten trap den natuerlickſten geweeſt is, doen de Menſchen leefden van 't geene de aerde van ſelfs en ongequelt voort bracht. De eerſte Menſchen, ſeyt Lucianus Amorib. ſo dra ſy geboren waren, ſochten een dagelickſchen geneef- middel voor den honger, en aten, uyt gebreck, het eerſte kruyt, datſe kregen. Daer na ſochtenſe nae de malſte kruyden, als oock de eekelen. Maer de laeter eeuw heeft deſe koſt voor de beſteen gelaten; en de

naerſtigheyt van de huyluyden heeft het zaeyen van Koren, en Gerſt gevonden, en den middel om deſe ſelve alle jaers wederom op een nieu te doen waſſen. By de Poeten werdt 't vinden van 't Koren de godinne Ceres toe-geſchreven, 't welck daerom oock van Virgilius het Saet van Ceres genoemt werdt, ſchrijvende in 't eerſte Boeck van ſijn Lant-bouwinge aldus:

De werelt leet hier voormaels noot,
Men vouter graen noch witte-broot,
Men at of kruyden uyt het wout,
Of vruchten van het eycken-hout,
Of bramen van den wilden ſtruyck,
Slecht voedsel voor een geygen buyk.
Maer doen quam Ceres in het lant,
Die eerſt den ploegh en kouter vant,
Die heeft den vanden hoop geleert
Hoe dat het lant dient om-gekeert,
En hoe men offen t ſamen voeght,
En na de kunſt den acker ploeght;
Siet dus ſoo vries het edel graen,
Dies had den eekel ſtracoo gedaen.

En al ist, dat in sommige Landen, daer geen Koren en wast, broot gebaeken wert van ander meel, gelijk in 't eylant van *S. Domingo*, van een witte wortel, genaemt *Cazne*, als beschreven wert in de Chineseche vaerten by den Spaenschen schrijver *Gonzalez de Mendoza*, en van andere wortelen, by andere, oock Nederlandische Schrijvers; soo en komt even-wel foodanigh broot geenfins noch van smaek, noch van kracht by het broot; 't welck van koren gemaect wert.

Onder het Koren zijn al van ouden tijden, en noch gebruyckelick *Terwe*, *Spelt*, *Regge*, *Gryst*, als oock ander aerdt-gewas, *Rijs*, *Geert*, *Haver*, *Erwtten*, *Boonen*, en diergelijcke.

Terwe is werm en vochtigh van aert, en geeft meerder en wasser voedsel, als eenigh ander Koren, en werdt daerom oock meerder geoeffent. Want al isse wat vochtigh, en daer benevens eenige taezigheyt en klevende vertigheyt heeft, soo wert de selve door bereydinge verbeterden wech-genomen: insonderheyt in het *Broot*, het welck de beste Spijse is, die van *Terwe* gemaecte werdt, en oock de oudste van allen, na de Vruchten. Want wy lesen in de Boecken *Mosis*, dat Adam in het Paradijs Boom-vruchten at, en daer uyt-gejaecht zijnde, dat hy de aerde boude, en moest aenhooren de stemme. In 't *sweet dijns aenschyns sulc ghy broot eten*, Gen. 3. Welck *sweet Aben Ezra* uytleyt van dien arbeit, door de welke *sweet* meest verweckt wert, als daer zijn, bouwen, wannen, malen, kneden, backen, soo dat Adam te gelijk de straffe, en de konste van broot maken gegeven is. Van die tijdt is het *Broot* alijt in 't gebruyck gebleven: en voor de beste Spijse bevonden. Want in het selve is de *Terwe* alderbest bereyt: alsoo de taezigheyt door den deeffem verbetert wert, en de vochtigheyt, soosy te veel is, neemt het backen wegh, waer toe mede niet weynigh en helpt het zout, datter in komt. *Aristoteles* schrijft in sijn *Problema*, dat het ongezoeten *Broot* swaerder weeght, als het gene, daer zout by gedaen is, wel verstaende, als het anders van eenderley gewicht is: hoe-wel dat het tegen-deel waerschijsnelicker mocht aengenomen werden, dewijl het zout swaerder is, als het water. Maer die de saeck wel in siet, sal bevinden dat de reden goet is. Want het zout verdriefft en verdrooght alle vochtigheyt, de welke door de wermte gewoon is te bederven. Sulcx blijkt merckelick aen vleesch, visch, en ander Spijse, die lang in de pekkel bewaert wert. Op de selfde maniere verteert oock door het *Zout* de vochtigheyt in het broot: en als de selve by-blijft (gelijk gelchiet in ongesouten *Broot*) so bewaertse het gewichte. De selfde vochtigheyt wert oock in 't *Broot* gehouden, als het niet genoegh gebaeken is. Het welck sommige backers al willens doen, om dat het soo veel te swaerder soude wegen. 't En is oock niet beter, dat het door te groote hitte van den oven, al te hart gebaeken werdt. Want daer door en werdt niet alleen de over-

tollige vochtigheyt verteert, maer oock het lieflick sap, 't welck is als de ziele van 't meel, uytgewaessent en verbrant. Soodanigh *Broot* is hart te verteren, geeft weynigh voedsel, schiet langsaem na beneden, en roept den buyck, maer het gene niet genoegh gebaeken en is, beswaert de maegh, wert naelicx verteert, verweckt veel wints, en taeij slijm: dan schiet ras na beneden door sijn swaerte, en maect derhalven den buyck weeck. Waer uyt blijkt, datter op het backen wel moet gelet werden. Ja daer is by-na soo veel gelegen aen het bereyden en toe-maken, als aen de stoffe, daer het af gebaeken werdt. Want al is het *Broot* van 't beste Koren gemaect, indien het evenwel niet heel wel en konstigh gebaeken en wert, soo kan het tot ongesonde kost gedyen. De heele saeck bestaet insonderheyt in het rijzen, en backen; en daer is een groot onderscheyt tusschen *gedeeffent* en *ongedeeffent Broot*. Want door den deeffem werden de grooffte deelen verdunt, de taeije lichter en lichter gemaect, en bequaem om wel verteert te werden. Maer *ongedeeffent Broot*, is swaer, grof, hart om te verteren, maect in het Lichaem rauwe en grove vochtigheden, en veroorsaect vele verstoppingen. En al geeft het vast voedsel, en dat niet lichtelick en vervliegt: soo en is het even-wel niet bequaem, als voor heel grove en stercke Lichamen, en die swaren arbeit doen. Het *Broot* dan, dat wel gekneet, geseffen, en met matelicke hitte gebaeken is, werdt met recht voor de beste Spijse gehouden; en is voor een yegelick, van wat jaren ofte gematigheyt hy zy, nut en dienstigh; en werdt bequaemlick tot alle toespijse als vleesch, visch, koter, kaes, fruyt, moes, gegeten; en sonder het selve werdt niet anders, als met schade van de gesontheit genoten. Het is mede de *Maegh* seeraengenaem: en daer alle andere kost, indien men hem dickwils come te eten, ten lesten tegen staet, het *Broot* alleen en valt niemant tegen, en werdt gestadigh van de gesonden met smaek gegeten; en de siecken verlieen alderleest den smaek van 't *Broot*, en wederom bekommende krijgen die veeltijts eerst weder.

Maer alsoo het *Broot* niet alijt van eenderley meel gemaect en werdt, soo isser tusschen het selve oock groot onderscheyt. *Galenus* seyt dat onder alle de geslachten van *Broot*, het *Witte-broot* / ofte *Heeren-broot* / van de suyverste en sijnste. *Terwe-bloom* gemaect, het meeste voedsel geeft. Daer aen komt het *Gebuyt-broot* / te weten daer de grooffte semelen niet by en zijn. Dan volghet het gemeen *Terwe-broot* / dat al sijn bloeme, en oock al sijn semelen noch by sijn heeft. Hier na werden gerekent de soorten van *Broot*, die by-na niet dan semelen in en hebben, sulcx als is het *Broot*, dat daerom *Gruys-broot* ofte *Semel-broot* gemeenlick genoemt wert. Sulck broot is het slechtste van allen, en voedt veel min, dan eenigh van d'ander soorten van *Broot*; daer-en-boven soo gact

gaet het haest en gemakelick van onderen af, jaer maeckt en hout den buyck gemeenlick heel weeck. Maer al is 't, gelijk wy geseyt hebben, dat het *Witte-broot* het suyverste en voedsaemste van allen is, soo en dient het nochtans van teere luyden, en die geen werk en doen ofte haer Lichamen niet wel en oeffenen, niet gestadigh gegeten, alsoo het selve de Lever en Milt lichtelick doet verstoppē, en oock graveel en gicht verweckt, om de taeyigheyt en soetigheyt van de blom. Ick hebbe verstaen datter in Vrieslandt een backerye is, alwaer al het huysgezin eenige jaren nae malkanderen alle morgen heet *Witte-broot* gegeten heeft, waer van sy allegader doof zijn geworden. Soo dat het gemeene Terwen-broot haer beter is, 't welck om de semelen, die het by hem heeft, minder verstoppt en lichtelick na beneden schiet. En dit is een van de voornaemste oorsaken, waerom de groote Heeren en Witte-broots kinderen veeltijds met graveel en gicht gequelt zijn, volgens het gevoelen van onsen vriendt, den hoogh-geleerden Heere, Dr. *Lodewijk Nominus*, seer vermaert Genees-meester tot Antwerpen.

Daer is oock onderscheyt te maken tusschen versck, en oudt-backen broot.

Heet *Witte-broot* / ofte ander heet broot, swelt in de Maegh, maeckt Dorst, verstoppt de Lever, en het ander Ingewant.

Heel *Oudt-backen broot* is onlieslick, hart om verteeren, en maeckt swaer bloet: gelijk oock doen de korsten van broot, die daerom op vele Heeren tafelen werden af-gesneden. Maer 't gesontste en lieslickste is dat's daeghs te voren gebackē is.

Biscuit / ofte *Twee-bach* is niet quaet, insonderheyt voor de gene, die wat vochtigh van gematigheyt zijn, ofte veel vochtigheden by haer hebben.

Alle ander dingen, die van Terwe gemaect werden, als daer zijn *pappen, waeffelen, pannekoeken, korsten van pasteyen*, en diergelijke, en konnen van deughden en gesontheit by het broot niet vergeleken werden: alsoo in vele het vermengen van melck, boter, en diergelijke de taeyigheyt van den Terwe niet en verbetert, maer eer vermeerdert, en dat den Terwe oock soo wel niet en rijft ofte gekooct en wert. En al is 't, dat de selve wel goet voedsel geven, indien sy een stercke wermte en goede Maegh bekomen: nochtans dewijl het naelick en gebeurt, dat sy geheel in een swacke Maegh, en in de gene, die geen stercke wermte in haer en hebben, en haer niet stercken oeffenen, verteert werden, en datter eenige deelen onverteert blijven: soo sullen de selve sonder twijffel een raeuw en taey voedsel maken; het welck de nauwe aderen, insonderheyt van de Lever, verstoppē zal, en stof tot graveel verwecken, en de voedinge van het gantsche Licham in roere stellen.

By ons is seer in 't gebryck de *Blomme-pap* / van terwe-blom met soete-melck gekooct; dewelcke

veel voedsel geeft, en niet ongesont en is, by aldien sy soo heel dickwils niet gegeten en wert. Anders doet sy graveel en steen (gelijk nu geseyt is) in de Nieren groeyen, en verstoppt de Lever, als *Galenus* getuyght. En van dese natuer zijn meest alle ander pappen en bryen, die men van ander meel, met Terwen-meel vermengt, gewoon is in melck te koken, als van *Rijs, Haver, Geers*, en andere. Want veel van de selve voeden wel en veel, wanneer sy verteert werden; maer sy doen den buyck dickwils swellen, en maken grof en swaer bloet. Soo doen oock *Panne-koeken* / en *Waeffelen*.

De gesontste pap, die niet van meel, maer kruym van broot gemaect wert, is de *Panade* (alsoo na het broot genoemt) bequaem soo wel voor de gesonde, als voor de gene, die sieckelick gaen.

Spelte komt van nature aen de Terwe, en gelijk als tusschen de Terwe en Gerste. Want sy geeft meer voedsel als de Gerste, en minder als de Terwe. Soo dat het Broodt daer van gemaect, al is 't goet in de maegh, oock minder voedsel geeft, als Terwen broot. Het Broot van Spelte wert mede rasser droogh; waer uyt het schijnt een verwermdende, en verdroogende kracht te hebben.

Rogge is wermer als Gerst, maer koelder als Terwe, het Broot daer van gebackē geeft meer en valter voedsel als 't Gersten-broot, dan heeft eenige taeyigheyt en verstoppende eygenheyt, door de welke dat hardt en swaer om verteren is, insonderheyt als het gesift ofte gebuylt, en van sijn semelen afgesondert is. Want 't gene dat van ongebuylt meel gebackē wert, en alle sijn semelen noch heeft, soo dat van de Molen gebrocht wort, alstet wel en behoerlick gedeessemt, en door-backen is, dan isstet min taey ofte swaer, ende en is niet heel moeyelick om verteert te werden, en gaet haestelick van onderen af: het en is nochtans diefaengaende niet al uyt met het ongebuylt Terwen-broot te vergelijken: want het is noch swaerder als het selve, en moeyelicker om te verdouwen.

Dan dit *Roggen-broot* geeft den Lichame een vast, gelijkig, en sterck voedsel, niet quaet van sap ofte gijl, wel-verstaende als het van goede Roggen gebackē is. Want Broot van quade, verdufte, ofte bedorven Rogge gemaect, doet in het lijf quaet en haest verorbaer bloedt groeyen, en veroorlaeckt verscheyde langdurige verdrietige siekten, insonderheyt de gene, die wy *Scheur-bnyck* ofte *Blaeu-schuyt* noemen.

Maer om het Roggen-broot so veel te aengenamer en lichter te maken, mengen sommige daer Terwe by, 't welck sy *Mistellun* noemen; al of men gemengte broot seyde. En dat Broot is soo taey en swaer niet, als het ongemengelt Roggen-broodt, en blijft langer versck, weeck ofte sacht, als het Terwen-broot selfs.

Biscuit van Rogge is voor de Schippers, en Steden die belegert zijn; als oock voor de Menschen, die grooten arbeyt doen.

Gerste seyt *Plinius* 18. 7. is van d' alder outste kost, wert van *Galenus* 7. *Simp.* kout en droogh in den eersten graed gestelt, en is de Terwe van krachten geenfins gelijk. Want de Terwe verwermt merckelick: daer-en-tegen en verwermt de Geeste gantsch niet, en daer en boven in welcker voegen die gebruyckt wert, 't zy oock dat men daer brooden van maect, men sal daer eenige verkoelende kracht in bevinden. Voorts soo verschilt sy van de Terwe, oock aengaende de stoffe van haer voedsel, dat sy den lijve geeft. Want de Terwe is dick en taey van stoffe: maer de Gerste doet in ons lichaem een dun, en een weynighskan afvagende vochtigheyt ofte gijl groeyen, waer van nergens na soo veel voedsel komt, als van den Terwe. Hierom heeft de wijs-gerige *Aristoteles* voor-gestelt 21. *Probl.* 2. waerom het voedsel van Terwe het lichaem aengenaem en voedamer was, als van Gerste: en geeft tot antwoordt, om dat de Terwe een matige taeygheyt heeft, de welke noodigh is, om de Spijse aen 't lichaem te doen kleven; maer dat de Gerste daer toe te schrael valt. Soo dat niet sonder reden de Gerste noyt in soo grooten achtunge geweest en is, als de Terwe. *Plutarchus* verhaelt van *Marcellus* in sijn leven, als oock *Livius* in 't 37. Boeck van sijn Historye, dat hy de Krijgsluyden, die haer vaendels quijt geworden waren, in de stede van Terwe, Gerste liet uyt-deelen. Het selfde getuygh *Plutarchus* mede van *Antonius* in sijn leven, en *Dion* in 't 49. Boeck van sijn Griecksche historye. Als oock de selfde *Dion*, en *Suetonius* van den Keyser *Augustus*. Soo weynigh was de Gerste by den Terwe geacht, dat sy de Krijgsluyden, die haer qualick gequeten hadden, tot een straf, en schandael gegeven werde.

Gersten-broot plagh by de Joden heel gemeen te zijn, en soo lesen wy in 't Euangelie, *Jom.* 6. dat het by de hant was, als d' Heere *Christus* daer mede soo groot wonder-werck dede. Het is noch heden by ons in 't gebruyck, dan soo heel gemeen niet, als Terwen, en Roggen-broot, het voedt oock minder. Doch het gene, van de beste Gerste gemaeckt wert, en verscheelt het dies aengaende soo veel niet van Terwen-broodt. Maer dat van voose en lichte Gerste gebacken is, komt van aerdt en voedsel met de Semelachtige ofte grove Gruysachtige Terwe-brooden heel over een. Dan het Broot van sodanige Gerste gemaeckt, gaet seer haestelick van onderen af: 't welck in de andere soorten van Gersten-broot oock plagh te gebeuren, als men die met de Terwen-brooden soude willen vergelijken. *Plinius* oordeelt op de verhaelde plaets, hier al te slecht van, als hy derst seggen, dat het Gersten-broot gebruyckelick by de Ouden, van het gemeene leven weder-worpen, en voor voer van de beesten gelaten is. *Bisepus* van Gerste is selden goet, ten zy daer ander koren, als Terwe, Rogge, ofte Mistelluyen by gedaen wert.

Gerste-pap wert gemaeckt van het Meel in wa-

ter, vleesch-sap, soete ofte keerne Melck, Wey, ofte yet anders geloden. Maect vochtigh, ververst, en voed matelick: verweckt oock de ruste (daer de Roggen-pap mede toe gebruyckt wert) dan is wat windachtigh, het welck met een weynigh venckel-zaet kan verbeterd werden.

De wijs-gerige *Aristoteles* schrijft, dat wy alderlangst sonder tegenheyt konnen gebruycken de spijse, die van Terwe ofte Gerste meel gemaeckt wert, om dat het gene den Mensch volgens de Nature voor spijse toegeschickt is, altijd begeert wert. Derhalven soo geschiet het van wegen de Nature, dat al ist dat wy sulcx geltadigh gebruycken, even-wel 't selfde niet moede en werden, gelijk wy wel doen de alderbeste en leckerste spijse.

De ander Aerdt-gewassen en zijn soo voedende, noch soo bequaem niet, als de gene daer wy nu af gehandelt hebben, en daer het Broot af gebacken wert.

Rijs / die in sommige Landen gebruyckelick is, in plaets van Broot, wert gehouden te zijn werm in den eersten, en droogh in den tweeden graed. Hy voedt middelmatigh, en meer in foete melck (gelijk men heel Nederlandt door gewoon is) gekooct zijnde. Wert niet heel lichtelick verteert, en maect wat grof voedsel, is daerom jonge luyden, die arbeyden, bequaem, en dickwils gegeten veroorsaect verstoppinge. Over sulcx moet hy wel gekooct zijn, en is beter in vleesch-sap, als yet anders. Rijs half gefoden en dan gedroogt, wort wel 3. of 4. jaer lanck goet bewaert: en geheel Indyen door (insonderheydt by de *Nayres* ofte Heydenen) wort die Rijs veel geacht: en sy versien haer schepen daer mede, als sy een lange reys aennemen, gelijk wy met *wee-back*. Sy eten dat met heele handen vol: en 't smaect seer wel: dan sy doen daer gemeenlick Suycker by, of Daeyen, of eenigh ander ooft. Die van *Malediva* weten nu van dit so gefoden en gedrooght Rijs, verscheyde Koecken, Krakelingen, en Marcepynen te maken. Dit selve also gefoden, en in de Sonne gedrooght Rijs stooten sy kleyn als meel, en de pappen daer van gemaeckt, noemen sy *Avela*. De Spaengiaerts bereyden een aengename spijse, op de wijze van *geley*, van Rijste-blom, Capoen-vleysch, Amandel-melck, met Citroen-sap, en suycker, het welck seer aengenaem van smaect, en versterckende van krachten is.

Geers is van natueren kout en droogh, niet onaengenaem van smaect, insonderheydt in foete-melck, gelijk men by ons den Geersten-byp maect, gefoden, en dan geeft hy geen quaer, doch geen overvloedigh voedsel. By gebreck van ander Kooren, is somtijds oock van Geers-Broot gebacken: maer 't selve geeft seer luttel voedsel, en is kout van aert, seer dor en breucksaem ofte morselbaer: want het en heeft gansch geen gesmygheyt, geen taeygheyt, ofte klevende vettigheyt. En daerom is 't niet vrent, dat het den buyck, diete weeck is, stoppen ofte stelpen kan. In som-

sommige plaetsen van Duytslandt backt men Struyven van Geersten-meel met Melck, en Doeyers van Eyeren.

Haber is werm van aert, en van weynigh voedsel. Wert in dese, als oock in andere Landen gehouden te zijn een goet voedsel voor de peerden, en sommige meenen dat het voor de menschen ondienstigh is. Nochtans maken sy in Duytslant van gepelde Haver een aengename spijs voor siecken en gesonden, in water gesoden, gelijk men de gepelde Gerst doet, en dese noemen sy **Habermoet**. Diergelijk werdt hier mede van de Boerinnen langhs de straet verkoft, en uytgeroepen, **Haberen-bry**, als oock in Switserlant, te weten van de bloeme van Haver-meel. In Walf-Engelant werdt oock broot af gebacken, dan geeft luttel voedsel.

De Haver werdt in een Vijfel gestooten ofte in een molen gemaect, en **Goxt** ofte **Gutten** daer af gemaect, het welck alleen ofte met vleesch gesoden wert, ofte in veel ander dingen gebruyckt. De Gort van Haver ofte Gerst gemaect, is lichter om verdouwen, en geeft den Lichame min voedsel, dan 't gene dat van Spelte gemaect plagh te werden.

Wortwepdt wert voor werm, en niet seer droogh van aert gehouden, voedt min dan terwe, Rogge ofte Gerste, maer nochtans meer dan Geers.

Van 't meel van Boeckweyd met water wort **Bry** gemaect, en **Hoerchen** gebacken, die gegeten zijnde, lichtelick verteert worden, haestelick van anderen af gaen, lichten kamerganck maken, veel water doen losen, en den lijve wel luttel voedsels by-brengen; waarom gemeenlick geseyt wert, **Boeckenden-bry**, is **veradery**, alsoo de gene, die daer van gegeten heeft en versadicht is, haest weder honger krijght: dan het voedsel datter van komt, en is niet quaet, bedorven, ofte onbequaem.

't broot dat van boeckweyt in seer diere tijden gebacken wert, ofte 't gene dat by ander meel 't Boeckweyt-meel vermengt heeft, is vochtigh en waterachtigh, en sinckt haester na beneden, en heeft meer windachtigheys in, dan 't gene dat van den Rogge gebacken wert.

Onder de Pluck-vruchten, seyt *Plinius* 18. 12. wert de meeste eere aen de **Boonen** gegeven, als van de welke men oock heeft gesocht Broot te backen. Sy wassen in Egypten (gelijk *Strabo* schrijft in 't 7. boeck) niet verre van de stad van Alexandryen soo hoogh als een boom, soo datse onder den selven een maeltijt houden. En al is 't, dat sy met onse Boonen over een komen, soo hebben even-wel hare bladeren sulcke breete en hardigheyt, dat de selve, zijnde van naturen hol, sonder eenige konste, strecken voor kommen, en schotelen, en werden tot dien eynde binnen Alexandryen te koop gebracht. Soo dat aldaer eenen boon-struyck vele gassen verstreckt voor een speelhuis, haer oock verfiende van kannen, schotelen,

broot, en toe-spijs; en dat noch het vorderlickste is, die vrucht kan vele jaren dueren, ja zelfs tot 120 jaer, gelijk *Plinius* verhaelt in 't 18. boeck van sijn nat. Historie op 't 10. cap.

De Boonen zijn kout en droogh van aert, als *Galenus* getuygt in 't 1. boeck van de krachten der Voedselen, op het 19. Capittel. En dat de groote *Hippocrates* schrijft 4. de *vitt. acut.* 92. dat alle Pluck-vruchten wintachtigh zijn, heeft sonderlingh plaets in de Boonen; als oock dat hy schrijft 2. en 4. *Epid.* dat in tijde van hongers noot, soo mans als vrouwen, door het gestadigh gebruyck van Pluck-vruchten, swack en traegh van beenen werden. Want sy maken grof en rauw voedsel, en zijn swaer om te verteren. Daerom zijnse ongesont en schadelick voor de gene, die met buyck-pijn, aemborstigheyt, ofte pijn in 't hooft gequelt zijn. Hier-en-boven verweckense noch een loomigheyt, en ongeruften slaep, gelijk *Dioscorides* getuygt 2. 98. en daerom meende sommige, dat de Pythagorische wijzen haer van het Boonen eten onthielen, als of (seyt *Cicero*) door sulcke spijs niet alleen den buyck, maer oock 't verstant op-geblasen werde. De Haeuwen van de Boonen, gelijk *Clemen van Alexandryen* schrijft 3. *Strom.* indien sy aen de wortels van jonge poten geleyt werden, doen de selvige uytgaen: en de Hoenderen, die langh Boonen eten, werden onvruchtbaer, het welck oock onder vonden is, de Vrouwen te gebeuren, soo dat de Pythagorische niet sonder reden geseyt hebben, de Boonen onirfaeck te zijn van onvruchtbaerheyt.

Onse groote Boonen houde ick voor beter en gesonder, en zijn oock lichter te verteren, als de Roomsche-boontjens. Daerom soude ick raden, dat de selve alleen voor arbeyders, en die stercke Magen hebben, gelaten wierden: en niet gebruyckt van de gene die ledigh gaen, goet ouwers, en slap van mage zijn. De history-schrijver *Jovius* verhaelt, dat *Andrea Gritti*, Hertogh van Venetyen, over de tachtigh jaren oudt zijnde, uyt groote lust een schotel met boonkens at, en dat hy daer van groote krimpigh in den buyck kreegh, en alsoo storf. Om de windachtigheyt en rauwigheyt wat te verbeteren, werdense gemeenlick toegemaect met verwermente en dun-makende dingen, als *Keule*, *Orego*, *Carui*, *Cumijn*, *Peper*, *Olye*, *Azijn* en *Zout*, gesoden ofte anders bereyt, en groen zijnde met haer schellen, ofte rijp zijnde uyt de selve gedaen. Andere koken de selvige versch, en geschelt zijnde in vet vleysch-nat, en doen daer Peper by. En alsoo kan een dicken Bry, gelijk sommige in Duytslant doen, gekooct werden, die sy des winters lange bewaren, en daer van stucken snijden, en met azijn eten, gelijk wy hier te lande het Hooft-vleysch doen.

De roode of roodachtige Boonen, die haest moruw werden, hout men voor de beste; de witte voor vochter, en nochtans voor harder om te verdouwen.

De Pluck-vruchten zijn by de Romeynen in soo goeden

goeden achtige geweest, dat oock treffelicke geslachten van de selve haren naem genomen hebben. So zijn seyt *Plinius* op het derde Capittel van sijn 18. Boeck, de *Fabij* genoemt, om datse de Boonen, en de *Cicerones*, om datse de **Erweten** wel wisten te zaeyen. Dese leste werden mede veel by ons gegeten, soo groen, (rauw en gekoockt) als droogh. Sy zijn windachtigh, insonderheyt de groene: dan de drooge en vallen soo windachtigh niet, en maken beter voedsel, als de Boonen, maer so veel niet. Anders zijns, gelijk *Galenus* schrijft 6. *Simp.* kout en droogh, daerom oock bequamer voor de gene, die een werme gematigheyt heeft, als die kout is. Sy werden geloofst de zenuwen hinderlick te zijn; als oock den genen, die weecke en loterende tanden

hebben. De windachtigheyt kan mede verbeterd werden, gelijk van de Boonen geseyt is. Even-wel is het sap van de Erweten beter, als de stoffe selfs. En de ervarentheyt leert, dat het veel eten van groene, en rauwe Erweten, den adem doet ruycken.

HIPPOCRATES

de Affectionibus:

Panis purus ex farinis, ad robur & virium refectioem magis confert, quam qui non est incerniculo perpuratus, & recens quam hesternus, & ex farinis recentibus, quam ex vetustissimis.

Van de Moes-kruyden, Salaet, en Toe-kruyt.

Het III. Capittel.

Vermaerde Beverwijck, hier is het nu geraden
Te strecken uwe pen tot allerley saladen:
Ick bidde weygert niet; de grootste van het land
Die hebben menighmael het edel kruyt geplamt:

De Vorsten even-selvs, en wijt-beroomde luyden,
Die hebben ondersocht de krachten van de kruyden,
Die hebben na-gespoort, tot aen de minste bies,
Al watter in den bos of in de bossen wies.

Al wat hier nadeel doet, of dienstigh is gegeten,
 Is dienstigh, Hollands volck, voor u te zijn geweten;
 Want die hier qualick gaet, en sonder kennis pluckt,
 Heeft sich des levens draet niet selden af-geruyckt.
 Wel leert dan na den eynde de kruyden onderscheyden,
 En even aen den heert ten besten toe-bereyden;
 Want sooje dat begrijpt, en na de kunst doet,
 Het sijst een swacke maegh, en koelt onstuymigh bloet.

NA het Koren en de Pluck-vruchten worden oock voor Spijse gebruyckt de Moes-kruyden, bladeren, uyt-spruytels, wortelen, aerd-vruchten, boomvruchten, en diergelijke die uyt den hof komen. Onder de welke vele al te medicamentus, en geen goed voedsel en geven, geensius te vergelijken met het gene, dat van de voorschreven vruchten komt. Alsoo de selve meest al goet voedsel geven, en foeder eenige onder zijn, daer wat aen ontbreect, dat is weynigh te beduyden. Maer in dese valter naelucix yet, dat geheel van stof goet is. Daer zijn wel eenige boom-vruchten, de welke alle in de Maegh wel verteert werden, geen quaet voedsel en geven: evenwel so goet niet, als de voor-verhaelde. Van de Moes-kruyden is by-na de Latouwe alleen, die goet bloet kan maken, en dat is noch koudachtigh. In tegendeel zijnder vele, dat quaet kruyt is, eenige oock heel medicamentus, en bequamer voor den apoteeck, als voor de kencken, en sommige en schelen niet veel van fenijn. Soo datter naelucix een Moeskruyt en is, dat t'eenemaal goed en gesond voedsel geeft. Hierom doet de schrijver van Bly-cynde-spelen *Plantum*, den Schuymer, ofte Brock-volger, de Moes-kruyden de kranccken toe-eygenen; en by den selven leyt de Kock op die kruyden de oirfaeck van een kort leven. *Pseudolo*:

Daer komt een snelle doot oock op de jonge luyden,
 Om dat men voedsel maecte van alle vrende kruyden,
 En dan men eten derf van alderhande groen,
 Dat even in het wout de beesten niet en doen.

De Egyptenaren plachten in de oude tijden niet te eten, als kruyden, stelen, en wortelen, die aen de Beeken, en Moerasschen wieslen, en het eerste, en meeste, dat sy aten, was *Wet-gras*, als soet van smaeck zijnde, en het Menschelicke Lichaem voedsels genoegh by-brengende. Want het wert oock van de Beesten gegeten, die het mede vermaect. De nuttigheyt van dit Kruyt sy met een danckbaer herte eerende, hielden t selve in de handen, als sy de Goden aanbadden. Want dat de Mensch een Waterigh dier was, oordeelden sy uyt de natuurlieke hoedamigheyt, en gladdigheyt, als oock om dat hy meerder vochtigh als droogh voedsel van doen heeft. Maer ons Volck en zoude niet wel met de Koeyen in de Wey willen. My is verhaelt dat seecker Brouwers gaff van bovenen hier in de Stadt hem by een Brouwer verhuurt hebbende, en siende met verwonderingh, dat de andere knechts uyt een

grooten back seer graeygh Salaet aten, en hy ten laetsten mede eens prouvende, seyde, Dat Gras is noch wel te eten: maer soude ick 's winters aen 't Hoey moeten komen, dat en zoude my niet aenstaen.

Wy besigen in spijsse onder anderen de bladeren van Latouwe, Kool, Spinagie, Beet, Maluwe, Suyringh, Porgeleyne, Kervel, Peterfelye: de uyt-spruytels van Asperges, en Hoppe: de wortels van Radijs, Knollen, geele, roo en witte Peen, Suycker-wortelen, Loock, Ajuyn, en soo voorts.

Latouwe / ofte Salaet wert gehouden voor het beste van al de Moes-kruyden, en is kout en vochtigh, en daerom de gene die werm van gematigheyt zijn bequamer, als de koude. Verkoelt een heete Maegh, en matight de scherpigheyt van alle vochtigheden; is derhalven gesont voor jonge luyden die heet en volgal zijn, en een heete Maegh hebben, en in de Somers, en als t heet weder is, seer aengenaem.

Crataeg nobilium requies laetitia ciborum.

Sy verweckt den slaep, verstaet den dorst, en neemt de geyligheyt wech: waerom de Pythagorische wijfgerige haer genoemt hebben *Eunuchium*, en de Vrouwen *Aphylida*; siet *Celius Rhod. 27. Ant. Leg. ult.* Daerom is sy bequamer voor Papen en Monicken, als voor mans die jonge vrouwen hebben, en derhalven goet huys moeten houden. Sy maect oock overvloedigheyt van sogh, te weten in de voesters en suygende Vrouwen, die door onmatige hitte ofte droogte geen ofte seer luttel sogh hebben; want door dien dat sy de hitte en de drooghte, door haer vochtige kouwigheyt matight, soo dient sy seer wel om de melck in de borsten te doen komen. Dan in de Oude luyden, als mede Vrouwen, die kout van aert zijn, en dient sy soo wel niet, sels sy belet haer melck te krijgen. Men eet de Latouwe gemeenlick raeuw met oly, azijn, en wat zout, en dat met goeden smaeck: is goet datter wat *Dragon*, ofte ander werm Toekruyt by gedaen wert. Maer voor de gene die een koude maegh hebben, is t beter, datmense koockt. En dan is sy oock beter om te verteeren, en geeft meer voedsel: insonderheyt met een hoen ofte diergelijke, gestooft, daer by kruysdoren, ofte sap van limoenen doende, t welck een seer aengenamen smaeck geeft. Men brenght de Latouwe gemeenlick op tafel in het beginsel van de maeltijt, en men eetse voor alle ander spijsse: t welck de Poët *Martialis* oock betuyght in sijnen tijt gebruyckelick geweest te zijn, en dat het in sijn Voor-vaders tijden het leste van de maeltijt plagh te wesen. En stelt derhalven in t dertiende Boeck van sijn dichten dese vrage voor:

Latouw-salaet, beminde vrient,
 Wert voormaels alderleest gediend,
 Maer komt nu eerst op onsen dis;
 Segh wat hier van de reden is.

P

De

De Spaensche genees-meeſter *Chriſtoph. à Vega* meent, dat de Oude Latouw op het laetſte aten, om dat ſy geloofden de ſelvige een t'ſamen-treckende, en de Maegh verſterckende kracht te hebben, en 't gene van foodanigen aert is, en dient voor andere Spijſe niet gebruyckt, om haer neder-facken niet te beletten. Maer de Latouw en kan ſoo veel niet ſtoppen, als den buyck weeck maken, en daerom belaſt oock *Galenus* de ſelvige in 't beginſel van de maeltijd te eten. Derhalven dunckt ons beter, hier van een andere reden te geven, te weten, dat de Ouden, die gantſch ſoberlick leefden, de Latouw niet uyt luſt en aten, maer alleen om beter te ruſten, het welck bequamer was op het laetſte van de maeltijd, als ſy te bedde gingen. En daerom plagh de Keyſer *Tacitus*, gelijk *Pl. Vopiscus* beſchrijft, van geen moes-kruyt over tafel ſoo veel te eten, ſeggende dat hy met die onkoſten den ſlaep koſt. Maer daer na is ſy gebruyckt in 't beginſel, om den luſt tot eten te verwecken. Dan in 't laetſte gebesight, kan ſy oock de dronckſchap, die door onmatigen dranck van wijn gekomen is, doen vergaen, door dien dat ſy de dompen en waesdommen van den ſelven wijn belet te klimmen, en ten hoofdewaerts op te ſtijgen.

De Latouw, na de leeringe van *Galenus*, en ſtopt den buyck niet, maer maect hem oock niet weeck, om dat ſy geen wrange ofte ſcherpe eygentheden en heeft. Even-wel door dien ſy den buyck vochtigh maect, ſoo verweckt ſy hem oock tot loſinge, en tot het uyt-drijven der overvloedigheden, ofte doet hem ten minſten lichten kamer-ganck hebben. 'T welck de ſelfde *Martialus* oock betuyght, als hy eenen vriend te gaſt noo dende, ſeyt, 11. *Epigramm. 53.*

*Als ick heb een vriend of gaſt,
Soo wort dus op hem gepaſt:
Ick wil dat eerst krop-salae
Voor hem op de tafel ſlae;
En het dient alſoo gedaen,
Om wel af te mogen gaen:
Maer Pareye met Raket
Dienter mede by geſet.*

Waer in hy aenwijſt 't gene noch gebruyckt wert, en oock behoort te geſchieden, dat in ſwacke en koude Magen, de ſalae gegeten wert met pareye, bieſtoock, raket, kers, ofte diergelijcke heete kruyden, om haer koude wat te matigen.

De Crop-salae wert voor de alderlieffelikſte, en alder-edelſte van alle de ſoorten van Salae gehouden. Maer de *Roomsche Latouwe* is bequamer om de kamer-ganck te verwecke, als de ander, gelijk *Lobel* betuygt.

Kool houden ſommige voor kout en droogh: maer wert van *Cardanus* (ſulcx *Hippocrates* mede leert 2. de *dieta*) en andere met recht voor werm geoordeelt,

om dat men in het ſap gewaer wert een bitterheyt en ſcherpigneyt, bequame om den buyck weeck te maken: de welke in de gefoden Koole al-te-mael in het ſap treckt. Door deſe ſalpeterachtigheyt maect het eerſte water daer de Koolen in gefoden werden, den buyck loſch, en doet eenen ſachten kamer-ganck hebben: 't ſelve werckt oock het ſap gedroncken. Dan als men dit eerſte water daer de Koolen in gefoden zijn, afgiet, dan droogenſe den buyck, en maken harden ſtoel-ganck. Aengaende het voedsel, dat de Kool ons Lighaem by-brengh, dat is ſeer weynigh, en de giyl ofte het bloet, dat daer van komt, en is niet goet of prijſelick, maer dick, ſwaer, en grof; waer van donckere dampen in 't hooft op-ſtijgen, die de herſenen ontſtellen, ſware droomen verwecken, de ooggen beſchadigen, en het geſichte ſwack maken: hoe-wel dat de *Witte* ſoo groven bloedt niet en maect, als de *Rode*, en daerom is hy beter en bequamer om in ſpijſe te gebruycken: en noch beter en aengenermer zijn de **Blom-hoelen**, en lichter om te verteeren. Daer alle d'ander ſoorten hardt zijn om te verdouwen, en niet en dienen als voor de gene, die ſwaren arbeidt doen, en heel ſterck zijn. In Duytſlandt, als oock by ſommige hier te lande, wert de *Kool*, ſoo wel *witte*, als *roode*, rauw in ſnipperen gefneden, en met azijn, zout, en peper voor Salae op tafel geſet; dan en dient niet als voor de gene, die een ſtercke maegh hebben.

De Kool wert by vele Ouden ſeer gepreſen om de dronckſchap te beletten. En *Athenens* ſchrijft 2. *Deipnoſ.* dat de Egyptenaers alſe haer begaven om ſterck te drincken, plachten gefoden Kool voor af te eten; waer toe hy oock rauw met azijn dienſtigh is, gelijk *Varro* betuyght. *Ariſtoteles* ſoeckt hier reden van 3. *Probl. 17.* daer hy voor-ſtellende waerom de Kool de dronckſchap belet, om dat, ſeyt hy, de Kool een ſoet en drijvend ſap in heeft, en door datſe kout van aert is, ſoo trecke de wijnige en rauwe vochtigheden in de dermen, de dunne na de blaes loopende, en ſy ſelve in de maegh blijvende, verkoelt het Lichaem; derhalven dat de vochtigheden in twee wegen na beneden ſackende, en het Lichaem verkoelt werdende, de dronckſchap vergaet. Maer ick en ſoude even-wel niemant raden, dat hy hem hier op te ſeer verlatende, al te veel dronck. Hier van breeder te ſien in het tweede Deel van den Schat der Ongeſontheyt op het vierde **Capittel.**

Spinagye is kout van aert, en ſy wert gerekent onder de Moes-kruyden, die wat waterachtigh van ſtoffe zijn, en geen merckelicke eygentheyd in het ſmaken en vertoonen. Daerom ſinckt ſy haest nederwaerts, en maect den buyck weeck.

Men eet de *Spinagye* als ſy gefoden is; maer ſy brengh heel luttel, ja bykans geen voedsel by. En dat is noch kout, waterachtigh, en windachtigh; doet daerom de Maegh haest om-keeren en walgen, 't en zy datſe met gember, peper, zout, ofte yet diergelijcks beſtroyt,

sfroyt, en verbeterd werdt. Men gebruyckt de Spinagye oock in het raeuw Salaet, te weten alsse eerst uyt-gesproten is, en eer dat de breedste bladeren gewassen zijn.

In Vranckrijck wert de Spinagye lucht op gefoden, en kleyn gescherft zijnde, tot een ront bolleken gemaect: en alsoo te Parijs, en insonderheyt te Orleans van de Pastey-backers in de Vasten verkocht. Maer de manier van toe-maken is verscheyden. Want sommige kokense op, in een potjen met weynigh vyer, in boter ofte olye, en keerense gestadigh met een lepel om, daerna gieten sy, om de geur, een weynigh azijn, ofte verjuys daer by, en sfroyender wat zout over. Andere fruytense in de pan met boter ofte olye, en dan doense daer mede wat voor de geur by.

Beete werdt gemeenlick gefoden gegeten: en dan sinckte haestelick na beneden, en verweckt den buyck tot het uyt-laten en af-drijven van de overvloedigheden, sonderlingen alsse met het sap, 't welck eenige brackigheyt ofte salpeterachtigheyt in sich heeft, daer sy in gefoden is geweest, genomen wert. Soeklaeght *Cicero 2. Epist.* dat hy van veel Beet en Maluwe te eten, den loop gekregen heeft. Maer als men se sonder sop eet, veeght sy min of, ende en maect den buyck soo weeck niet, door dien datse, gelijk mede van de Koole nu gefeyt is, haer salpeterachtigheyt in het water afgeleyt heeft. Dan het Voedsel, gelijk *Galenus* schrijft in het 2. Boeck van de krachten der Voedselen, dat van de Beete komt, is heel weynigh, en by het gene de Latouwe geeft niet te vergelijcken. *Martialis* maectse met wijn en peper toe *13. Epigr. 13.* daer hy de Beete Smits kost noemt; alsoo de Smits de selfde veel plachten te eten, om de hardlijvigheyt, die se, van gestadigh by de vyer te zijn, kregen, daer door te verdrijven.

Maluwe wert by sommige voor Moes-kruyt gebedicht: dan is hedensdaeghs in soo groote achttinge niet, alsse wel in voorleden tijt geweest is. Den ouden Grieksen Poet *Hesiodus* heeftse in sijn gedichten seer geprefen, haer tot een exempel nemende, dat oock slechte kruyden den mensche seer nut zijn: met den welcken de Latijnsche Poet *Horatius* oock stemt, wanneer hy seyt dat de Maluwe het verladen, en verstoppt ofte swaer Lichaem dienstigh en gesont is.

Maluwe in spijsse gebruyckt, geeft redelik veel voedsel, seyd *Galenus 2. de Alim. fac. 42.* dan het sap ofte bloet, dat daer van komt, is wat dickachtig. Sy maect den buyck weeck, en doet lichten kamerganck hebben. Want sy sinckt haest na beneden: niet alleen om datse vocht is, maer om datse slijmerigh en slijberigh sap in heeft. *Martialis 3. Epig. 87.*

Laet Maluw en Latou tot uwen dis genaken,
Dat sal u door het lijf een rassen af-gangh maken:
Vergeet dit nimmermeer, het is een oudt gebruyck;
Want naer u wesen toont, ghy hebt een harden buyck.

Die van *Siena* in Italyen waren soo hart belegert en uyt-gehongert, datse al haer paerden op hadden moeten eten, soo dat de Borgery alle daegh seer verminderde, en vele sonder sieckte op sraect, de leden haer onverschens begevende, bleven leggen: 't welck de Geneesmeesters, de oorsaeck hier van ondersoekende, op het eten van de Maluwe leyden, de welcke sy seyden, dat den buyck te los maecten, en 't verteren belette, gelijk beschreven is van den President *de Thou* in het 15. Boeck van sijn historye. Hier van komt misfchien, dat *Pythagoras* het eten van de Maluwe verboden heeft; ofte, om dat, gelijk *Alianus* schrijft 4. 17. hy het blad van Maluwe voor heyligh keurde.

Gelijk de *Maluwe*, om dat sy op veel plaersen in 't wilt voortkomt, weynig voor Moes-kruyt gebruyckt werdt: soo gaet het oock met de **Melde** / die allesins overvloedigh aen de wegen groeyt, hoe-wel sy anders mede een goet Moes-kruyt is, verkoelende, vervochtigende, en den buyck weeck makende.

Supringh / of **Surchel** verteert en opent. Dit kruyt dickwils gebruyckt, versterckt de mage, verquickt het herte, en geneest alle de gebreken van 't selve: verstaet den dorst, wederstaet en belet alle inwendige ontstekinge en verrorthinge, als salaet gegeten, maect dat de gal niet op en breeckt.

De bladeren van **Suyringh**, als oock van **Patich** / **Patientie** / en **Dzaken-bloet** alle kruyden van een geslacht, gefoden, en voor spijsse ofte moes gebedicht, maken den buyck weeck, en veroorsaken eenen sachten kamerganck. Het welck de Poet *Horatius* mede betuyght *2. Sat. 4.* daer hy seyt, dat yemant die hartlijvigheyt is, dient te gebruycken het kort ofte mals kruyt van **Patich**: waer mede hy verstaet de bladeren die gepluckt zijn, eer dat de steel uyt-gesproten is: want dan zijn de bladeren van dese kruyden op haer malschste, en alder-bequaemst om te eten.

Dozelepne is kout en vochtigh. Men eerste dickwils raeuw, 't zy alleen, 't zy met ander kruyden in salaet met olye, edick, en zout. Men doet daer gemeenlick wat Kerse, Rakette, ofte eenigh ander heet kruyt by, om haer koude eygentheyt te matigen ofte te bedwingen, door de welcke sy sommige magen al te lastigh, en hart om te verdouwen valt, anders en heeft sy geen merckelicke schadelickheyt in haer, dan alleen dese, dat het lang gebruyck van de selve, het gesicht wat verduystert. Sy verkoelt en versterckt de verhitte mage, verweckt lust om te eten: dan 't voedsel dat sy geeft, is geheel weynigh, gelijk *Galenus* betuyght in 't 2. Boeck van de krachten der Voedselen op het ses-en-veertighste Capittel.

Herbel wert hedensdaeghs over al voor een gemeyn Moes-kruyt gegeten: en in spijsse gebruyckt zijnde is aengenaem van smaect, en de mage goet en bequaem. Sy wert nuttelick gemengt in 't wermoes met beet en suyring, en geeft het een goede geur, en raeuw met latouwe en ander salaet, het welck den etens-

lust verweckt. Met ander kruyden gefoden gegeten, ofte met meel en melck vermengt, en daer een pap van gemaect, ofte oock een taerte ofte paltey gebacken, doet wel slapen: en het schijnt datter geen kruyt bequaemelicker by de melck gedaen werdt, om daer een smakelicke meel-pappe van te maken, dan de Kervel. Sy is sonderlinge om het bloet te suyveren, oock om de oude verkoude mans, te paert te helpen, dewijl sy eenige windachtige stoffe heeft, die tot sulcx niet ondequaemen is.

Petersele en wert niet alleen met haer bladeren, maer oock met de wortelen in de spijsse gebruyckt. Sy is werm en droogh van aert, de mont seer aengenaem, dan is hart om te verdouwen, en geeft seer weynigh voedsel. Daerom plachtse van velen gegeten te werden tusschen ander spijsse, om de selve te beter te doen verteren. Sommige meenen dat de Petersele door haer door-dringende kracht in alle haer deelen seer nuttelick gebruyckt sal werden van alle Menschen, om dat sy soo goet is tegen den steen en graveel: want (seggen sy) men vint weynigh menschen, die geenen steen ofte graveel en hebben, het zy luttel of veel. Daerom raden sy dit kruyt, en oock de wortelen met vleesch en visch, &c. te eten. Maer sy hebben groote mislagh. Want indien de Petersele veel onder de kost gegeten wert, soo brengse met haer af-drijvende kracht de rauwe vochtigheden, en half verteerden gijl in de Lever, en Nieren, en veroorsaect aldaer verstoppinge. Soo datse meer in de Nieren doet drijven om graveel te maken, als sy uyt de selve verdrijven kan. Dan die Petersele, ofte yet anders gebruycken wil om water te losen, ofte graveel af te setten, zal dat nuchteren doen, de Maeght voren van alle rauwe vochtigheden wel gesuyvert zijnde, om reden nu verhaelt.

Pimpinelle wert veeltijts by Salaet gedaen, die sy een aengename geur geeft; als oock in den Wijn. Want men gelooft, dat sy kan helpen om yemant vrolick te maken.

Endiwe gefoden wert dickwils voor Moes-kruyt gebruyckt; en in de wintersche maenden, als sy door konste wir gemaect is, rauw met Olye en Edik in stede van ander salaet op tafel gebracht. Sy is de Mage seer nat, en de Lever behulpsaem, en neemt de verstoppingen beter wech, als eenigh ander moes-kruyt. Dijn het selve doen noch beter de jonge uyt-spruytels van de tamme, en wilde **Urchorp**.

Hyssoop met nat ofte sap van Runt-vleysch ofte Schapen-vleysch tot een werm-moes gemaect, is den mont door sijnen sinaeck, en de mage door sijn kracht seer aengenaem.

Asperges wassen, gelijk **Strabo** schrijft 17. **Geogr.** in Egypten so hoogh als Indiaens riet, welckers dickte zy oock hebben: soo dat men aldaer veel gassen met een **Asperger** kan onthalen, daer wy hier te lande vele souden van doen hebben om maer enen te spijsen,

even-wel zijn de onse oock van oudts altijd in goede achttinge geweest; sy verwermen; noch verkoelen merckelick, zijn aengenaem van smaeck, en verwecken den etens-lust; dan sy geven weynigh voedsel, en dat noch vocht en waterachtigh, sy openen de verstoppingen van de Lever, en van de Nieren, en setten 't water af. Men kanse eten in vet vleesch-sap gefoden; dan gemeenlick werdense alleen in water opgewelt, en met olye, azijn, en wat zout, en peper gegeten. Maer men moet wel letten, datse niet te langh en koken. Want dan worden sy bitter en taey; daer sy anders haest genoegh zijn; waer van de Keyser **Augustus** een spreek-woordt hadt, **Rasser**, als **Asperges** gekooct werden, **Suetonius** in sijn leven, en **Erasm.** Chil. 3. Cent. 7. **Adag.** 5. Even-eens werden de lichtecken ofte jonge uyt-spruytels van **Hoppe** voor spijsse gebruyckt, die in goetheyt van sap d'ander kruyden verre te boven gaen. Want sy suyveren het bloet, en reynigen het ingewant, insonderheit de Lever. Sy werden toe-gemaect, en gegeten als **Asperges**.

Noch zijnder eenige kruyden, die men met de spijsse besicht, en gemeenlick **Toe-kruyt** noemt, als **Kersse** / **Rahette** / **Dragon** / en diergelijcke: maer en konnen geenins onder de voedselen gerekent werden. Want alle planten, die niet veel in hitte ofte koude uyt en steken, die kan men noch een plaats onder de Spijsse laten: maer niet de gene, die tot den derden ofte vierden graed heet ofte kout zijn, de welke niet voor voedsel; maer alleen voor genees-middelen en konnen gebruyckt werden. Alsoo is de **Water-kersse** / die sommige onder andere spijsse gebruycken, seer heet, en op de tongh bijtende, en kan qualick van de maeght verteert werden, lost het water, suyvert de Nieren, en stilt de pijn van de selve, verdunt de grove en taeye vochtigheden, en bereytsse tot toe-stuyten. En daerom, alser soodanige in 't Lichaem niet en zijn, soo is sy onbequaem. De gemeene ofte **Hof-kersse** / is mede scherp en bijtende van smaeck; en daerom is sy oock sterckelick verwormende en verdroogende van krachten; insonderheit als sy oudt en groot geworden is: want terwilen datse noch teer, jong, malsch, en groen is, en is sy so heet en droogh niet, om de waterachtige vochtigheit die daer noch by is, door de welke haer scherpigheit wat bedwongen en verduyflert wert. In voegen datse dan bequiem is om met Broot te eten; als een toe-spijsse, soo **Galenus** daer van schrijft; en hendaeghs in Nederlandt allesins gedaen wert, daer men de **Kersse** (insonderheit in de Mey-maent) op 't **Botter-en-broot** plagh te leggen.

Men doet de **Kersse** oock veel by de Salaet-kruyden, gelijk **Rakette**, en **Dragon**, daer mede by gedaen wert; en tot dien eynde wertse meest gezaeyt: te weten, om de koude kruyden als **Latouwe**, en meer ander diergelijcke, door haer hitte wat te matigen en te beteren.

Pareye wast soo overvloedigh ontrent Eysleben (daer *Luther* geboren is) een Stadt in het Graeffchap van Mansfeldt, dat wanneer aldaer in 't jaer 1082. van de Duytsche Prinzen tot Roomsche Koning verkoren werde *Herman*, Hertog van Loraine, sijn vyanden hem noemden den Pareylchen Koningh. Pareye is werm van aert, oock droogh-makende en verdeylende, also wel als den *Ajuy*: Sy verwermt het Lichaem; en doet oock de groove taeve vochtigheden scheidt, en maectse dun. Syvert de Maegh van slijmighydt, opent, en doet water losen. Maer sy maect quaet en grof bloedt, veroorsaect sware onrusten en vervaelticke droomen; verdonckert het gesicht, en is de oogen schadelick. Sy is beter gefoden, als raen gegeten, alsoo sy daer door haer scherpigheyt en windachtigheyt wat verliest.

Biesloock is van naturen de Pareye seer gelijk: te weten verwermdende, verdroogende, dun-makende, openende, en de pisse verwekkende. Wert gelijk de Pareye in spijse en moes gebruyckt, en vermacht in 's menschen Lichaem al 't selve dat de Pareye doet; behalven dat den reuck wat tegenstaende is. Daerom raet de poët *Martialis* een die Biesloock gegeten heeft, met een toe-mont te kussen:

*Al die oyt Biesloock willen eten,
Bebouwen dese lex te weten,
Dat haer geen kus en diens genoten,
'T en zy haer mont zy toe-gesloten.*

Thadæus van Florençen, een treffelik genees-meester in sijnen tijdt, schrijft door ervarenheydt bevonde te hebben, dat Biesloock in 't eerste van de maeltijt raen met zout gegeten, de maegh ontlast van koude, taeve, en slijmerige vochtigheden. Dient even-wel seiden gebruyckt.

Moestaert-saet is heel heet en droogh, heeft een scherpe en brandende kracht, daerom wert het met soete dingen bequamelick gemenght, en insonderheydt met *Mosi* (gelijk in Italyen) waer van, en van den scherpen brandt, *Ardor*, de naem van *Moestaert* komt, als oock met sap van peeren ofte queen. Wert hier te lande meest met azijn tot een sauge gemalen, diennende tot alle harde en rouwe spijse, 't zy Vleesch, 't zy Visch: want het doet die verteeren, en is de Mage goet, de selve verwermdende, en maect lust om eten. Maer 't moet met de spijse matelick gegeten werden, op dat het de hersenen niet ontselle. Want sijn scherpigheyt treckt van stonden aen na den neuse opwaerts, gelijk men aen het niesen dickwils gewaert werdt, soo dat de herffenen selve door de scherpigheyt en treckende kracht merckelick ontroeren, en dickwils gebruyckt maect pijn in 't hooft, en verduystert de oogen, door dampen die het op-brenghet, waer door de selve komen te traenen, daer van teydt *Columella*,

Seque lacessenti siccum facitura Sinapis.

Dit zal nu genoeg sijn van de Moes-kruyden. Wy zouden soo mede van *Ros-marijn*, *Salye*, en alderhande Vleeschkruyt konnen schrijven, dan om niet te lang te wesen, sullen wy den Leser wijzen tot de Kruyt-beschrijvers, en insonderheydt tot den Kruyt-boeck van *Rembert van Dodoens*, wiens schriften wy oock alhier gebruycken, insonderheydt daer hy de leere van de Oude na-gevolght heeft.

Van de eetbare Wortelen.

Het IV. Capittel.

Hier sie ick na my dunckt een Vorst sijn knollen braden,
Hy eet met grooten lust, hy kan hem niet versaden:
Hy wil geen rijk geschenck, veracht het edel gont,
Vermits hy dit gewas in grooter weerden hout.
De wortels, lieve vriend, die inder aerden groeyen,
En zijn niet voor een swijn of voor de grove keyen;
Maer zijn oock even-selvs geschapen voor den mensch,
En menigh billick hert dat vintet sijn wensch.
Veracht dan geen Radys, en min de soete Knollen,
Veracht geen Hof-Ajuy met sijn gehairde bollen,
Veracht geen roode Peen; maer leert het recht gebruyck,
Men vintse dickmael nut ten dienste van den buyck.
Veracht geen Cichorey, veracht geen Pastinaken;
Sy konnen voor u volck bequame spijse maken:
Siet al dit wortel-ruygh heeft oock sijn voedsel in,
En die het wel gebruyckt, veracht het ruyl gewin.

Onder de eetbare Wortelen zijn al van oude tijden de *Rapen* ofte *Knollen* meest in 't gebruyck. Wy lesen dat *Romulus*, den eersten koning van Rome, deent met Knollen plagh te behelpen, en dat hy noch in den hemel de selve eet, heeft nae *Senecam* in *Apocol.* de poët *Martialis* geschreven 23. *Epiqr.* 16.

*Hoe! wilje dan geen werck van soete knollen maken?
Sy hebben menighmael oock Prinzen konnen smaken;
Men seyt dat noch de vorst die Rome heeft gebouwt,
Oock in den hemel selvs hier van sijn maeltijt hout.*

Al waer hy met recht de Winter-Knollen prijft, als de welcke door nevel, rijp, en Kouw wassen, en groot worden. Het is te verwonderen, dat soo een kleyn Saetjen in de tijdt van drie maanden in sulcken grooten wortel uyt-vast, dat hy in sommige plaetsen, gelijk *Matthiolus* verhaelt, over de hondert pont weegt, die oock getuygh selver veele gesien te hebben van dertigh, en *Leander Albertus* van drie-en-dertigh, *Plinius* van veertigh pont. De Koningh van Vranckrijk, *Lodewijk* de XI. plag seer geerne Knollen te eten, en begiften uytter-maeten een boer, die hem met een groote Knol vereert hadde; waer van *Erasmus* van Rotterdam een soete klucht vertelt in sijn 'Samensprekingen. Dese *Lodewijk*, als hy in 't leven van sijn Vader

t'huys niet geraft en konde wesen, soo onthiel hy hem in Bourgongien, en op sekeren tijd, by gelegentheyten van de jacht, kreeg hy daer kennis met eenen Koen, een slecht eenvoudigh huysman. Want in sulcke luyden scheppen de groote heeren haer vermaeck. In de jacht quam de Prince Lodewyck somtijts aen des huysmans woning, en gelijk de Groote in slechte dingen dickwils lult hebben, soo at hy daer veeltijts knollen met groote smaëck. Daer na, als hy nu door het overlijden van sijn vader, tot de Kroone van Vranckrijck gekomen was, soo wert Koen van sijn wijf aengemaent, dat hy den Koning soude gaen vermanen van sijn oudt onthael, en dat hy een deel groote Knollen mede soude nemen, om hem te vereeren. Koen was hier eerst tegen, seggende, dat het vergeefsche moeyten soude wesen: want dat de Princken om sulcke kleynigheyt niet en dochten. Maer de vrou hiel soo lang aen, dat Koen een deel van de grootste knollen uyt-koos, en hem daer mede op de reys begaf. Maer sy smaecten hem selfs onder weegh soo wel, dat hysse allenckens allegader opat, behalven een geheel groote. Als Koen in 't hof gedrongen was, werde hy terstont van den Koning gekent, en geroepen. Hy gaf terstont met een grooten yver sijn geschenck, 't welck de Koningh

met noch grooter aengenaemheyt ontfing, bevelende aen yemant van de Edelen, om het selfde te sluyten by sijn kostelickste juweelen. Hy hiel Koen by hem ten eten: en na de maeltijt, als Koen wederom na huys woude gaen, dede hy hem voor de knol tellen duysent Fransche Kroonen. Doen de maer, gelijk gemeenlick gebeurt, hier van door het geheele hof liep, soo quam een hoveling, en schonck den Koning een schoon paert. De Koningh wel merckende, dat hy door de mildadigheyt aen Koen den boer bewesen, opgeweckt was, en mede een spieringh uyt-wierp om een kabbeljou te vangen, nam het geschenck aen, met een seer bly aengesicht, en vergaderende sijn groote Heeren, began te beraetslagen, waer mede hy soude mogen volstaen, om soo fraey en kostelick paert te vergelden. Ondertusschen, die het paert geschoncken hadde, boude vast kasteelen in de lucht, aldus by sijn selven overleggende: Indien hy so vergolden heeft een knol geschoncken van den boer, hoe veel mildadiger sal hy wesen, voor sulcken paert geschoncken van een hoveling? Als, den Koning gelijk over een groote saeck raet houdende, elck het sijne seyde, en dat de profijt-doender vast wat groots verwachtte, soo seyde de Koning ten laetsten: My komt daer in den sin, wat ick hem

hem vereeren sal: en roepende een van zijn edel-lieden, luyfsterde hem in 't oir, dat hy yet halen soude in zijn kamer (op de plaetse die hy aen-wees) in een sijde sluyer bewonden. Daer quam de knol voor den dagh: die geest de Koningh met zijn eygen hant soo bewonden aen den hoveling, daer by doende, dat hem dochte het paert wel vergolden te zijn, met de gift, die hem duysent goude kroonen gekost hadde. Den hoveling scheidende vint in de sluyer de knol, al verdrooght zijnde. Het welck lange tijd te hoof een klucht bleef, en hy werde wel degelick uyt-gelacchen. Wy lesen oock het gene hier voor in 't Dicht staet, van een Romeyns Veldt-overste, *Marius Curius*, dat hy al zijn leven geerne Knollen at: en dat op een sekere tijd hem groote geschencken gefonden zijnde, daer hy sat Knollen en braden, de selfde weygerde, seggende, geen gout van doen te hebben, also lang hy sulke kost wel mocht.

Knollen rauw gegeten maken wint (waer van het spreek-woort komt, *Met Rapen is 't goet reysen; want sy zijn vroegh voor de poort*) en op-blaesing in den buyk, en geven den Lichame dick en kout sap. Gesoden ofte anders gaer gemaect zijnde, en verkoelen sy soo seer niet: selfs soo weynigh, dat men daer geen verkoelinge in gemercken oft gewaer worden en kan: nochtans zijn sy dan oock vocht en windachtigh. Dan daer is veel aen-gelegen, hoe en waer in, dat men de Rapen ziet ofte gaer maeckt. Want in water ofte eenigh sop ofte vleesch-nat gesoden, zijn sy vochter van gestaltenisse, sincken haest nae beneden, en maken den buyk los en weeck. Dan op de kolen, ofte op een rooster gebraden, zijn sy drooger van aert, ende en brengen so veel winden niet by, hoewel dat sy aldan noch niet heel vry van alle wintachtigheydt en zijn, maer sulcks betert *Gember* en *Zout*, datter over gedaen wert. Evenwel hoe dat sy gaer ofte ree gemaect zijn, sy geven het Lichame veel meer voedtsel, dan als sy rauw gegeten werden; selfs dat voedtsel en is niet overvloedig, maer nochtans redelick goet, wat werm en vochtigh, en daerom die aen de derden-daghsche koofts, ofte aen swaermoedige siekten gaen, ofte een quade borst hebben, niet onbequaem, insonderheydt met werm nat.

Radijs is merckelick verwormende en verdroogende van aert: en heeft een dun-makende en openende kracht, door dien dat de scherpe eygentheydt en gestaltenisse daer soo veel krachts in heeft, aengesien dat hy scherp en bijtende op de tonge is. Dan *Galenus* selt hem in den derden graed van de verwormende, en in den tweeden van de verdroogende dingen; en seyt, dat hy bequaem is, om ander spijsse, als een sauce ofte salaet in te leyden, maer selfs voor geen spijsse ofte voedtsel strecken en kan.

De *Radijsen* verdunnen de dicke en taeye vochtigheden, doen water maken, en breken den steen, en doen den selven lossen en rijfen. Om dees af-settende kracht (gelijck ick in de *Peterfelye* hier vooren vermaent hebbe) moet men de *Radijsen* in 't beginfel

van de maeltijt voor d'ander spijsse eten, al-hoewel dat de geleerde *Dodonæus* van ander gevoelen is, en sulcks verbied. Ja sy werden oock meelt gegeten tusschen de maeltijt's middaghs oft 's avonts als een sauce van ander spijsse, om deselve te beter te doen verteeren, en nae dat sy verteert zijn, het gantsche Lichame door te senden ofte te verspreyden, sonderlingen (gelijck *Dodonæus* seyt) als men in 't laetste van de maeltijt eer. Dan dit en kan ick niet goet vinden, alsoo de *Radijsen* tusschen ander spijsse, ofte op het laetste van de maeltijt gegeten, de spijsse eerste te dege verteert is, neerdringen, en in plaets van te helpen teeren, deselve half racu na de *Lever* drijven. Daer sy in 't beginfel van de maeltijt, voor ander spijsse genoren, den etens-luft verwecken, en matelick met zout en broot gegeten, geen walginge, en om-keeren van de *Mage* meer en maken, als of sy onder de maeltijt gegeten werden. Dan ick segge matelick, anders te veel gegeten, konnen lichtelick doen braken. Maken oock alse te veel gebruykt werden, den *Mensche* mager, veroorsaken eenen stinkenden adem, doen de swangere vrouwen misvallen, verhitten 't bloet, doen luyfen groeyen, zijn de tanden, hersenen en ooggen schadelick, en doen de melck in de *Mage* runnen; daerom moet men voor, ofte nae, ofte met de *Radijsen*, geen melck eten. Sommige maken van de eerste teere uyt-spruytels met oleye, zout en azijn een salaet: dewelcke wel niet onaengenaem van smaect en is, dan brengt 't Lichame geen voedtsel aen.

Peper-woztel / ofte *Meradigh*, al of men seyde *Meer-Radijs*, wert veel en wel gebruykt voor een sauce tot visch, en andere vochtige spijsse. Is aldernuttigst voor de geene, die een koude maegh hebben, ofte kout en vochtigh van aert zijn.

Gele-Peen zijn middelmatigh in wermte, en wat vochtig van aert, werden meestendeel in vleesch-sop gesoden gegeten. Sy geven wel geen overvloedigh voedtsel, doch redelicken goet, ofte immers beter dan 't gene dat van vele ander wortelen komt. Sy hebben nochtans oock eenige windachtigheydt in haer, doch niet soo veel, als de *Knollen*; en sy en sincken oock so haest niet nae beneden, als de selve *Knollen* doen. Sy moeten langh kookken, anders zijn sy hart om te verdouwen.

Rode-Peen / ofte *Caroten* werden oock vele gesoden gegeten, doch selden met vleesch, gelijck men de *Gele* doet: maer men eerste nu meest met *Oleye* en *Zout*, en sy dienen in de winterse maenden voor een goede en bequame *Salaet*. Anders so zijnsse van krachten de *Gele-Peen* oock heel gelijck.

Witte-Peen ofte *Pastinaken* zijn matelick werm, en eer droogh dan vocht van aert. Sy voeden meer, dan de *Knollen*, en oock dan de *Peen* ofte *Caroten*; en dat selve voedtsel is oock wat dicker en grover, doch geenins quaet oft onprijselick.

Men eet dese *Pastinaken* gesoden ofte immers niet racu; en soo gegeten behouden sy eenige windachtigheydt.

heyt. Aengaende het af-gaen, en fincken, soo en dalen sy na beneden noch te haestelick, noch te tragelick; en aengaende den buyck, sy en maken dien noch week, noch hart. Dan sy verwecken de pisse, en lossen het water: en zijn de Mage, de Nieren, de Blase, en oock de Borste ofte Longeren merckelick nut en bequaem. Men kanse een jaer ofte twee in d'aerde goet houden, om in den Winter, en Vasten te fruyten, ofte in Meel en Boter, ofte Olye te backen, in stede van Visch: en soo gegeten, zijn sy nut de swaermoedige Menschen, en vermeerderen de lustigheydt en vleeschelicke begeerten der mannen en vrouwen.

Supcher-Peen ofte **Supcher-wortelen** om haeren soeten en liefvelicken smaek also genoemt, (waerom sy den keyser *Tiberius* soo wel bevielen, dat hy de selve, gelijk *Plinius* verhaelt, alle jaer in Italyen, daer sy niet en wieslen, uyt Duytslandt dede brengen) zijn redelicken werm en vocht van aerdt: sy werden haest en lichtelick verdout en verteert: en fincken niet tragelick na beneden. Sy geven tamelick veel voedsels, ende en zijn niet quaet van sap. Sy hebben oock eenige windtachtigheydt in haer, waerom dat sy den lust tot by-slapen verwecken, en werden daerom van de goede vrouwen de mans dikwils te eten gegeven, seggende datse seer gefont zijn.

Men eet dese Suycker-wortelkens gesoden ofte anders gaer gemaect zijnde: te weten somtijds met Azijn, Zout, en wat Olye, als men de ander Salaet doet: somtijts fruytmense oft roostmense in Olye ofte Boter, met blom van meel, ofte sonder; en op veel ander manieren.

Loock is seer scherp van smaek, heel verdroogende en verwormende van aert, wel tot in den vierden graedt, als *Galenus* betuyght: voor spijsse gebruyckt, verwermt het heele Lichaem sterckelick, en doet de groove taeve vochtigheden, die daer in verspreyt zijn, scheidt en rijst, en maect die dun en los. Het opent alle verstophheydt, doet water maken, winde scheidt, en de kinder-wormen sterven, gelijk ick dickwils verfocht hebbe. Dan sonderlinge, als het rauw gegeten wert, geeft het gantsch geen voedsel: maer doet daer quaet, seer heet en scherp sap ofte bloet in groeyen. Daerom al de gene, die heet van naturen zijn, moeten hun voor allen wel wachten van 't Loock veel te gebruycken. Maer alset gesoden oft in 't water gekoockt wordt, tot dattet sijn scherpigheydt verlist, dan en isset soo krachtig niet, ende en maect niet meer soo quaet bloet, als *Galenus* betuyght; hoe-wel dat 't den Lijve dan oock seer lustel voedsels by breng: nochtans soo voedt meer dan alset rauw in-genomen wert. Sommige lardeeren het gebraden vleesch met Loock, 't welck een aengenamen smaek aen het vleesch geeft, en het is selve dan soo scherp oft verhitende niet, oock seer goet en gefont voor de gene, die kout van Mage zijn: insonderheydt in tijde van peste, waerom het Boeren-Theriakel van *Galenus* en *AEL.*

Spartianus genoemt wert. 'T is oock goet, seydt *Serapion*, den genen die te scheep een verre reyse doen, voor den stanck van de pomp, en 't verdorven en stinckent water, dat sy dickwils drincken moeten, en de walgingh, die de Zee in de Mage maect, als oock om haer sterckte te vermeerderen. Daerom plachten die van Athenen, alsse een verre reyse zouden doen, veel Loock in voorraet mede te nemen. Maer voor een yegelick, hoe het oock bereyt wert, is het gebruycken schadelick. Maect pijn in 't hooft, beichadigt de oogen, en d'ander sinnen, verweckt dorst, en is onbequaem om sijn dapperen en onverdragelicken stanck. Daerom pleegh by de Griecken eertijts, gelijk *Athen. 10. Deipn.* getuyght, verboden te zijn, dat niemandt in den tempel van de Moeder der Goden en mocht gaen, die Loock gegeten hadde. De poët *Horatius* vervloecht het oock *Epod. 3.* met dese versen:

*Een die sijn vader heeft gedoot,
Die ete loock uyt hongers noot;
Dat acht ick slimmer kost te zijn,
Als dulle-kervel, 't sijn senijn.
Hoe grof is oock een acker-man,
Die 't hart gewas verdouwen kan!*

Een Geneef-meester van de voorgaende eeuw, *Jacob van Forli*, plagh door den reuck van loock niet anders te ontstellen, als of hy een pestilentielle reuck in-getrocken hadde. Hoe dat het Loock stinckt, soo is 't even-wel, gelijk oock den Ajuyn van de afgodische Egyptenaers voor een Godt gehouden, volgens het schrijven van *Plinius 19. 6.* Waer mede de poët *Iuvnalis* spot *Sat. 5.* seggende, dat het wel heyligh volck moet zijn, daer de Goden in de hoven wassen.

*Men magh Ajuyn noch Loock hier breken met de randen,
Want 't is een schellem-stuuck door al d'Egyptische landen.
Is niet een heyligh volck, en van een grooten lof,
Dat voor sijn Goden eert, gewassen van den hof?*

Gelijk sommige na datse de Hanen met Loock gevoet hebben, de selvige dan laten vechten, soo seydt *Socrates* (by *Xenophon* in de Maeltijde) dat den genen, die hem tot den strijdt bereyt, het Ajuyn-eten dienstigh is. Soo hebben oock de Oude den Oirlogh met de Loock uyt-gebeelt, als de welcke de Krijgs-knechten kracht en sterckte gaf.

Ajuyn is scherp van smaek, heet en droogh van aert, doch wat minder als Loock, maect de grove taeve vochtigheden dun, en doetse scheidt. Streckt voor een sauce, de welcke niet alleen de spijsse, als *Hutspot*, en diergelijcke, maer oock den dranck (gelijk *Homerus* mede seyt *Iliad. 12.*) aengenamer, en smakerlicker maect. De Boeren eten hem rauw, dan geeft weynigh en rauw voedsel, en ontsteect het bloedt. Maer gekoockt zijnde, verliest hy sijn scherpigheydt, en geeft wat meer en beter voedsel. Dan met Azijn, Olye,

Olye, Zout, en Peper maect hy een aengenzame-
laet. En al meenen sommige Genees-meesters, dat de
Ajuynen winden verwecken, dewijl na het eten van de
selvige veel oprispen volght: soo en komt sulcx niet
uyt de Ajuynen, maer om dat sy de rauwigheyt en
kouwigheyt van de Maegh door haer wermte aen-
sten, en de onverteerde vochtigheyt tot wint doen
uyt-bersten. Voorts soo zijn de Ajuynen quaet voor
de Menschen, die heet en haestigh van aert zijn, en
veel galachtigh bloet in 't lijf hebben, maer zijn goet
en bequaem voor de gene, die veel rauw, dick, grof,
taey, en slijmerigh bloet ofte onuyverheyt in 't Lig-
haem vergadert hebben: en zijn oock seer nut de
vrouwen, die haer maent-stonden door koude oorfa-
ken achter-geleuen zijn: want sy openen al 't gene
dat verstop is, verwerpen 't gene dat verkoudt is,
en verwecken de maent-stonden door haren besonde-
ren aert.

In 't voorgaende Capittel is van de Beete-blade-
ren gehandelt, hier dient oock wat geseyt van de wort-
tel. Men gebruyckt in eest in spijse de **roode-Beet-
wortel** / te weten eerst gesoden, en onder de heete af-
schen, ofte in den oven gebraden, en daer na in dunne
schijfkens gesneden, en niet Azijn, Olye, Zout, en Pe-
per, of Gember gegeten. Men siecte oock wel eerst,
en daer na snijmenie in stukken, en in leytse te wey-
ken met Zout in stercken Azijn, om daer na met het
gebraet te eten, om den etens-luft te verwecken, dan
voed weynigh. Sy wert gehouden te zijn een goet Sa-
laet voor de gene die graveelachtig zijn; waer sy doet
het water dapper losen. *Castor Durante*, en andere ge-
tuuygen; dat in dien yemaet inder haest Azijn wil heb-
ben, sulcx kan doen mits gestampre roode Beet-wor-
tels drie uren in wijn te laten weecken, en dan uyt-
nemen, en dat het dan stercke Azijn sal wesen; en dat
de selvde wederom Wijn werde, mits daer in doende
eenen Kool-wortel. *Gravola* verhaelt, dat hy in se-
kere maeltijt onbekomert bescheyt dede, om dat hy
te voren een blad van roode Beet gegeten hadde.

Geshorep-wortelen werden mede gesoden tot Sa-
laet bereyt, en de bitterheyt der selviger met Corin-
then gematigt. Sy verkoelen, en openen, insonder-
heyt de Lever.

Aert-buylen ofte *Tubera terre* zijn by-na van de
eygen nature als **Campernoelyen**. Want sy zijn bey-
de kout, sonder smaock, geven een waterachtig grof
voedsel. En dat sy gekooct zijnde, de tonge aenge-
naem zijn, dat komt meer door de sauge, als door haer
selven. De Aerd-buylen werden boven de Camper-
noelyen wel gehouden, al is 't datse de Poet *Martialis*
recht achter het 13. 5. *Tubera boletus poma secunda su-
mus*. Want het is kennelick, datter niet weynigh van
de Campernoelyen gestorven zijn, maer niemant van
de Aerd-buylen; nochtans makense beyde grof en
swaermodigh bloet, en dese veel besigen, vallen in
Popelsye, Geraecktheyt, Colijck, Aem-borsligheyt,

Gicht en Droppel-pis. In het veel gebruyck van de
belle Campernoelyen, die men voor onschadelick
houdt, heeft menigh mensch om hals geholpen, ick laet
nu staen de gene, die van aert en nature vergiftigh zijn.
Daerom en behoorensse ofte gantsch niet gegeten te
worden, ofte heel weynigh, en wel gekooct en toege-
maect, daer goede wijn op drinckende. Want daer
en zijn geen jaren van 's Menschelick leven, geen ge-
staltenisse des Lichaems, in 't welke niet meer scha-
de, als vordel door het gebruyck van de Aerd-buyl-
en en Campernoelyen voort en komt. Het welek
oock uyt den oorspronck lichtelick te verstaen is.
Want sy groeyen haestelick, en in eene nacht, uyt een
grove, aerdachtige, en dampige stoffe, soo datse nocht
van de inwendige wermte, noch van de Lucht gerijpt
en werden.

*Campernoely of Duyvels-broot,
Wort in weynigh uren groot;
Maer een goed en nutte vrucht,
Die crijpt noyt matter vlucht.*

Daer beneffens, kunnen sy lichtelick uyt eenige
verrottinge, daer ontrent zijnde, als oock van slangen,
padden, en diergelijke vergiftige beesten, eenig ver-
gif deelachtigh werden. Soo dat de Campernoelyen
andere niet en zijn, als een vuyligheyt ofte een zweet
der aerden, uytgeworpen door een overtollige voch-
tigheyt, die de Son door haer stralen soetjens ver-
werm; waerom zy oock meest in 't voor-jaer gevon-
den werden, als de aerde haer begint te onlaten, en
haer eerste vruchtbaerheyt vertoont. Den Baron *Ve-
rulam* verhaelt 4. Hist. nat. p. 6. dickwils verfocht te
hebben, dat de stukken van een Populier-boomen-
schors, ofte het af-vijsel van een Harts-hoorn in een
bedt begraven, Campernoelyen voort-brengen, son-
der twiffel door verrottinge van die dingen. Waer
uyt blijkt, datse naelick sonder eenigh gevaer, en
buyten achter-dencken van vergif konnen gegeten
worden, en dat men noyt genoegh toe en kan sien, of
men soude lichtelick konnen beschedicht werden.
Waerom seer te verwonderen staet, datter hedens-
daeghs, en eertijts so veel by de Romeynen af gehou-
den is, gelijk men uyt de versen van de Latijnsche
Poeten sien kan, en wijdeloepigh uyt *Plinius*, en uyt
ander Auteurs aengewesen wert by de gene, die op
Suetonius geschreven hebben, in het leven van den Key-
ser *Claudius*, die met Campernoelyen, die hy seer garen
at, vergeven is. *Cardanus* verhaelt oock dat den Bil-
schop *Borromeo*, met twee van sijn huyfgenooten, door
het eten van de selvige gestorven is.

Aerd-noten zijn matelick werm, maer wat meer
verdroogende, daer een niet kleyne t'samen-treckin-
geby-gevoeght is, en maken daerom den buyck hart.
Gesoden ofte gebraden, en voor spijse in-genomen,
zijn harder om te verteren dan de Knollen, ofte de

Pastinaken, en ander Peen, dan sy geven wel soo veel voedsels als de selvige, en sy en veroorsaken soo veel winden en opblasingen niet in den buyck.

Van de Aerdt-vruchten.

Het V. Capittel.

WY komen tot een vrucht gewoon om laagh te wassen, Daer voor een yeder mensch is noodigh op te passen: Men sietet in 't gemeen, het is een selvaen kruyt
Wu langs der aerden groeyt, en noyt om hoog en sprayt.
 Pompoenen die bykans aen niemant oyt en smaen,
 Syn echter gantsch bequaem om latters op te maken.
Ontrent haer groene jeught, want als de schoorste wast,
Soo groeyt met een het schrift, en staet ten lesten vast.
 Maer wilder eenigh mensch haer lassen aert verchoonen,
 Soo moet de keucken-meyt al vry haer kunst toonen:
Hier dient een goede saus van peper by te zijn,
Of anders laet de kost tot voedsel van het sijn.
 Hem die Meloenen pluckt, is niet te zyn geweten
 Dat niet van dits sent een is niet te zyn geeten.
 Concommers (seydt de kunst) is van der maeghden aert,
 Sy dienen haest geplucte, en niet te langh bewaert.
 Een traagen hovenier die kan het hier verkeren,
 Want beyt by wat te langh de vrucht die zal bederven:
Sy dient als van de steel te werden of-gerucke,
Sy dient en jonck, en groen, en versch te zyn geplucte,
 En versch te zyn gebruycke. Denck hier op, goede luyden,
 Die lust en smaek soecht ontrent de groene kryden:
Maer drucke het borst, al wel diep in u gemoet,
Indien ghy dochters hebt, of jonge maeghden voedt.

Comcommeren zijn al van outs by sommige veel geacht, en voor een leckere spijs in de Somer gehouden geweest. *Plinius* getuyght in 't 29. boeck van sijn *Nat. hist.* op 't 5. cap. dat de Keyser *Tiberius* in de selve seer groot yemaeck sehepte. Waerom hy de selve alle daegh in omgaendse backen nae de Son liet omdragen, en 's winters met glase raemten bekleeden. Dan hy heeft meerder op den lust, en de smaek, als op de gesontheit gelet. Want sy zijn kort en vocht van aert, en soo is het voedsel, datse voort-brengen, en veel gegeten maken quade vochtigheden in de aderen, waer door stoffe van verscheide koortsen vergadert wert. Sy zijn best om te eten, terwilen dat lynoch jonck, versch, groen, en onrijp zijn (want als sy rijp en geel worden, dan zijns onbequaem) met azijn, olye, zout en peper. Heel kleyn zijnde, werden sy veel in azijn met wat venckel in-geleyt, en om etens-lust te maecken voor ofte tusschen ander spijs gegeten. Sy doen de minste schade aen de gene, die worm van aerdt zijn, en een heete Maegh hebben: maer de gene, die de Maegh slap is, moeten haer heel van Comcommeren wachten. Jae, volgens het oordeel van *Galenus*, is beter voor een yegelijk, dat hy de Com-

commeren, gelijk alle kost van quade gijl, laet varent ofte altijd weynigh, en selden besight. De Grieken hebben een spreek-woordt, dat men de Comcommeren voor de Spinsters moet laten, om dat de Spinsters meestendeel, soo men *Aristoteles* gelooven magh, geyligh en onkuys zijn. Nu de Comcommeren hebben kracht om dien brant te verkoelen, gelijk *Diphilus*, een out Grieks Genees-meester by *Athenens* getuyght.

Meloenen vallen lieffelijk van smaek; en aengenaem van reuck, alse goet en rijp zijn: het welck oock maeket, datse te meer gegeten werden. Maer sy zijn kort en waterachtigh van aert, en verstaen daerom den dorst, als het heet is, doen water losen, en suyveren de Nieren. Het en beurt niet selden, dat de Menschen haer met Meloenen een sieckte op het lijf eten. Want sy bederven lichtelick, en in den buyck bedorven zijnde, nemense by-na de nature van vergif aen, en veroorsaken een sieckte, die wy *Booris* noemen, ofte eenige quaetaerdige Koortsen; en men leeft in de Hystorien van veel Keyfers, en vermaerde mannen, die door het eten van de Meloenen gestorven zijn. Onder andere verhaelt *Monsieur* van den Keyser *Albert van Oostenrijk*, hoe dat hy op de Hongarische reyse vermoeyt zijnde, als hy den dorst wilde stikken door Meloenen, in eenen doodelicken Loop verviel. Ende *Iovius* schrijft, dat de geleerde *Argyropylus*, door veel eten van Meloenen aen een Koortse rocht, daer hy van storf. My selve gedenckt noch, dat ick vliedende de befmettelicke Koortse, die in 't jaer M.D.C.XVI. in 't gebiedt van de Venetianen seet in zwang gingh, my op de reyse na *Romen* begaf, midden in de Somer, en even-wel onderwegen daer van betrapt werde, en te *Siena* genesen, en als van de doot verlost zijnde, door het eten van Meloenen weder in-storten, en al verloren gestelt werde by *Xorosther Tinellus*, vermaert Genees-meester aldaer, ende door sijn schriften allefins beken. Soo verhaelt de Françoische Hystory-schrijver *P. Matthieu*, in 't eerste boeck der Hystorien van *Henrick de IV.* dat de gemelte Koningh seer krank geweest zijnde, en in de galerie van *Montcaux* wandelende, door het eten van Meloenen, wederom in-storte, met groot gevaer des levens. Waer uyt blijktt, hoe schadelick de Meloenen zijn voor de gene, die uyt een sieckte op-staen. Maer men dient oock te letten, om de Meloenen voor alle ander spijs te eten (het welck oock in de Comcommeren, en Pepoenen dient waer-genomen te werden) op dat sy te lichtelicker, alser eenige bedervinge in haer begint te komen, van beneden zouden mogen af-schieten. En dan moet men daer goede spijs na eten, op dat haren quaden aert verbeterd, en de verdervinge voorgekomen mocht werden. Tot welken eynde best is, de selvige met zout en broodt te eten. Om haer schadelickheydt te verbeteren, prijfen eenige den Wijn, andere niet, onder de welke

Cardanus is 2. de *Sanit. tuend.* 38. Maer voorwaer de Wijn is de rechte middel, om het quaet, dat van de Meloenen kan komen, te helpen. Dan het moet sterke Wijn zijn, als *Seck*, ofte andere Spaensche wijn, en die wat veelachtig gedroncken, op dat hy de schadelikheyd van de Meloenen zoude kunnen verbeteren en verteren. Want als men maer een weynigh drinckt, ofte van kleynen en slappen wijn, soo en zoude de schadelikheyd van de Meloenen niet verbeteret, maer de raeuwe en verdorvene vochtigheden zouden dan uyt de Mage nae de binnenste deelen gevoert, en alsoo de schade, die de Meloenen veroorlaken, vermeerderet werden. Anders doen sy oock veel winden in den buick groeyen, en krimpel in de dermen komen. Daerom de gene die Colijck, Scheurbuyck, ofte eenigh gebreck in de Milte hebben, en voort alle oude en koude Menschen, die vol waterachtige overvloedigheden zijn, moeten hun van de Meloenen wachten. Dan de jonge en heete Menschen, mogen se vrylicker eten, om dat sy kout zijn in 't beginfel van den eersten graed, en vocht tot in den derden, daer op hertelick drinckende, gelijk gelyt is, heel stercken Wijn. By Melck, ofte ander Spijse, die lichtelick kan bederven, en mogen, de Meloenen, niet als met groote schade gegeten werden.

Pepoenen en zijn geensins soo vochtigh oft hinderlick, als de Comcommen, doch veel vochter dan de Meloenen: maer men eeste nimmermeer rauw, gelijk de Meloenen, en Comcommen: dan men fruytse gemeenlick in de panne, en men bestroytse met Meel, ofte men ziedtse in Vleesch-sop ofte Soete-melck, met Safferaen, en ander warmer Speeryen en Kruiden vermenght, om haer koude en vochtige eygentheyd te beteren. Alsoo bereydt zijnde, brengen sy even-wel weynigh, dun, vocht, en kout voedsel by. En alsse in een slappe ofte koude Mage niet wel verteert en werden, konnense het Lichaem, insonderheyd de Mage, ende Dermen, soo ontflellen, dat sy mede de *Booris* komen te veroorlaken, dewelcke met een geduerige brakinge en buyck-loop komt. Sommige schrijven, dat de paus *Paulus de II.* van veel Pepoenen (andere van twee Meloenen) te eten, de Vallende-sieckte kreegh, daer hy van gestorven is: en dat *Clement de VII.* oock veel daer van gegeten hadde in sijn laeste siecke. Daerom zijne nutter gebruyck den genen, die eenige hitte in de Mage hebben. Sy doen pissen, en genesen de droppel-pisse; beteren oock alle gebreken van de Nieren en Blase: maer dikwils gegeten, maken de Menschen onvruchtbaer. Dan op dat de Pepoenen ons min schade zouden doen, soo sal men daer mede goede vaste spijsse nae eten, die de Mage versterckende, en het Lichaem voedsel gevende, de Pepoenen uyt drijven magh. Anders als de Pepoenen niet haest na de dermen en sincken, soo doen sy lichtelick vergiftige vochtigheden in den lijve groeyen. De vochte koude Menschen

moetense dan heel laten, ofte sterckeh-wijn op drincken, gelijk van de Meloenen gelyt is, die heete Menschen sullen 't met Rijpsche wijn kunnen aflicke.

Den grooten genees-meester *Cardanus* verwerpt al dese vruchten, en sulcx van wegen drie oorsaken, om datse te seer verkouwen, te seer vervochtigen, en lichtelick in de maeg bederven. Ja de gemelte *Pinnus* geloof deselvige eenen fenijnigen aerdt te hebben, om dat de vruchten groot zijn, die eerder van boomen, als kruiden behooren voort te komen, om datse raich en op een vochtige plaets wassen, als oock om datse een klein steel groeyen. Derhalve die sijn gesontheit lief heeft, dient loodanige Spijse niet te gebruycken.

Articocken plegen heel schaers te wesen, so datse ten tijde van *Hernolus Barbarus* te Venetien maer in eenen hof te vinden en waren, nu zijne allefins, en werden by een yegelick voor een gemeene spijsse gebruyckt. Sy zijn werm en droogh van naturen, werden van sommige rauw met Peper en Zout, dan meest gesoden in yet vleesch-sop en met Peper vermenght gegeten voor een lekkere spijsse, en gebruyckt tot verwekkinge der vleeschelicke lusten. Maer sy en geven geen goet voedsel, noch en maken geen goet bloet: want sy hebben een groote overvloedigheyd van galachtige en werm vochtigheyd, en doen oversulck oock loodanige in het Lichaem groeyen. Zijn even-wel beter afse gesoden, dan alsse rauw gegeten werden. Rauw en oudt geworden, zijne seer quaet, en moeyelick om te verteeren, en brengen onreyn vochtigheyd by, daer de menschen machteloos en onsterck af werden: en zijn sonderlinge schadelick de gene, die veel met hooft-sweer gequelt zijn. Na het gebruyck van de Articocken looft men gemeenlick veel en stinckent water.

Hert-bespen zijn kout en droogh, maer hoerijper, hoe matiger. Werden dienlich bevonden in een heete Mage, sy verkoelen de Lever, sy verslaen den dorst, en matigen de hitte van het bloet. Daerom zijne alleen bequaem voor jonge luyden, en die van gesaltenisse des Lichaems werm zijn: maer doen schade een slappe Mage. Sy zijn dun van sap, suyveren de Nieren, doen water losen, en zijn de Milte bequaem. Nochtans bedervenselichtelick in de Mage: daerom is het goet, datse met wijn suycker gegeten werden. En dat niet op 't laeste gerecht, gelijk men gemeenlick en qualick doet, maer in 't beginfel van de maeltijd, om reden hier vooren meermaels verhaelt.

Het is een seer quade maniere, dat sommige de Aert-bespen ongewassen op tafel doen brengen, meenende dat alsse droog en met een suyvere haet geplukt werdt, beter zijn, als gewassen. Maer behalven datter somtijts eenige kleyne spinnen, of wormkens (gelijck ick wel gesien hebbe) onder konnen wesen: soo sal tot waershouwinge mogen trecken 't geene hier over verhaelt werdt, van den hoogh-geleerden *Fabritius Hildanus* 5. *Obs.* 38. Een jonge en kloecke vrouw in

Switser-lant; als sy nuchteren een hant vol ofte twee Aert-beyen gegeten hadde, kreegh drie uren daer na groote pijn voor 't hert; de welke terstont soo seer vermeerderde, datter slauten op volghden. Die daer ontrent waren, hier over ontsfelt zijnde, gaven haer terstont Theriakel in, twee mael op dien dagh, den volgende nacht eens, maer alte vergeefs; want de pijn en slauten namen al toe, daer noch by komende draeying en swijneling; groote spanning; en swelling in de Maegh en Buyck. Als dit des anderen daeghs noch lieviger was, soo werde de gemelte Dr. *Fabritius* gehzelt, die alle de toevallen eerst door braken; daer na door hert-sterckende middelen dede over-gaen. De oorseeck van dese qualickheyt is waerschijselick geweest, dat de Aert-beyen door eenige padden vergifticht waren. Want de padden, gelijk *Paré* getuyght, scheppen sonderlingh vermaeck in de Aert-beyen. Soo sien wy in onse hoven; dat sy haer onder de selfde, meestendeel onthouden. En het fenijn, dat sie met haer water, speecksel, en aessen uytwerpen, is doodelick, gelijk geschreven is by *Rondeler*, in 't 1. boeck van de Visschen, en *Paré* in 't 20. boeck van sijn Heel-konste op 't 30. Capittel. Dit kan oock ander fruyt ge-bearen; en derhalven is 't wel de pijnne waert, dat het eerst wel schoon gewasschen wert.

Van de Heester-vruchten.

Het VI. Capittel.

Bereys hier: Geestigh man, een velt tot goede vruchten;
 Voor menschen die in brandt en heete koortsen suchten:
 Denckt om dit kleyn gewas; eer dat je boomen plant;
 Het dient oock menigh-maal ten dienste van het Land.
 Al wast het aerdtigh wuigh alleen aen lage struycken;
 Men kin hier na den eyden mer grooten nut ghruyen;
 De minste dingen selfs en dienen niet veracht;
 Sy hebben menich-mensch in beter Raet gebracht.
 Daer is een tijt geweest, dat tot de wilde bramen,
 De jonckheyt niet alleen; maer alle menschen quamen,
 Als tot een rijk bancker: men pluckte met vermaeck,
 Men rouer heylsaem vocht en even soere smeeck.
 De vrucht met suyter was en koelen dat behagen,
 Wer by de grootste selfs in grooten danck wij sangen,
 Als bin die yemant sebonk. Siet oock een stechen braem,
 Gehandelt na de kunst, wat Princken aengenem.
 Maer hoven dit gewas soo vint men mitter dingen,
 Die aen ons swack gestel geen minder woordel bringen:
 De kapperz van den brem zijn bestal aen den mont;
 En wie graveligh is die achte voor gefont.
 De suer-boom wel bekent in al denaechte dalen,
 De bejers in haer vernar soo roof gelyck koralen,
 De swarte krake-bey, en ander kleyn gewas,
 Bevint men menigh-maal dat grooten bram genas.
 Hou stille, snelle pen, en blijf in uwe palen,
 Ten nu sake niet hier verder in te dalden:

Geselle, water meer tot desen handel dient,
 Gaet hult dat ayt den mont van onsen weerden vrient.

Onder de drie foorten van Aelbessen / Witte, Swarte, (die geweldigh het water ofte pisse doen losen) en Roodde, zijn de leste verre uyt de beste, en de gesontste. Dese Roodde Aelbessen zijn kout en verdroogende, en wat t'samen-treckende van naturen, met eenige dunnigheyt ofte fijngheyt van deelen. En zijn daerom seer goet gegeten tegens alle verhittinge des bloets, en tot alle heete koortsen: want sy verkoelen den brandt, en bedwingen de hitte van de Galle, en het verhitte van de galachtige vochtigheden: ver-verschen de heete Mage en verhitte Lever. Sy weder-slaen oock alle inwendige verrottingen, en ontstekingen.

Van den selven aert, en tot al het selfde zijn bequaem de Bessen van Berberis, diese *Sausboom* of *Suerboom* in Brabant noemen, en wert hier te lande in veel hoven onderhouden.

Waem-bessen zijn lieflick van smaek, alsse wel rijp zijn, en hebben veel saps, dat matelicken worm van aert is, en daerom soet, en de Mage aengenaem, te meer, om een kleyne t'samen-treckende kracht, diese noch behouden. Maer als yemant de selve in wat te groote menigheet eet, dan sal hy daer pijn in 't hooft van krijgen.

Swarde krake-bessen zijn verkoelende van aert, en daer toe oock met een merckelicke t'samen-treckinge, droogh-makende van krachten. Sy zijn seer goet voor een verhitte Mage: ver-slaen den dorst, en sy verkoelen den brandt van d'heete koortsen. Sy stoppen den loop, en maken den buyck hart: sy stelpen en beletten het braken, walgen en op-werpen van de Mage. Men eeste gemeenlick met wijn en suycker, dan die meer verkoelinge begeren, kunnen rosen-wa-ter nemen.

Roodde krake-bessen en zijn hier te lande soo gemeyn niet als de swarte: maer op sommige plaetien van Duytslant werden se veel gevonden. Sy zijn mede verkoelende en verdroogende, maer wat meer t'samen-treckende van smaek, en daerom wat meer stoppende van krachten.

Veen-bessen / die in de Veenachtige plaetsen van Holland gevonden werden, zijn mede van diergelijcken aert en krachten.

Stekel-bessen ofte *Croes-bessen* / ofte gelijk wyte hier gemeenlick noemen *Crups-bepen* / ofte *Crups-doozen* / eer sy rijp zijn, soo sy meck gebruyckt werden, zijn kout, droogh en t'samen-treckende van naturen, de onrijpe Druyven volnae gelijckende. Daerom worden sy by de spijsen in stede van de onrijpe druyven ofte voor Verjuys gedaen: ende het Vleesch-sap ofte ander nat, daer sy in gesoden zijn, behoudt daer van eenen seer aengenamen smaek, en maect lust tot eten: verkoelt de heete Mage

Mage en Lever, en doet vergaen de overvloedige inwendige hitte, en is goet gebruyck den genen, die koortachtigh zijn.

Men roetse oock onder eyeren met suycker, en men bereytse op verscheide ander manieren. Dan hoe sy toe-gemaectt werden, sy doen altijd rauw en kout sap ofte gijl in den lijve groeyen, 't welck heel luttel, ofte niet met allen tot de voedinge van 't Lichaem en streckt. De rijpe Cruys-dorren, gelijk haren sinaeck soeter valt, soo en zijn sy oock by-na niet met allen 't samen-treckende van aert, en hebben eenige kleyne wermte: oock soo geven sy den lijve dan meer voedsels als de onrijpe: en het selve sap, dat sy by-brenghen, en is soo rauw niet, als 't gene, dat van de onrijpe komt. Nochtan werden sy seer selden gesocht om by de spijsse te doen, en voor sauce te strecken, ofte alleen gegeten te werden.

Cappers zijn werm van aert, en sijn van stoffe, ofte dun van deelen. Als sy versich zijnde gegeten werden, dan geven sy den Lichame niet seer veel voedsels: en de gene, die men in Pekel bewaert, voeden noch veel min: maer zijn alleen goet om met ander spijsse voor een sauce gegeten te worden, en zijn een toe-spijsse, oft salaet, dienende om den etens-luft te verwecken. Sy zijn seer nut voor de vochte Mage, en beletten het walgen, het op-werpen van de selve, en het onmatigh seeuweren ofte spouwen: doen oock de koude slymen en taeye slijmerigheden, die in de Mage zijn, scheiden en verteren. Sy suyveren en ont-luyten de verstoptheden van de Lever en de Milte: en met ander spijsse gegeten, zijn de Milt-slichtige seer nut, en de gene, die de vierden-daeghsche koorts hebben. Maer als men se eten wil, dan moet men se eerst met soet water wel af-wasschen, en daer na moruw gesoden zijnde, met Olye en Azijn, als ander Salaet eten: ofte men siedse, en stoofse met een Hoer, ofte ander spijsse: gelijk sy oock aengenaem zijn met een gebraden Snoeck, Braesslem, ofte diergelijcke. De groote, mits dat se meer sap en vleesch hebben, zijn oock ongelijck beter, gesonder, en voeden meer, als de kleyne, hoewel dat de kleyne meer lust tot eten geven, en liefdelijck zijn van sinaeck.

Wiem-Cappers zijn van de selve kracht, en daer-beneffens seer goet voor het graveel. Sy werden by vele voor gesonder gehouden, als de rechte Cappers. Ick heb gesien dat sommige in dese stadt de Vlierknoppen, ofte bloemen, als sy noch gesloten zijn, mede in Pekel ofte Azijn bewaren, en in plaetse van Cappers op tafel setten, de selve den naem gevende van **Wier-Cappers**. Zijn mede de Mage niet onaengenaem, maken lust om te eten, verdunnen, en doorsnijden de dicke, rauwe ofte onrijpe vochtiggheden. Dan te veel gegeten beroeren sy den buyck, en maken hem weeck.

Van de Boom-vruchten met harde schelpen.

Het VII. Capittel.

Hier is een ander vrucht, hier is dat *Amarillis*
 Ten hooghsten wel bevalt, en best nae haren wil is:
 Komt hier, o *Coridon*, en brenghet de lieve maeght
 Een fruyt dat weynigh kost, en ester haer bebaeght.
 Het is een herders gift, ghy kont geen beter kiesse,
 Gaet lochtes in den korf gemaeckt van groene biesse:
 En gaet dan u gescheuck met woorden van de kunst,
 Soo vinge voor gewis haer ongeveynsde gunst.
 En soo ghy mensche het stuck ten besten voor te stellen,
 Seght dat het is een fruyt van byster harde schellen:
 Maer dat het even-wel is binnen wonder soet,
 En dat sy tegens u aldus oock wesen moet.
 Dat sy een langen tijt, met wonder harde streken,
 U liefde tot den grom scheem af te willen breken;
 Dat nu dien stegen aert dient af te zijn geleyt,
 En eens tot uwen troost het soete lae geseyt.
 Komt op een ander tijt, en brenghet haer *Ocker-noten*,
 En als ghy in haer schoot de vruchten hebt gegoten,
 Soo seght haer dat het fruyt is dienstigh voor senyn,
 Maer datter by de noot oock *Ruyte* dient te sijn.
 En siet op dit beleyt is mede wat te seggen,
 Dat ick niet voor en heb hier breeder wyl te leggen:
 Ghy voeghter weder by den keest van uwen mont,
 En siet hoe ghy het stuck te passe brengen kont.
 Weest ghy het boom-gewas, laet haer de ruyte wesen,
 En seght dat dit vermengh veel qualen sal genesen:
 Seght vorder, lieve viem, dat hier te seggen valt;
 Maer siet dat uwe tongh niet al te los en malt.
 Spreekt niet als nae kunst, en om het wel te leeren
 Soo maect tot desen boeck een vlijgh oogh te keeren;
 Ghy sult hier konnen sien, soo klaar gelijk den dagh,
 Al wat het boom-gewas en wat het kruit vermagh.

Chelen zijn by alle de heydensche schrijvers niet alleen gehouden voor de outste vruchten, maer oock voor het eenigh voedsel, waer by de eerste werelt alleen plagh te leven. *Lucrer*. in 't vijfde Boeck:

*Al wat de sonne gaf, en watter van den regen
 Komt spruyten uyt het velt, dat is een rijcken seggen
 De menschen aengenaem, en in het eycken wout
 Daer is dat al bes volck sijn blijde feesten bout.*

En hierom is 't dat dese vrucht haren naem heeft na den Hebreuschsen *Miel* oft *Cpheel* dat eten beteekent, gelijk *Fagus* in 't Latijn van het Griecx *Phagém*, dat oock Eten geseyt is. In een wet van de twaelf tafelen (dewelcke de outste wetten van de Romeynen waren, ons bewaert by *Plinius* in sijn 16. Boeck op het 5. Capittel) wert toe-gelaten, dat men de Eyckelen, die op een ander mans acker vielens vermochte

op te rapen. Op welke wet de groote Rechts-geleerde Caius *L. qui venen ff. de verb. & rer. sign.* aenmerckt, dat by het woort Eyckelen niet alleen devrucht van de Eycke, ofte alderhande Eyckelachtig gewas, maer oock van alle ander boomen moet verstaen werden, na het exempel van de Griekische spraeck, in de welke alle foorten van boomen *Akydrya*, dat is, Eycken genoemd werden. Dit schijnt wel plaets te hebben in die wet, de welke ick geloove van de Romeynsche Tienmannen gemaect te zijn, om den honger van de armen te verlichten, haer toe-latende alderhande afgevallen vruchten op te rapen; dan ick twijftele, ofte dat allefins soo uyt te leggen is. *Ovidius* in 't begin van sijne Boecken van de *Transformatie*, daer hy van de gulde eeuwe spreeket, en van 't gene dat de Menschen doen aren; onderscheydt de Eyckelen van d'ander Boom-vruchten, met dese versien:

*Het atririjck met den ploegh of egge niet gewont,
Droegh uyt een gullen schoot, en uyt een zetten gront:
Al wat den mensche spijst, wat kruyt en boomen geeten,
Dat is aen al het volck genoeghsaem om te leven;
De vrucht van 't eycken-bouts, en van den wilden braem,
Die waren even-selst de Prinzen aengenaeem.*

Maer daer na het Koren gevonden zijnde, en de maniere om het lant te ploegen, en te besaeyen, hebben sy de Eyckelen voor de verckens gelaten. Daer van is 't spreek-woort by de Grieken, *Al Eyckelen genoegh*, als of sy wouden seggen, alser beter komt, dan laet men slechter staen. Nochtans getuyghet *Galenus* in het 2. Boeck van de krachten der Voedselen op 't 38. Cap. dat die van Arcadyen, als de ander Grieken al Koren aten, noch lange haer aen de Eyckelen hielden: en *Plinius* schrijft op de aengewesene plaetse, dat noch in sijnen tijt, veele volkeren by Eyckelen leefden: jaec by de Spaenjaerden soo aengenaeem waren, dat sy die voor bancket op de tafel lieten setten. Sulck bancket, seyt *Erasmus* van Rotterdam in de uytlegginge van 't gemelte Spreek-woort, was heel bequaem voor de gene, die de pis tot spoel-water voor haer tanden gebruyckten. Maer al is 't, dat niemant die leckere kost uyt Arcadyen sal gaen halen: soo zijn even-wel de Eyckelen dickwils seer wel te pas gekomen in hongers noot. By aldien die van Leyden Eyckelen in haer stad gehadt hadden, men soude van soo veel ellende in haer belegeringe niet gehoort hebben. Waer van *Galenus* een schoone getuygenisse geven kan, in het vermelde Boeck en Capittel, alwaer hy oock de maniere om de Eyckels tot spijsse te bereyden beschrijft. „Als op sekeren tijt, seyt hy, ons Lant van hongers noot geplaecht werde, en datter groote menigte van Eyckelen, en Mispelen gewallen was, soo begroeven de boeren de selve in kuylen, diefse in de winter en in 't voor-jaer in plaetse van Koren aten. Te voren waren de Eyckelen maer kost voor de verckens. Maer alsoo de huyslieden de selvige doen, gelijk

„sy plegen, niet en konden voeden, soo atense het Koren voor-eerst op. Daer na de winter op handen zijnde, ontgroeven sy de Eyckelen, en bereyden die tot spijsse op verscheyde manieren. Want sy kooctense somtijts in water, en bradense wat onder heete asche, somtijts stieten syse tot meel en maecttender pap en bry van, somtijts besproeyden syse alleen met water, en dedender een sauce by; somtijts aten syse in melck gefoden, ofte in honigh geleyt. Voorwaer soo in de stad van *Nimantia* in Spaengien certijts, oft in onsen tijt te *Sancerre* in Vranckrijck (daer niet ongegeten bleef) maer Eyckelen hadden geweeft, sy waren onwinbaer gebleven. Want de stad *Chios*, in 't Eylant van den selfden naem, hiel de belegeringh soo lange tegen met Eyckelen te eten, tot datte ontiet werde, als uyt *Cornelius Alexander* by *Matthiolus* te lesen is, in de uytlegginge van *Dioscorides* 1. 121. Ende *Galenus* seyt op de gemelte plaetse, dat de Eyckelen niet minder voedfel geven, als veel spijsse die van Koren gemaect wert. Maer 't selfde (als hy schrijft in 't Boeck van goede en quade gijl oft sap op het 4. Capittel) is dick, rauw, en kout, en gaet lancksaem na beneden, waer uyt volghet datte hart om te verdouwen, en qualick om te verteeren zijn.

Alsoo van wegen de outheyt, van de Eyckelen eerst gehandelt is, soo sullen wy dit Capittel vervolgen met de Boom-vruchten die mede harde schelpen hebben, in 't Latijn met een gemeenen naem van *Noten* beteekent, aenvangende van de gene, die den selfden eygentlick gegeven wert.

Ocher-noten werden door de banck met een harde schelp, doch somtijts met een fachten, soo datse van den boom vallende, aen slucken gaen. *Macrobius* 3. Sat. schrijft dat de Noten van *Tarento* (in 't Koninghrijck van Napels) soo broos en fachten schelp hebben, dat zy nauwelijcx aengeraeckt zijnde, terstont breken; dan de Noten en vallen daerom niet te slechter. Sy zijn werm en droogh, insonderheyt alsse wat verdrooght zijn. Want de versche hebben meer vochtigheyt, en minder wermte. Derhalven zijn de versche de beste, hoe-wel sy oock moeyelick vallen om te verteeren, en luttel voeden; maer de drooge maken veel galle, en zijn een heete galachtige Mage schadelick. Daerom soude men mogen dencken, datse voor oude luyden bequamer souden zijn, als voor jonge: maer om dat sy de krop van de Mage, Keel, en Strot beschadigen, hoeft verwecken, en pijn in 't hooft maken, soo zijnse oock onnut voor de selve. Sy zijn een goet middel tegen vergif, met vijgen en wijn-ruyt, en wat zout gegeten. En dit is het verborgen genees-middel, dat *Pompejus* vond in 't Cantoir van den overwonnen Koningh *Mithridates*, met sijn eygen hand geschreven, gelijk te lesen is by *Plinius* in 't 23. Boeck van sijn Natuerlicke Historie op het 8. Capittel. Sy werden gemeenlick gepresen, en goet gehouden op visch gegeten, om dat sy de vergaderingh van eenige stijmerach-

merachtigheyt, en bedervinge van vochtigheden, die lichtelick op het eten van de visch in de Mage geschiet, mer haer wermte en drooghte beletten, en in diender misschien eenige quæet-aerdigheyt, gelijk somtijts gebeuren kan, in de visch is, de selve met een besondere kracht tegen te staen.

Nasel-noten geven meer voedsels, dan de Ocker-noten, maer zijn wat kouder: even-wel werm en droogh. Sy zijn harder om te verteeren, en maecten groover en aerdachtiger sap of gijl, als de Ocker-noten. Veel op andere kost gegeten, drijvense in de Maegh, en veroorsaken op-blasinge, brakinge, en pijn in 't hoofd. De versche zijn beter als de droogge, en maken de gefonde Menschen haest vet. Voor de beste, en gefontte werden gekeurt, die langwerpigh zijn, en root van binne-lichel.

Tot de Eyckelen en Noten behooren oock de **Castanpen** (*Plin. 23. 8.*) de Eyckelen van Jupiter, in 't Griecx genoemt, en in 't Latijn Castanye-noten.

De Castanyen, seyt *Galenus*, zijn de edelste van alle de Eyckelen, en onder alle de wilde vruchten brengen sy den Lichame alleen een redelick voedsel by, in het 2. Boeck van de kracht der Voedselen. En in 't Boeck van 't goet en quæet sap op 't 4. Capittel, seyt hy, dat sy goet voedsel geven, als sy wel verteert werden. Maer sy zijn swaer om te verteeren, en sincken seer tragelick na beneden. Geven oock grof en duyrende voedsel, maken den buyck hart, stoppen de loop, en veel gegeten, verwecken veel winden, en pijn in het hoofd. De rauwe hebben een by-een-trekkende kracht, en zijn dapper windigh, daerom zijnsse beter gebraden, of gefooden. Ick hebbe op de kusten van Franckrijck, by de huysfluyden, daer heele bosschen van Castanyen staen, en meest voor de Verckens geworpen werden, gesien Broot van Castanyenmeel gebacken, 't welcke seer swaer en hart om te verteren is.

Wingels geven wel veel voedsel, en dat goet is voor de gene, die beginnen uyt te droogen, en aen de Teringh vast zijn, maer dat niet lichtelick en kan verdout werden.

Pistacpen ofte **Fisticeen** zijn mede hart te verteeren. Anders zijn sy goet van sap, en geven prijselick voedsel, doch nochtans een weynighken dickachtigh. Oock 't voedsel, dat sy by-brengen, is tamelick veel: en daerom kunnen sy kracht geven, en wederom verstercken al de gene die door lange sieckten ofte anders onsterck en slap geworden zijn, en sy maken wederom vet en gelijvigh die door de selve oorlike mager zijn. Daerom vallen sy seer nut de uyt-droogende ofte uyt-terende Menschen. *Rabbi Moses* houdse voor de beste van alle vruchten, om datse de walinge beletten, en de Mage etens-lust doen krijgen. *Avicenna* seyd oock, datse de Mage seer verquicken: 't Hert oock verstercken, en goet bloot maken; ja so goet zijn als de Amandelen. Dan *Galenus* twijffelt seer ofte so veel deughden hebben. Immers men moet

bekennen, datmen daer niet veel t'effens van eten en magh. Want sy vollen het Hoofst met dampen, en schaden de Kinderen, en de heete Menschen, om datse haer 't bloet ontsteken, en draeying in 't hoofd veroorsaken. Maer alser *Conserve* van *Rosen* mede, ofst nae gegeten wert, dan en schaden sy niet.

Te Venetyen maect men een soorte van *Marcepeynen* uyt dese vruchten, *Pistacciate* genoemt, die goet gehouden werden, om de oude koude mans wat lust ofte kracht te geven; tot uytvoeringe van haer, ofte haer vrouwen werck.

Onder de Noten, werden mede gerekent de *Amandelen*, ende zijn tweederley, Soete en Bittere. Onder alle de soorten van Noten, daer nu af gehandelt is, zijn de **Soete Amandelen** de alderbeste, matelick werm en vochtigh, ofte een weynigh na de drooghte trekkende. *Galenus* schrijft in 't 2. boeck vande kracht der Voedselen op het 29. Capittel, dat de Amandelen niet veel voedsel en geven. Maer de ervarentheyd leert, en so veelderhande spijse, die van Amandelen gemaect wert, betuyght volkomelick, datse veel voedsel maken, en dat van matige en goede stoffe. Sy zijn seer goet voor uytgeteerde Lichamen met *Suycker*, en *Rosen-water* gegeten, ofte tot *Marcepeynen* gebacken.

De Soete Amandelen, als oock al de voor-verhaelde soorten van Noten, zijn door haer windachtigheyt en stoffe bequæem, om den lust van by-slapen te verwecken, en te vermeerderen: dan het is een quaden put, daer men 't water in dragen moet.

Bitter Amandelen zijn onbequæem om voor spijse gebruyckt te werden, hebbe even-wel gesien, *Marcepeynen* daer van gebacken, die men at, om niet lichtelick droncken te werden, dan heb niet kunnen merken, dat deselve ofte so toegemaect, ofte uyt de hant gegeten, daer toe groote kracht hadden: al is 't oock dat van dese kracht veel beschreven is by *Plutareb. 1. Symp. qu. 6.* en *Athen. 2. Diapn. 12.*

Van Appelen, Peeren, ende andere Boom-vruchten met sachte schellen.

Het VIII. Capittel.

Koom hier wie immer was genegen om te snoepen,
 Ghy wort hier tot een seest van uwen aert geroepen:
 Hier is bevalligh oofte, en aerdigh boom-gewas;
 En wat men immermeer van gulle sacken las;
 Koom pluckt nu metter hant, en eet met volle laken,
 Maer wilt niet te grof of niet te gulsigb maken:
 Eet fruyten met bescheyt, en na de rechte maet,
 En let wat hinder doet, en wat de leden baet.
 Maer denck oock boren dat, hoe seer het is te schromen
 Dat eens den appel-van staet om sijn gelt te kromen;
 En daerom weest besiet, op datje niet en eet
 Voor datje van bes fruyt de ware gronden weet.

Ghy

Ghy dient van al het ooft den rechten aert te weten:

De *Perfen* zijn verzijf door onvoorsichtigh eien,

De *Quec*, de *Vijgh*, de *Druyf*, de *Mispel* dient gemijt,

'Ten zy men die gebruyckt op baren rechten tijt.

De *vroogen Abrikock*, den *Appel van Gramaten*,

Kan desen hinder doen, en genen weder baten;

De *kunst gelt over-al*. En waerom meer geseyt?

Geen sake dient gedaen als met een goet beleyt.

Gelijck onder den naem van *Nux* niet alleen de *Noten*, maer oock alle de boom-vruchten met harde schelpen, beschreven in 't voorgaende Capittel, begrepen werden: alsoo en beteyckent de naem van *Pomum* in 't Latijn niet alleen de *Appelen*, maer oock alle de boom-vruchten met wecke en sachte schellen, van de welke wy nu sullen handelen. Dese hebben meest al sap dat lichtelick komt te bederven. *Galenus* verbiet daerom het gebruyck van de selvige den genen, die op haer gesontheyt willen leven. En geruyght van sijn selven, dat als hy door raet van sijn vader hem in sijn jonckheyt van fruyt onthiel, alijt in gesontheyt bleef. Oock, als hy eens by geselschap van jongeluyden, wat te veel snoeyden, in een stercke koortsche verviel. Waer door gewaerschout zijnde, hy daer na sulcx na liet, en wel te pas bleef. Het valt even-wel fwaer voor de gene, die wat goet fruyts zijn, vermits soo groote verscheydenheyt en liefselickheyt, die het oogh en den mont selve schijnen te noodigen, haer gantsch en gaer daer van te onthouden. Derhalven die den lust wat willen toe-geven, moeten niet gulsigh, maer matelick en soberlick van 't Ooft gebruycken. Want uyt quaet voedsel en konnē niet als quade vochtigheden in ons lichaem voort-komen. Nu *appelen*, en ander fruyt voed weynig, en derhalven die haer selven daer mede op-vullen, werden veel eer beswaert, als gevoed. Daer-beneffens loopt dun en vochtig voedsel al te ras door 't gehele lichaem, en daer van wert een rauwe *gijl* veroorsaect, waer uyt lichtelick koortsen, en andere siekten ontsaen. En de snoepens van 't fruyt en komen niet licht tot eenen hoogen ouderdom.

Dan voor al moeten geschout werden rauwe *Appelen*, en ander fruyt, dat noch niet rijp en is. En het scheelt oock veel of de rijpighet gemaect is, of datse van naturen komt. Want 't gene in kaf ofte hoy be-waert wert om te meucken, dat magh vrijelick voor gantsch ongefont verwerpen worden. Maer dat rijp van den boom gepluckt wert, is beter. Gelijck in tegendeel 't gene wild, wrang, en gewormsteekt is, niet gegeten en dient.

Om nu van 't fruyt in 't bysonder te spreken. *Appelen* zijn allegader kout en vochtig van naturen, en hebben daer by een overvloedige waterigheyt. Maer gelijckse seer verscheyde van smaect zijn, want sommige zijn foet, sommige suet, andere wrang, eenige tusschen beyde, soo is oock den aerdt en nature van de selve verscheyden, na de verscheydenheyt en het onderscheyt van den smaect.

De *Soete Appelen* zijn min kout en vochtig, en schier middel-matighelick geselt. Dese behouden de vastigheyt ofte gelijghigheyt van haer vleesch of stoffe, als sy gesoden of gebraden zijn, en brengen den lijve overvloediger voedsel, als andere. De *suere Appelen* zijn kouder en oock vochter dan de soete; en 't vleesch of de stoffe van dese, als sy gesoden of gebraden werden, valt van een, en wert heel gesmijldigh, ende en behout geene gelijghigheyt met allen. Sy en geven oock soo veel voedsels niet, als de soete, en 't gene, dat sy by brengen, is rauw en kout. Dan sy slijbberē soo haestelick en soo lichtelick door de dermen ('t welck de soeteniet en doen) dat sy den *Buyck*, die te hart was, weeck en los maken, insonderheyt als sy voor alle ander spijsē genomen werden.

De *wrange, wringende, oft t'samen-treckende Appelen*, als zijn de *Wilde* en *Onrijpe*, zijn kouder van aert dan de voorgaende: en sy doen dicker en heel windigen *gijl* in 't *Lachaem* groeyen, en stoppen dē *buyck*.

Appelen die niet suet, ofte foet, noch oock wrang, maer tusschen de voor-seyde smaken geselt zijn, en die kwils twee oft drie verscheyden eygentheden ofte besondere smakelickheden op de tonge vertoonen, sullen die werkinge van die eygentheyt, die humē smaect meest openbaert; oock meest voort-brenghen: hoe-wel dat sy van de ander eygentheden mede deelachtig zijn.

Dan voor allen soo zijn de gesoden ofte de gebraden *Appelen* alijt beter dan de rauwe: want de schadelickheyt die meest uyt de windachrigheyt en over-tollige vochtigheyt komt, wert door de hitte des vvers wech-genomen, en de selve magh dan oock bedwongē en verbeteret werden door goede en bequame *specerijen*, en ander dingen, die men daer by doen kan.

Voorts soo kan men de *Appelen* besigen, als *medicamentus* voedsel: allegader alser verkoeling van nooden is, gelijck in een heete *Mage*: de *suere*, alser dummakinge van taeye vochtigheden van doen is: de *wrange* oft t'samen-treckende, als den *Buyck* te weeck is, en verstoppinge ontbreect. Maer even-wel zijn sy allegader van quaet sap, en voor de *Mage* en *Zenuachtige* deelen onbequaem. Dan de schadelickste zijn de gene, die geen smaect en hebben, en gantsch waterachtig zijn, 't welck haer lichtelick doet bederven. De *soete* wel-riekende, en die soodanigen geur hebben, zijn de alderbeste: want sy geven het *Lichaem* redelick voedsel, zijn de teringe der *Mage* niet tegen verstercken het hert, verheugen den geest, en zijn in swaeremoedige siekten bequaem, voor de welke oock in de *Apotheken* gemaect wert een *Syrop* van *Appelen*. Sy verslaen den dorst, openen de borst, doen de sturmen rijzen, stelpen den hoest.

Appel-dranch of *Cidre* / gelijck men hem in *Vranckrijk* noemt, wert van het uyt-geperste sap gemaect, en is op sommige plaetsen, daer weynigh wijn wass, als in *Normandyen*, soo gemeen, als by ons 't bier, is van sinake wijnachtigh, en hout hem oock gelijck de wijn.

wijn. Want metten eersten is hy foet, daer na teert hy, en is dan wat scherper. Ten laetsten heel geklaert zijnde, heeft hy eenen scherperen smaect: dan metter tijt verandert hy van smaect, gelijk de wijn. Niettemin is hy in 't klaer worden veel lieffelicker, dan als hy heel klaer is. Als ick in 't jaer 1615. te Caen was, en konde ick geen fins smaect krijgen in dese *Cidre*, dan de *Professoren* seyden my, dickwils ons Bier versocht te hebben, maer dat sy het mede niet en konden drinken. Soo getuyght de Heer van *Montaigne* 1. *des Essais* 25. dat hy hem tot alles, wat voedsel geeft, sonder onderscheyt hadde kunnen wennen, behalven tot het Bier; 't welck hy niet en konde verdragen. De oirfaeck van beyde is de gewoonte van jonghs op, dewelcke met recht voor de tweede Nature gehouden wert. Dan mé moet voor al weté dat de *Cidre* niet goet gedroncken en is den genen, die 't Flere zijn hebben.

Peeren zijn mede niet min, als de Appelen in natuere en smaect verscheyden. Want men vint soete, suetere, wrange, en die een gelijk waterachtige soetigheid hebben. Waerom sy oock van geen eenderhande kracht en zijn. Alle Peeren stoppen den buyck, en maken hem hart, insonderheyt de gene die wrangh en sarp van smaect zijn; sy verkoelen meer als de soete, maer zijn niet goet voor de mage, darmen, en de zenuachtige deelen.

*Indiender yemant is begerigh om te weten
Wat peer, of ander vrucht, is nut te zijn gegeten,
Die neme dit gemerck: Het fruyt dat niet en kyaeckt,
Dat hout men in 't gemeen dat alle monden smaect.*

De soete Peren hebben meerder gematigheyt: maer zijn allegader meest van kouden, en vochtigen aerdt. Sommige zijn even-wel werm ende vochtigh als de Muscatel-peeren, en daerom de bedervinge meer onderworpen. *Galenus* in het 6. Boeck van de Droogen, schrijft de Peeren een ongelijke gematigheyt toe, na de deelen; en seyt dat eenige deelen aerdtachtigh, eenige waterachtigh zijn. Maer 't schijnt even-wel, dat in de meesten de koude, en vochtigheyt, de soetigheid en drooghte te boven gaet. Sy en zijn de Mage niet onaengenaem; alsse eerst gegeten werden, dan stoppen (om sulcx te beletten, s'ovense sommige met *Corinthen*) maer gegeten na d'ander spijsse, maecken selos, en sluyten de krop van de Mage, insonderheyt de gene, die wat treckende zijn. Sy geven door de banck meer en overvloediger voedsel van de Appelen, maer 't selve is mede kout en waterachtigh. En dickwils, alsse bederven, verooraken roo-loop, en boorts; insonderheyt alsse niet heel rijp en zijn, en oock al te vochtigh, gelijk van de Muscatellen geseyt is. De soete, vette, en smoutachtige Peeren voeden meer dan d'ander. Sy zijn alle beter gesoden ofte gebraden, als rauw gegeten, om reden in de Appelen verhaelt. Maer de gene, die *Kollick* ofte *Krimpinge* des buycx onderhevigh zijn, ofte *Graveelachtigh*,

moeten haer van het Peeren eten wachten, om datse kout en windigh bloet maken, en steenen doen groeijen; anders weynigh gegeten in 't laetste van de maectijt, en *nimmermeer* nuchteren, met Kaes, Zout, Suycker, Peper ofte Caneel, rauw, gesoden, gebraden, ofte geconfijt mogen van alle Menschhen (behalven oude, en koude) in alle tijden gegeten werden, midts daer stercken wijn op drinkende.

Men maect oock een *Peer-wijn* als van Appelen, (*Peer-dranck* ofte *Cidre-Pere* geheeten) die voor Bier of Wijn streckt, en wert seer bequaem gehouden om op *Camperneelyen* te drinken, als een geneesmiddel van hare quaetachtigheyt.

Van de *Citroenen* en *Limoenen* en besigen wy in onse spijsse niet als het sap, in plaetse van Verjuys ofte Azijn. En soo gebruyckt, kan het de heete ofte galachtige vochtigheden, die in de Mage leggen, krachteloos maken of bedwingen: doet den verloren etenslust weder-keeren, is de Mage seer aengenaem; en wederstaet het Vergif, gelijk *Athenaus* met een vrient exempel bevesticht, van twee misdadigen, die verwezen waren, nae de wetten van Egypten, om de Adders overgegeven te werden, en onder-wegen van een Waerdinne uyt medelijden elck een Citroen kregen, die sy op aten, en daer na gebeten zijnde van de sennyng, ende vinnige Slangen, geen schade en leden. Waer over den Rechter verwondert zijnde, en verstaende, dat sy een Citroen gegeten hadden, liet des anderendaeghs den eenen een Citroen geven, en den anderen niet, en beyde op de recht-plaetse komende, die gene, die de Citroen gegeten hadde, en geschiede niet quaets, maer den anderen werde terstont, nae den beet van de Adder, gantsch blaetw, en sterf dadelick. Soo schrijft *Theopompus*, dat den tyran *Clearchus*, als hy sijn ondersaten door vergif wreedelick om liet brengen, door hulpe van de Citroen dickwils tot sijn vorenemen niet en quam.

De Citroenplachs eertijts alleen te wassen in *Meda*, een Provinge van Afyen; dan is haer na door *Paladus* in Italyen gebracht, alwaer sy sedert overvloedigh voort-komt. Den boom, en de kracht van 't Citroen-sap, beschrijft de Poëet *Virgilius* in het tweede Boeck der *Lant-bouwinge*, met dese versien:

*Wt Meden is een vrucht in ouden tijt gesproten,
Die heeft een egger sap in hare schors besloten,
Daer kan geen beter dranck of nutter julep zijn
Voor nare spookery of ander slim sijn;
Want schoon een cenigh mensch door gif de leden swellén,
Het sap dat sal het lijf in beter wesen stellen;
Het kan meer bare doen als cenigh heylsaem kruit,
Het is een vinnigh suet, het bijt den swaelder uyt.
Dat als een stief-moor pooghte, door sellen haer ontsien,
Haer voor-hijn quaet te doen, en haer verdriet te wrieken,
Of dat een spookster grolt, en vromde lagen broot,
Dit sap is dat de doot met krachten wederbou.*

De *flam* daer aen het *wast* is *keestigh* op-gersen,
 En *schijnt* aen *zijn* geway een *lauwer-boom* te wesen;
 En *foo* men *uyt* 'en *reuck* geen *onderscheyt* en *nam*,
 Het *ware* ja den *boom* die *eerst* van *Daphne* *quam*.
 En *schoon* al *ruyst* de *lucht* met *wonder* *harde* *vlagen*,
 Het *bladt* dat *kan* een *storm* en *harde* *buyen* *dragen*,
 Het *bloeyfel* even-selvs *dat* *hout* *geweldigh* *vast*,
 Soo *dat* het *op* geen *kon* of *stueren* *wint* en *past*.
 De *Meden* *achten* 't *hoogh*, en 't *wort* van *hen* *gepresen*,
 Vermits *het* van *den* *stanc* den *adem* *kan* *genesen*.

Van deselfde kracht is 't sap van de suere **Orangte-appelen**: dan 't gene, dat van de soete komt, en is soo verkoelende, noch oock soo verdroogende niet, maer komt eer tot een matelicke ofte redelicke wermt en vochtigheyt, en is aengenaem en behaeghlick van smaek. Maer het sap van de half suere en half soete is mede van aert en krachten tusschen beyde. Sy zijn allegader seer nut om de sieckte, die van quade of bedorven spijse en stinckent water gekomen is, te genesen: dan de Citroenen zijn daer wel soo krachtigh in. Soo lesen wy van onse Reylen op Oost-Indyen, dat soo haest de Schepen een Eylandt aen doen, daer Citroenen ofte Orangie-appelen wassen, het scheeps-volck dat van de Scheur-buyck onbequaem was om yet te doen, terstont geneest, en fris en gesont tot haer werck keert. Dese soete Orangie-appelen zijn oock seer goet om alle verstoppinge te ontsuyten, en worden nuttelick de swaeremoedige menschen gegeven, en de oude lieden, en de gene die veel sinckingen op de borst onderhevigh zijn. Maer de suere verkouwen de Mage, stoppen den Buyck, en maken de Borst, en de Aefsem-aderen engh: dan als men daer niet veel teffens van en eet, of dat men wat in-geleyde Orangie-schellen daer toe eet, dan zijn sy de heete jonge luyden, en dat in heete tijden des jaers, nut genoeg. Dese ingeleyde schellen, als oock van de Citroenen, stercken de Mage, en zijn goet voor de gene, die met eenen stinckenden adem gequelt zijn.

Granaet-appelen hebben haren naem, ofte na het Koninckrijck van *Granaten* in Spaengien, ofte liever om datse so vol Granen, ofte kerene zijn, gelijk in het *François Migraine*, als *Millegraine*, ofte *dusent-greyn*, al is 't datter by de stad *Mechnase* in Afrijcken, en in Syrien by de riviere *Euphrates* Granaet-appelen wassen sonder keerne, en met dunne schellen, die men, sonder yet uyt te spouwen, uyt de hant kan eten, gelijk onse Appelen, als *Joseph Barbaus* beschrijft *cap. 20*.

De binnenste sappige keernen van de **Granaet-appelen** zijn tamelick goet van sap oft gijl, en de Mage oock aengenaem: doch geven luttel, seer dun oft oock geen voedsel. Dan alle de soorten van Granaet-appelen zijn verkoelende, en wat t'flamen-treckende: maer allegader niet alleens. Want de soete en verkoelen so seer niet, als de ander, noch en zijn oock soo t'flamen-treckende, ofte soo droogh-makende niet, maer vochtig-

ger dan d'ander, en bequaem om 't Lichaem te voeden: dan sy maken seer haest winden, en swellingen in den buyck. Daerom en zijnse soo nut niet om van de koortlige Menschen gebruyckt te werden, als de ander. De suere Granaet-appelen, en sonderlinge de gene, die eenige wrangigheyt in hebben, zijn merckelick verkoelende, droogh-makende, en een weynighken t'flamen-treckende van aerdt. De vochtigheyt, of 't sap is de Mage seer bequaem, want sy sterkt de weecke, en verkoelt de verhitte, verdrijft alle walginge, en doet het braken op-houden.

Queen zijn kout en droogh, van lieffelicken reuck: daerom geboodt de wijse wet-gever *Solon*, dat alle de jonge dochters, eer sy met haer bruydegoms te bedde gingen, in dese vruchten te bijten, om daer van eenen goeden aessem te behouden. Rau en werden sy by-na nergens gegeten, en zijn schadelick voor de zenuwen, en maken krimpige in den buyck. Gesoden ofte gebraden, ofte oock met suycker in-geleydt, ofte tot **Marmelade** (datmen oock Que-vleesch en Quekruyt noemt) gemaect, zijn bequaem en lieflick om eten. Men eets veel tot hutsport, met schapenvleesch gestooft. Sy zijn hart om te verteren, geven luttel voedsel, en dat selve grof en niet haest nae beneden gaende: sy verstercken de Mage, en houden het braken op, en indien se op het laetste van de maeltijd genomen werden, gelijk men gemeenlick doet met wijn gestooft, soo sluyten se den mont van de Mage toe, en beletten, dat de dampen van de spijse niet na de hersenen op en stijgen, en maken den buyck weeck, de spijse neerdringende, maer in 't eerste en voor ander spijse gebruykt, stoppens, en beletten dat de kost tragelick uyt de Mage gaet. Dan is oock ondienstigh, datse na ander spijse te overvloedigh gebruyckt werden: want dan dringense, door 't geweldigh toe-trekken van den oppersten krop der Mage, de spijse na beneden, al eer sy volkomenlick verteert is, en veroorsaken Krimpige, en en Kolijck.

Persen oft **Persien** werden gemeenlick veel gegeten, om haren lieffelicken en aengenaemen smaek, sy zijn bequaem om door haren reuck het herte te verquicken; en oock om den stanc des adems te beteren, die van de Mage komt: te weten, in den mont geknauwt, en dan uyt-gespogen. Want door-gegeten, bedervense haest in de Maegh, het welck eerder een quaden adem zoude verwecken. Sy en geven geen goet voedsel, insonderheyt als mense nae ander spijse in 't laetste van de maeltijd eet: want dan maken sy dat d'ander spijse met haer in de Maegh bederft, waer uyt koortse, boorts, en ander sieckten ontsaen. Maer als mense in 't beginfel van de maeltijd voor alle ander spijse eet, dan en zijnse soo quaet ofte soo hinderlick niet: want gemerekt datse vocht en slijberigh zijn, so sincken sy haest, en lichtelicken nae beneden, en milt-dien den buyck weeck maekende, zijn oorfaeck dat de ander spijse te eer en te gemakkelicker nederwaerts

waerts gedreven, en van onderen uyt gelaten wert. Sy moeten soberlick en met sorge gegeten werden, en men moeter geen bier, water, ofte kouden dranck, maer goeden wijn op drincken. Gedrooght, en zijne soo schadelick niet, maer bequaem om het walgen en braken van de Mage, en den Buyck-loop te beletten. Want door het verdroogen wert de overtollige vochtigheyt, de welcke oorfaeck is datse soo lichtelick bederven, verteert, ende eenige suerigheyt, en t'samen treckende kracht gelaten. Insonderheyt in wijn gekoockt, waer door sy de schadelickheyt, die se mochten behouden hebben, meest komen te verliefen. Soo dat het een misflagh is, van sommige, die meenen, dat de Perfen in Wijn geleyt, den selven eenen liefelicken smaect aen-brengen: dewijl de Perfen van den Wijn een liefelickheyt trecken, en sy dien-volgende de selvige verliefen. *Iovius* verhaelt in 't leven van *Columna*, hoe de Paus *Iulius* de II. leggende slaeuw aen een quade Maegh, en gantsch niet konnende gebruycken, soo datter niet als een einde verwacht en werde, met een Perlick door *Scipio Lancelotus*, sijnen Geneesmeester tot sekere hope van leven, geluckelijck opgeweckt is.

Abricots / by eenige vroege Perfen geheeten; zijn de Perfen seer gelijk, maer beter als de selve, gelijk *Galenus* betuyght in 't tweede Boeck van de krachten der Voedselen op 't 20. Capittel. Want sy en bederven soo haest in de Mage niet, als de Perfen, en zijn liefelicker, en de Mage aengenaemer. Want al is 't dat een Italiaens Genees-meester *Pisumelli* van ander gevoelen is, (die oock gevolgt wert in 't by-voeghsel van onsen Nederlandtschen *Dodonaeus*) en seyt, ofte dat den text van *Galenus* bedorven is; ofte dat hy sijn smaect verloren hadde: soo kan nochtans een yegelick die Perfiken en Abricoofen kent, lichtelick sien, dat *Galenus* hier in te vergeefs berispt wert. Want de Perfiken hebben ongelijk meer vochtigheyt, en zijn derhalven de bedervinge meer onderworpen: maer de Abricoofen werden met minder gevaer gegeten, gelijk de ervarentheyt selve leert. Dan is even-wel de waerheyt, dat deselve, als oock ander fruyt, het beste voedsel niet en geven. En also sy kout en vocht zijn in den tweeden graed, so en diense niet als jonge luyden, die heet bloet hebben, en sterck van Maegh zijn.

Wispelen zijn kout en droogh. Van den boom gepluckt, vallen heel wrangh, en onbequaem tot spijsse, voor aler sy moruw geworden, en verrot zijn. Sy werden tragelick verteert, en geven weynigh voedsel. Sy zijn bequaemer den genen, die een heete Mage hebben, als andere: dan veel gegeten, beswaren sy de Maegh, en zijn bequaemer om voor Genees-middel, als voor Voedsel gebesigt te werden, gelijk *Galenus* seyt in 't tweede Boek van de krachten der Voedselen op het 25. Capittel.

Coznoelpen zijn bijster sarp en amper van smaect, en dien volgende soo verkoelen, en trecken wat te

samen. Zijn daerom den Maegh bequaem, alse wat verhit is. Maer de gene, die een koude en vervuyde Maegh hebben, zijn sy schadelick.

Kerffen / ofte *Krieken* zijn tweederhande, suere, en soete. Die suerachtigh ofte wijnachtigh van smaect zijn, en in Brabant gemeenlick **Kercken** / by ons **Boogaerd-kerffen** genoemt werden, zijn de beste, en werden by vele boven alle ander fruyt gestelt. Sy zijn licht om te verteren, en gaen ras na beneden, verkoelen de Maegh en Lever, verlaen den dorst, en verweken lust tot eten, verderven oock so lichtelick niet, dan geven geen ofte luttel voedsel. De soete Kerffen zijn, om haer groote vochtigheyt, nergens na soo goet als de suere, en verderven lichtelick: doen quade vochtigheden in den lijve vergaderen, waer van niet alleen veel gewormte en ongedierte (gelijk onlanghs gesien is in een grooten hoop spreuwen, die in een Kerse-boom, van haer beneffens andere boomen, berooft zijnde, geschooten waren, welckers dermen bevonden wierden vol dunne en langhwoepige wormkens) in de dermen groeyt, maer oock dickwils quade en besmettelicke Koortsen veroorsaect werden. De arghste zijn de kleyne ofte vroege kerffen, en de swarte, die wy den naem van Krieken, ofte swarte Kerffen geven, die de lippen een swarte verwe geven. Dan de **Dorellen** zijn heel goet en gesont, verkoelen en verstercken de Maegh, gelijk oock doet den wijn van de deselve gemaect.

Pruymen zijn oock in veel soorten verscheyden. In oude tijden placht men meest te houden van de Spaensche, en die in Syrien, ontrent de Stadt van *Damasco* wiesfen: maer dese werden nu mede in Europa onderhouden. Hedens-daeghs wassen seer veel Pruymen in Hongaryen, te weten de lange Pruymen, die veel in andere Landen versonden, en seer gepresen werden. Maer men moet niet so seer uyt de plaats, als wel uyt haren aert en krachten van de Pruymen oordelen. Sommige zijn soet, sommige suer, sommige een weynigh wrang, sommige gemengt van smaect: en daer zijn swarte, blauwe, gele, roode, en groene.

Alle Pruymen zijn kout en vochtigh: maer de **Sor-te**, en zijn soo kout van naturen niet. Sy benemen den dorst, matigen de scherpigheyt van de galle, en zijn derhalven de heete en galachtige Menschen bequaemer, als andere: sy zijn niet hart te verteeren, en gaen lichtelick na beneden.

De **versche Pruymen** verkoelen wel meer, en maken den buyck weeck nuchteren, oft in 't beginfel van de maeltijt genomen, maer maken door haer overtollige vochtigheyt quaet en ongesont bloet. Even-wel zijn d'eene beter als d'andere. Die vol rauw en waterachtigh sap zijn, gelijk de witte ofte gele Pruymen, zijn ongesont. De **Blauwe** zijn heel vyerig, en werden daerom in tijde van peste met recht verboden. De **grote en roode eyer-pruymen** zijn de beste, en soo vochtigh niet als andere: tusschen beyde gaen de groenachtige, die

feer sappigh en redelick gematigh zijn. De gedrooghde Pruymen zijn veel bequaamer om te etenen brengen beter voedsel by, 't welck niet seer haest bedorven en wert; en houden even-wel een open Lichaem. Het welck *Martialis* oock aenwijst in dese versien:

*Wilje buyck en Mage ruymen,
Eet by wijlen drooge pruymen.*

De versie en liefvelicke *Pruymkens van Brignole* in Provence werden wel te recht in sap, en gesontheit door de andere geprefen.

Dan rauwe Pruymen, hoe dat sy zijn, en hoe sy ook het zy door smaek, 't zy door reuck haer aengenaem vertoonen, en zijn niet dienstigh, als voor de gene, die heet en droogh van gematighen zijn, die een heet en gallachtige maegh, en lever hebben, en dat noch met een schaersche hant, en voor andere spijs. Maer die een koude, ofte vochtige maegh hebben, en met veel slijms, en dienen gantsch geen rauwe Pruymen te eten, want sy door deselve lichtelick, insonderheit met een milde handt genomen zijnde, tot een loop, bloet-ganck, braken, ofte diergelijcke zoudens vervallen. Maer die een slappe Maegh hebben, moeten alle soete Pruymen, 't zy rauw, ofte gekookt laten, door dien sy de selve noch lofter en weecker maken.

Sommige droogen hier te lande de Pruymen in den oven, gelijk oock de Kerfien, en dan kunnen sy op een drooge plaets een gantsch jaer goet gehouden werden. Die van *Bononyen* in Italyen koken het sap van Pruymen tot een matelicke dickigheit, dat sy dan in doosen gieten, en gebruycken soodanigh *Pruym-kruyt*, gelijk *Quee-vleych*.

Doer bespen zijn verkoelende en vochtighmakende van aerdt: sy verslaen den dorst, matigen de hitte van de gal, geven weynigh voedsel, schieten ras na beneden, maer alse te lang ingehouden werden, dan verderven sy lichtelick, en krijgen een quaden aert, by-na gelijk de Meloenen en Pepoenen. Daerom moeten se altijd genomen werden in een ledige Maegh, en daer geen quade vochtigheden in en zijn, op datse terstont neder mochten sacken, en niet bederven zoudens, alse te lang in de mage bleven, ofte eenige quade stoffe aldaer vindende, van deselve hier mede quamen te bederven. Dan in 't leste van de maeltijt kunnen sy mede gegeten werden, alse niet volkomen rijp en zijn, en noch wat op de tonge t'samen-trecken.

*Al die tot haren nut Moer-beijers willen eten,
Behooren na de kunst het recht gebruyck te weten;
Dit fruyt niet al te rijp is dienstigh voor het lest,
Maer anders eet eerst, 't is voor den eten best.*

Pythemus heeft beschreven, gelijk *Athenæus* betuyght op het 10. cap. van sijn tweede boeck, dat de Moerbey-boomen in sijn Vaderlant, twintigh jaren onvruchtbaer geweest zijn, en gantsch geen vruchten en droegen, en dat daer door de gicht soodapper over

de Huysluyden quam, datse niet alleen mans, maer oock kinderen en vrouwen overviel.

Onder al het Oost zijn de Vijgen altijd in grootte achtigh geweest, soo om haren liefvelicken smaek, als om dat sy van beter sap zijn, als ander vruchten. De wijs-gerige *Plato* plag soo veel van de Vijgen te houden, dat hy daerom *Philosycos* ofte Vijg-eter genoemd werde. En *Bacon*, Cancellier van Engelandt, stelt de selve 4. *Hist.nat.* 11. boven alle Vruchten, die de Nature voort-brengt: soo dat hy lichtelick soude konnen toestaen de meeninge der Oudt-vaders *Irenæus*, en *Tertullianus*, die de Vijgh gehouden hebben voor de vrucht, die onse eerste voor-ouders in den lust-hof verboden was. En daerom soudent wel lichtelick de Indiaensche Vijgen van *Brocard*, in de beschrijvinge van 't H. Landt, genoemd zijn *Paradijs-appelen*, hoe-wel Dr. *Paludanus* daer andere redenen van geeft in sijn Aenmerkinge op *Linschoten* cap. 55. Ick en weet niet (seydt *Bacon*) of haer gevoelen gegrondt was op eenige plaetsen van de qude *Rabbins*, of dat sy sigen op de dubbelde beteyckeningh van het Griecx woord *Sycos*, waer mede niet alleen de vrucht, maer oock de vrouwelickheit genoemd wert; willende seggen, dat het de Vrouw was geweest, die tot het overtreeden van Godts gebodt haren Man gebracht hadde. Maer hy meent even-wel eerder, dat die groote personen, ons hebben willen te kennen geven, by aldien die vrucht van het aerdsche paradijs is overgebleven onder de gene, die wy kennen, dat het de Vijgh moet wesen, als de leckerste van allen, en d'alderbequaemste om den Mensch aen te locken. Volkomen rijp, maer noch versich, zijns werm en vochtigh, geven meer voedsel, als ander vruchten, en gaen haest beneden af. Sy hebben een door-dringende, en suver-makende kracht, ontlasten de borst, en nieren, en setten 't graveel af. Maer te veel gebruyckt maken sy winden en opblasinge in den buyck, en zijn derhalven niet goet voor de gene, die met het colijck veel gequelt zijn. Sy maken het Lichaem vet, maer het vleesch datse geven, is sacht en bol. De gedrooghte Vijgen zijn werm en drooger, en hebben meerder kracht om te suveren, openen, en te verdunnen. Nochtans maekent den buyck sacht, en zijn heel soet, en daerom niet bequaem als de Lever ofte Milt ontfteken is, om datse verstoppinge, spanninge, en opswellinge veroorsaken: welcke onbequaemheit verbeteret kan werden, als men daer eenige dingen by doet, deswelcke doorsnijdende en dun-makende van kracht zijn. Dickwils en veel gegeten, maken geen goet bloedt, maer het gene dat lichtelick bederft; en daerom wert geloofd, datse luysen doen groeyen; waerom niet vreemt en is, dat *Plus*, die een grooten Vijgen-eter was, geschreven wert, van de Luys-siecken gestorven te zijn. Dan die schadelickheit wert verbeteret, als men deselve met Amandelen ofte Noten eet.

Drupen volgen de Vijgen in gesontheit, so van smaek

smack, als van goet voedsel, insonderheyt alse heel rijp geworden zijn. Dan in de selvige is groote versheydenheyt. Want eenige zijn soet, andere suer, sommige wrang, en vele die in geenen smack uyt en steken, en wijnige Druyven genaemt werden. De soete hebben wermer sap, en verwecken daerom den dorst: de suere en wrange zijn kouder: de wijnige zijn tusschen beyden. Sy werden versch van den wijngaert gepluckt en gegeten, ofte gedroogt, die men Roziinen noemt. De versche Druyven zijn van weynigh voedsel, en windachtigh, bederven als sy langh in den buyck blijven, en verwecken aldaer spanningh en krimpinge, doen de Milt swellen, en vervullen de Maegh en Lever met rauwe en quade vochtigheden. Anders maken sy den buyck weeck: en moeten daerom voor andere spijsse gegeten werden. Maer de versche werden meer uyt lutt, als om de gesontheit gegeten.

Onder de Roziinen isser mede onderscheyt van wegen den aert en smack. De wrange zijn kouder, verstercken de Mage, en stoppen den Buyck: de soete zijn wermer, en geven meerder voedsel. De gene, die een gemengden smack uyt suer en wrang hebben, zijn van krachten mede tusschen beyden. Want door hare wrangigheyt verstercken sy de Mage, met hare soetigheyt matigen sy de vochtigheden, en nemen alsoo de kleyne steekten van de Mage wech. En onder dese zijn de soete, die een weynigh trekken, de alderbeste. Sy zijn de Maegh goet, de Lever soo aengenaem, dat sy met de eygenichap van haer geheele wesen de selve helpen, en voor de Levers-ziele by valen gehouden werden. Sy zijn oock goet voor den hoest, versachten de borst, en verstercken alle de natuerlike leden. Die sonder keernen oft steenen zijn, en Corinthen geheeten werden, maken den buyck lossen: maer die steenen hebben, verstercken de Maegh meest. Nochtans is van d'oude meesters den nakomelingen na-gelaten en geleert, de steenen, eer men de Roziinen genut, uyt te nemen, ofte met de vellen uyt te spouwen. Want gemerckt dat de gestaltenisse der stoffe van de Roziinen dicken gelijkigh is, soo en kunnen sy niet lichtelick door het gantsche Lichaem gefonden en verpreyt werden, maer zijn oock wat onderhevigh en sorgelick om het ingewant te verstoppem; welcke verstoppinge door het by-wesen van de keernen vermeerdert wert: aengesien dat de Druyven soo veel te ongemackelicker verdeylet, en door het Lichaem verpreyt werden, en het Lichaem soo veel te haester en te meer verstoppem, hoe sy te meer t'samen-treckings by haer hebben.

Men heeft van lange ervarentheyt bevonden dat de Roziinen en Corinthen dickwils des morgens nuchteren met menigthe van de jonge kinders, sonder eenige ander spijsse daer by te doen, gegeten, de wormen van de selve om-bringen, alsoo wel, als eenige bittere dingen souden kunnen doen. Sy zijn voorwaer beter en gefonder als de druyven ofte vijgen, en men sal niet

lichtelick van de selve eenigh ongemack gewaer werden. Dan hier dient noch wel aangemerckt, dat de Wijnsteen, die in den Wijn uyt-werckt, noch allegaer in de Roziinen steeckt, waerom sy, als oock de Druyven, niet wel en dienen gegeten van de gene, die Gra veeligh zijn.

Olyven in Pekel, ofte Azijn met Venckel bewaert, gelijck hier te lande, daerse niet en yassen, gebrocht, en gegeten werden, verstercken de weecke Mage, en verdroogen de vochtigheyt van de selve; en zijn seer nut den genen, die veel severen en spouwen; en nemen de walginge der spijsse wech, en maken lust tot eten. Maer selve werden sy qualick verteert, ende en geven geen ofte seer weynigh voedsel. Die in Pekel leggen, ontfleken 't bloet, door de hitte, en scherpigheyt, die se uyt het zout na haer getrocken hebben: daerom zijnsse beter die in Azijn geleyt zijn, en veel bequamer om de Mage te stercken, en de walginge te benemen. Dan moet wel gelet werden, geen Olyven te eten, als die groen, vast, en hart zijn; dewil daer geene vrucht en is, die lichter bederft; soo dat sy oock van de Lucht, als haer tonnen wat open gestaen hebben, of maer aengerocht en zijn, terstont sacht, en bruyn werden. En dan zijnsse bedorven, en oversulcx gaerlich ongesont.

Olye die versch is, en uyt heele rijpe Olyven gepresst, is wel gematight, en by-na met onse nature overeen-komende, soo dat hy ons Lichaem een bequaem en gematight voedsel kan by-brengen. En wert daerom by veel spijsse gemenght, insonderheyt daer weynigh boter is, om haer uytstekende hoedanigheyt te verbeteren, en te matigen. Men houdt het oock daer voor, dat hy de vergiftigheyt wederstaet. Waerom hy oock gebesight wert tot verbeteringh van de schadelickheyt van sommigh voedsel, en om de rauwigheyt van de Salaet te verminderen en te matigen.

Van den Olye, en Olyven kan verder na gesien werden, 't gene Plinius daer van schrijft, in de voorste capittele van sijn 15. boeck der Natuerlike historyen.

Van Suycker ende Kruyt.

Het IX. Capittel.

AL wat men Hollant noemt en zijn maer weynig Steden,
 En Hollants vrienden selst en zijn maer weynig leden,
 En al van kleyn begrip: maer des al niet te-min
 Daer schuylen oer-al verscheide wonders in.
 Soo wie maer eens betree den ringh van onse kustten,
 Die vint een schoon preeel vol alderhande lusten:
 Al wat den hemel sent, of uyt'er arden groeyt,
 Dat komt ons met de zee ter haven in-ge-loeyt.
 Gods is gelijck een son die duysent gulde stralen
 Laet op ons kleynen tuyn geduerigh neder-dalen:
 Wat oyt aen boomen bingh, of op den veldt stont,
 Dat komt hier aen het volck gevallen in den mont.

Wat lijdt het heet Brasil op beden selle slagen,
 Om aen dit verre laut sijn vruchten op te dragen!
 Hier is geen Suycker-riet dat in de dalen wast,
 En noch wort hier de teught met suycker overlafst.
 Het Indisch rijk gewas van Peper, Foely, Noten,
 Wort hier, gelijk het graen, op solders uyt-gegooten:
 Men pluckt hier geen Caneel, geen ander eael kruyt,
 Wy deelen 't even-wel met gansche schepen uyt.
 Bedenck dit, Hollants volck, bedenck den hoogen segen
 Die u door Godes hant soo wonder is verkeygen:
 In alle rijk gewas sijn uwe velden schraal,
 Ghy noch die niet en hebt, die bebet altemaal.
 Wil yemant nu de kracht van heere kruyden weten,
 En hoe veel in de spijs is nut te sijn gegeten,
 En waer toe Gember dient, en waer de Safferaen,
 Die leer' uyt desen Boeck den rechten gront verstaen.

Het Aerdt-gewas sullen wy met Suycker en Kruyt
 besluyten; het welck oock dickwils by het self-
 de in Spijse gedaen wert.

Suycker is een traen die uyt een vrent riet loopt,
 waer van het beste uyt *Guiana* komt, doch het en wert
 daer soo wel niet bereyt en waer-genomen, als wel van
 de Portugiisen in *Bresil*. Van de Suycker wert gewach
 gemaecte van *Varro*, by *Isidorus* 17. *Origin*.

By d'Indianen wascht een riet
 Daer uyt syroop en suycker vliet,
 Een rocht dat seem en honigh-raet
 In soeten gear te boven gaet.

Desen traen ofte sap geven de riet-pijpen uyt door
 haer overvloedige vochtigheyt ter zijden de knoopen
 ofte kleyne sweet-gaertens van de Halmen ofte Riet-
 pijpen, sonder die te quetsen oft te snijden, ende daer
 komt hy te stollen, ofte dick te worden door de hitte
 der Sonnen: en dit is seer goet Suycker, en sulcx als de
 Oude alleen schijnen gekent te hebben. Siet *Matthio-
 lus* in sijn uyt-leggingen op *Dioscor.* 2. 75. Maer 't ge-
 ne dat wy hedenidaeghs meest hebben, wert uyt de sel-
 ve Riet-pijpen met geweld gehaelt: want men pluckt
 dese Halmen op bequamen tijt, men doutsse in de perse-
 se, en 't sap dat daer uyt-vloeyt, wert vergadert, en
 door de kracht des vyers wert daer van *Syroop*, *Grof-
 Suycker*, en daer na verscheyde soorten van *Fijn* en *Wit-
 Suycker*, gemaect. En dit is de eenige wijze om Suy-
 ker te krijgen, te weten uyt de halmen oft stelen van
 dit Riet, als voren geperft zijnde, ofte in kleyne stuc-
 kens gesneden, en op 't vyer soo langh gesoden, tot dat
 alle de vochtigheyt door het vyer verdrooght zijnde,
 een droogh sap (dat is dit Suycker) na hem laet in den
 bodem van den pot, ofte ketel. Aen-

Aengaende den aert en krachten van 't Suycker, het is werm en vochtigh in den eersten graed, en, gelijk alle soete dingen, veel voedsel gevende. Sulcx bewijst Scaliger Exorc. 101. met het exempel van de verckens, die in 't eylant S. Thomé metriet, daer de Suycker uytgetrocken is, gemest werden, en daer door seer vet, en smakelick speck krijgen. Soo sien wy oock hier te lande, dat als de Kerffen rijp zijn, de Mosschen dapper vet werden. Is afvegende, ontdoende, en terende, als Honigh, maer en maect soo veel dorst niet, ende en bijt ofte en schrap de Mage niet, als den Honigh, ende en is oock soo heet niet als de selve: 't en zy dat het door het suyveren ofte sijn maken eenige scherpigheyt van de Kalck behouden heeft. Want als het grof bruyn Suycker door de scherpe Looge van Kalck gemaect, gesuyvert wert, en de vuyle en swarte Syroop daer uyt gedreven is, soo krijght het eenen vreemden scherpen smaek, waer af het bloet verbrant wert, en het hoofd beswaert: welcken quaden smaek oock somtijts is in het best wit Indiaens Suycker, dat te Venetyn, Genua, en Marfilyen gebrocht wert, hoe-wel dat het van wittigheyt de Canarye suycker beschaemt. So dat het ongesuyvert ofte Grof-Suycker, somtijts beter is, dan 't gene dat de scherpigheyt van de Looge in 't suyveren behouden heeft. Daerom sal men eer het bruynachtigh en tamelicken wit verkiezen. Want dat is uyt'ermtaten goet in spijsen en dranken om dat het so heet niet en is, als den Honigh, soo wert het bequamelick gedaen soo by heete als koude spijsen: alsoo het noch de hitte, noch de kouwigheyt van de selve en vermeerdert, maer eerder beyde maright. Het en is even-wel elck niet even nut. Want in heete Lichamen verandert het mede haest in galle. Het grof ofte Poor-suycker is meer af-vegende, als het Broot-suycker, en oock scherper, ten ware gelijk geseyt is, in de selve eenige scherpigheyt van de Looge gebleven was. Het houdt den buyck weeck, en is de borst seer toe-gedaen en nut, als oock de blase en nieren. Hoe het meer gekooct en gesuyvert wert, hoe het meer van sijn wermte, en af-vegende kracht verliest.

By de Suycker dient het **Kruyt** met welcken naem alle **Specerijen** verstaen werden, als Caneel, Nagelen, Nozen-Muscaten, Foelye, Peper, Gember, Safferaen. **Caneel** wascht met geheele boschen in 't eylandt **Zeylon**, alwaer oock de beste van daen komt. Den boom heeft twee basten, waer van de Caneel den tweeden is: wert af-gesneden in vierkante stucken, en also te droogen geleyt, en rolt dan in malkanderen, gelijk een pijp, ofte canael, waer van hy den naem heeft van **Caneel**, ofte **Pijp-caneel**. Den boom, daer den bast af gedaen is, laet men soo staen, en heeft over drie jaren wederom andere basten, als te voren. De Caneel is heet in den derden graed, droogh in den tweeden. De beste is, die wel ruyckt, by-nae als Rosen; van smaek eerst wat soetachtigh, daer nae op de tonge bittende. Heeft een verwermende, openende, en dun-makende

kracht, doch met eenige t'samen-treckinge: waer door hy de Maegh en al 't Ingewant versterckt, en de spijsen doet verteeren.

Nagelen wassen alleen in de Molucche eylanden, aen boomen gelijk de Laurier-boomen, die veel tackens en overvloedigh veel bloemen hebben, welcke veranderen in dese vruchtjens, die wy na de gelijkheyt, diese met de nagelen ofte spijckers hebben, Nagelen noemen. Sy zijn van gematigheyt heet en droogh, niet verre van den derden graed, en hebben een versterkende, openende, door-smijdende, en door-dringende kracht, dun-makende met eenige t'samen-treckinge: daer door stercken sy de Herffenen, en 't gantsche Ingewant. By de spijsen gedaen, beteren sy de gebreken van de Maegh, Lever, Hert, en Hoofd, uyt kouwigheyt veroorsaect zijnde: verheugen 't Hert, en doen de spijsen verteeren. Sy zijn best gebruyckt in den Winter, van oude en koude Menschen, die met slijm overladen, en met Sinckingen gequelt zijn. Oock sal mense best by de koude vochtige spijsen doen. Dan voor de heete gallachtige Menschen zijnsse quaet: nochtans in tijde van pest werden sy nuttelick geknaut, om ons tegen de quade Lucht te behoeden. By de spijsen en mach mense niet met al te groote menichte doen, vermits sy de selve, wel eenen goeden reuck doen hebben, maer mede bitteren smaek geven, en den buyck al te hard maken.

Noten Muscaten wassen met haer **Foelye** niet verre van de Molucche eylanden, in **Banda**, oock in de eylanden van **Tavas** en **Sunda** aen boomen onse Peereboomen niet ongelijk. Sy zijn met drierley basten bedeckt, den buytensten is gelijk den bolster van onse Ocker-noten, als dese rijp wert, so spout sy haer open, en dan siet men een dunne schorsje ofte bast gelijck een netken, en is de Foelye 't welck om de vrucht gaet, te weten, de Note. Dese Noten zijn werm en droogh in 't laetsten van den tweeden graed, en wat stoppende en t'samen-treckende. Van gelijcken aerdt is de Foelye oock. Dese Noten verstercken en verwermen de koude Maegh, en maken dat de selve de kost beter kan verteeren. Doen kortelick meestal 't selve, dat van de Nagelen geseyt is. Dan de Foelye is in haer werckinge noch veel sijnder, en meer door-dringende.

Peper is vierderley, te weten, swarte, witte, lange, en Canarijn. De swarte is de gemeenste, en die wy in de keucken gebruycken. Walt meest in de Kust en op 't Lant van **Malabar**, de bladeren van den boom zijn de Orangie-bladeren gelijk, de vrucht groeyt in tros-gens, gelijk de Aelbesyen. De Peper is heet en droogh in den derden graed, ofte in 't beginfel van den vierden. Dient daerom best de oude koude luyden, insonderheyt in koude Landen, en in koude tijden des jaers: en wert alder-bequaemst gedaen in koude en vochtige spijsen, doch niet heel kleyn geltooten, maer alleen wat geknutst zijnde: en dan is sy bequaem om een koude en vochtige Maegh te verwarmen, en te verstercken,

En alle slijmerachtigheyt op te droogen, en te verteren. Dan de Peper en dient niet te veel ofte te dickwils gebruyckt, en insonderheyde kleyn gestooten, want dan verhit hy lichtelicker de Lever. Voor heete Menschen, en in heet weder is hy schadelick.

Gengber wascht meest door geheel Indyen, dan de beste komt mede uyt *Malabar*. Sy groeyt gelijk Water-lies, en de wortel, welcken onsen Gengber is, gelijkt mede den wortel van Water-lies. De Gengber is heet en verdroogende in den derden graed, en doet al dat Peper vermaght, doch wat tragelicker, mits datse grover van stoffe is dan Peper, en altijd eenige onverwinnelicke vochtigheyt behoudt, door de welke sy soo lichtelick vermeluwet, en van de wormen gesteken wort; dan de wermte blijft haer vastelick by: maer de grove oft rauwe vochtigheyt is als de gene, die men in de lange Peper vint. In voegen, dat de wermte, die van Gengber komt, lincksamer beginnende ook langer duert; daerom is Gengber bequaem om de koude lidmaten te verwerpen, en niet om het Lichaem haest en heel werm te maken, gelijk witte en swarte Peper doen. Sy verwermt en versterckt een koude Maegh, doet wel verteren, en verweckt lust om te eten. Is nut om by koude, en vochtige spijsedaen te werden.

Saffraen is wat t'lamen-treckende; maer de verwermende kracht, gaet daer in alle de andere te boven; soo dat sijn gantsche wesen en eygenchap sulcx is, dat hy in den tweeden graed verwermt, en in den eersten verdroogt: en daerom heeft hy eenige kracht om te verdouwen, en te verteeren, daer toe helpende de matelicke t'lamen-treckinge, die daer in bevonden wert, gelijk *Galenus* betuyght. Hy wert in alle Landen veel gebruykt by alderhande spijsen (insonderheyde die swaer van aert zijn, en dick bloet maken) niet alleen om sijnen goeden reuck en smaek: maer oock om dat hy het herte verquickt, en de swaerte van de spijsen vermindert, en boven dien alle gerechten in het aensien lieffelick maeckt. Over de krachten van den *Saffraen* kan breeder gesien werden in den *Schut der Onghesontheyt in 't eerste deel 't vierde boeck cap. 12 en 13.*

EPICURUS

Apud Senecam Epist. ex. Alianum, Stob. Laert. & alios.

Habemus aquam, habemus potentiam, Iovi ipsi de sollicitate controversiam faciamus.

Van den oorspronck van het slachten der beesten, en dat het Vleesch de voedsaemste spijs is.

Het X. Capittel.

TEN is (gelijk het schijnt) noch beden niet geweten, Wanneer dat eerst het vleesch by mensche is gegeten,

Het kruyt (gelijk men veel in oude boecken leeft)

Dat in een langen tijt de beste kost geweest:

Nu wort het vleesch gesocht tot nadeel van de beesten,

En dat is aengenaem in alle blijde toesten,

En na de kunst leert, soo voeret alderbest;

Maer siet dat ghy den buyck niet al te seer en mest.

Alsoo wijdtloopigh genoegh gehandelt is van het Voedsel ofte Spijsen, de welke van Aerdt-gewas genomen wert, soo is 't nu tijt en plaetse, volgens onse verdeelinge hier voren gestelt, te spreken van de Dieren, die ofte door haer Lichaem, te weten vleesch ofte visch, ons kunnen voeden, ofte door yet dat van de selve komt, als eyeren, bloet, melck, wey, boter, kaes, honigh, en soo voort.

Alle andere Dieren vervolgen door haren aerdt en ingeven van de Nature maer eenderley kost, en schouwen alle ander. Die kruyden, wortelen, ofte vruchten eten, houden haer van 't vleesch; en die vleesch eten, laten het aerdt-gewas staen. Maer de Mensch treckt al tot sijn keel, wat hy op d'Aerde, in de Zee, en in de Lucht vinden kan, en sulcks doet hy noch op veelderley manieren toemaken. Waerom *Gryllus*, een van de gesellen van *Ulysses*, die van *Circe* in een vercken verandert was, de Beesten seer pries by *Plutarchus*, (in sijn boeck, Dat oock de Beesten reden gebruycken) tegen sijnen Meester, die hem wederom in een Mensch woude doen veranderen, en verhieft de Nature der Beesten boven de Menschen: onder andere mede verhalende 't gene wy nu geseyt hebben, van de verscheydenheyde, wulpsheyde, en leckernye van de kost, die de Menschen gebruycken, dewelcke so veel siekten veroorsaect; daer de Beesten licht, gereet, en eenderhande voer nemen. Wel is waer, dat de groote verscheydenheyde, en onmatigheyt van de spijsen, veel onghesontheyt by de Menschen veroorsaect; maer dit wert seer qualick van sommige alleen het vleesch te last geleyt, als of de Luyden in de eerste Werelt daerom alleen soo lange leefden, om dat sy haer alleen met Aerdt-gewas behielpen, en sonder bloet te storten haren honger verfadighden. Alsoo spreeckt hier van *Pythagoras*, die geen vleesch en at, by den poet *Ovidius* 15. Mei.

Hier voormaels in den gulden tijt

Doen was de mensch met kruyt verblijt,

Of wel met oost en soet gewas,

Dat yemant van de boemen las;

Maer niemant wasser soo verwoet,

Dat hy vermaeck nam in het bloet.

En soo schrijft *Dicarchus*, dat ten tijde van *Saturnus* geen vleesch in 't gebruyck en was, maer dat de Menschen haer met kruyt, en fruyt beholpen. Want eerst langh daer na, en in de yfere eeuwe, gelijk de Poeten spreken, hebben de Menschen dese matigheyt overtreden,

reden, en de Dieren om te eten geslachtet. En al-hoe-wel dese dingen in de fabulen gewickelt staen, nochtans zijns uyter de fonteyne der waerheyt geput. Want over de plaets van 't boeck der Scheppinge aen 't eerste Capittel, op het 29. vers, alwaer Godt tegen onse eerste Ouders seyt: *Siet, ik hebbe u lieden al 't zaet-zayende kruyt gegeven, dat op de gantsche aerde is, en alle boomte in 't welke zaet-zayende boom-vrucht is: 't zy u tot spijsse:* En op 't 3. vers van 't 9. Cap. alwaer hy tot Noe dese woorden spreect: *Al wat sich roert, dat levendigh is, zy u tot spijsse: ick heb het u al gegeven, gelijk het groene kruydt, heeft by de Godts-geleerde veel schrijvens veroorsaect, ofte in den staet der onnooselheyt 't vleesch-eten by de menschen gebruyckelick zoude geweest zijn; en of 't voor de font-vloet geoorloft was te eten.*

Wat het eerste aengaet, vele seggen, dat wy in den staet der onnooselheyt niet anders dan kruyden en boomvruchten gegeten souden hebben. Maer in 't ander, en komen sy niet over een. Want sommige (*Lyranus, Caribysianus, Toftatus in 1. Genef.*) meenen dat het vleesch-eten voor de font-vloet ongeoorloft, en ongebruyckelick is geweest. En van dit gevoelen zijn onder de out-vaders *Terullian. epist. de cibis Iudaeis; en Hieronym. 1. ad Jovinianum.* Andere (*Caietanus com. in 4. Genef. Vatabl. in 9. Genef. 9. Dominic. Soto. 5. de justit. & jure. Franc. de Historia relect. de Temperant.*) zijn hier recht tegen; en meenen, dat 't oock op die tijt geoorloft en gebruyckelick is geweest, vleesch te eten. Eenige den middel-weg ingaende, seggen, dat wel het vleesch-eten voor de font-vloet niet verboden en was, maer dat evenwel de godvruchtige luyde geen vleesch en nuttighden, om dat Godt, doen hy den Mensche de spijsse toe-voegde, alleen gewach maecte van Aerdvruchten. So dat na 't gevoelen van vele Wijsen in de Godtheyt, 't vry vleesch-eten eerst begonnen heeft, na dat God tegen Noe seyde: *Al wat hem roert en leeft, dat zy uwe spijsse.* 'T welck uyt verscheide Rabbinen, met verscheide redenen, bevesticht wert van *Mamasseh Ben Israél*, geleerde Iode tot Amsteldam, in de 10. questie op *Genesi*. Hier over kan oock gesien werden mijn weerde meester, *M. Gerard de Vos* op 't begin van zijn 65. cap. *Physiol. Christi.* in 't 3. boeck.

Porphyrius, die tegen 't vleesch-eten veel in 't Griecx geschreven heeft, vertelt in zijn 4. Boeck, dat in *Phoenicia* en *Cyprus* eerste de maniere plagh te wesen niet dat leven ontfangen hadde de Goden op te offeren: dan dat sulcx allencxkens af-quam, en het vee begoft geoffert te werden, doch dat 't selve heel door 't vyer lieten verteren. Maer dat ten tijde, als *Pygmalion* regeerde, een stuck van de offerhande op de aerde viel, 't welck de Priester met haest opneemende, om weder op den autær te leggen, en sijn verbrande vingeren juyft in de mont stekende, om de sinerte te versachten, en hy proevende de smakelickheyt van 't vleesch, en oock op den reuck verleckert zijnde, niet alleen

vleesch gegeten, maer sijn huys-vrouw, oock te eten gegeven heeft, 't welck *Pygmalion* vernemende, heeft se beyde van een steen-klip doen worpen. Dan alwaer het, dat *Pygmalion* dese nieuwe leckernye met alle macht socht te beletten, en de vleesch-eters met groote tormenten dede straffen, dat even-wel de Menschen eens de lieffelickeyt van 't vleesch gefmaect hebben, sy door geenderhande straffe, tot haer eerste soberheyt konden gebracht werden.

Het zy daer mede hoe het wil: indien wy wel overwegen het aensien van de alder-oudste Schrijvers, soo zullen wy bevinden, datter infondertheyt twee oorsaken zijn, die de Menschen gebracht hebben, tot het dooden van de Dieren. De nootzakelickheyt om haer selven te beschermen, alsoo sy vreesden dat het getal van de beesten haer meester soude werden: en de Godvruchtigheyt, door dewelcke sy eerst de eerste vruchten, en daer na de eerst-geborene van het vee de Goden op-offerden. En hier van heeft het slachten van de beesten sijnen oorspronck genomen, en alsoo, gelijk geseydt is, mede het vleesch-eten. Het welck daer oock uyt blijktt, dat sy niet een beest voor haer eygen gebruyck en slachten, ofte sy offerden de Goden daer eerst een deel van: en die sulcx niet en dede, werde voor Godloos gehouden, als een die van ongeoffert vleesch gegeten hadde. En alle Dieren, diese tot spijsse slachten, noemdense daerom *Hierèia*, gelijk seer wel aengewesen is by den hoog-geleerden *Casaubon* op *Athen. 1. Animad. 11.*

Om nu wederom te keeren tot ons vorige reden; al is 't, dat de gulsigheyt der Menschen Lichamen veel schade en ongesontheyt aen-brenghet, so en behoort even-wel 't gebruyck van 't vleesch daerom niet wech genomen te werden. Want het misbruyck kan oock de alderbeste, en nuttighste dingen den Mensche onnut en schadelick maken, die niemant even-wel daerom oordeelt, dat gantsch uyt alle gebruyck behooren geslooten te werden. Vorders wat het Vleesch belanght, indien het wel, en nae behooren genut wert, soo sal men niet lichtelick yet vinden, waer uyt het Lichaem meerder en beter voedsel trecken kan. Want zal de spijsse ons goet voedsel geven, soo moetsse ons gelijk zijn, soo in de maet van haer gestaltenis, als oock in de matigheyt van hare hoedanigheden. In de mate van haer gestaltenis heeft het vleesch ongelijk meer gelijckenis met des menschen Lichaem, als eenige ander spijsse. Hierom wert het oock lichtelick in onse gestaltenis verandert. In de matigheyt heeft het vleesch, behalven de gelijckheyt in de eerste hoedanigheden van hitte, koude, vochtigheyt, en droogheyt, oock noch een ander gemeenschap met ons: want, doen het beest leefde, hadt het een edelder gedaente, als yet anders, dat wy eten: dien volgende oock een gematigheyt, die onse natuerlicke wermte gemeender en aengeramer is. Het selde werdt oock door het bloet bearyght, de stoffe van 't vleesch; want uyt de

naderheydt van dese stoffe, kan mede de gelijkheydt van de gematigheydt befloten werden. Daer-benefens, dewijl den aerdt van de spijs is, datse werm en droogh is, en op den honger slaet, die een begeerte is van meest werm en drooghe dingen, so heeft 't vleesch veel meer de over-een-stemminge van dese hoedanigheden, als visch ofte moes-kruyt.

Dewijl dan 't Vleesch van hoedanigheydt werm is, en tusschen de vochtigheydt en drooghte gematigt, ten aensien van ons, en van andere dingen, die wy gemeenlick eten, so wert het om de gelijkheydt van lijn voedsel lichtelick in goet bloet verandert. Want hoe datter meer gelijkheydt is tusschen het voedsel, en het gene dat gevoedet wert, en minder strijdt, hoe dat de Maegh oock minder werck heeft om 't selfde te verteeren, de voedinge beter toe-gaet, en minder overschot vergadert wert.

Datter oock meerder voedsel in 't Vleesch is, als in yet anders, blijkt oock hier uyt, dat de geene die vleesch gegeten hebben, so haest geen honger en krijgen, als die van visch ofte kruyt versadicht zijn. Want alsoo het vaster selfstandigheydt, meerder wermte, en luchtige vette vochtigheydt heeft, soo kan het gene dat vervloogen is, vaster herstellen met yet anders in de plaats, dat wat langer stede houdt, waer door de leden haer sterckte langh behouden, en vermeerderen.

Daerom zijns seer bedrogen, die meenen, dat de Menschen in voortijden soo oudt wierden, om dat sy haer onthielden van vleesch te eten, haer alleen onderhoudende met het gene de Aerde gaf. Want alsooder in de Spijs drie trappen gestelt werden, de eerste van de sterckste stoffe, de tweede van de middelbare, de derde van de slapste; behalven erweten, boonen, en 't koren-werck in 't beginfel van de werelt noch onbekent, so en brengt de aerde niet voort van de sterckste stoffe, oock seer weynigh in de tweede, maer meest al 't gene onder het slapste gerekent wert. En 't selfde brengt aen het Lichaem oock van het slapste voedsel, dat niet tegen en hout; maer haestelick vervliegt; en derhalven geen langh leven en kan veroirsaken, gelijk, volgens de reden, de groote Hippocrates seyt, 6. Epid. 5. 20.

*Swacke kost den mensch gegeven,
Maect hem veel en korter leven.*

So dat het lange leven van de eerste tijden de foorte van spijs niet te wijten en is, maer liever andere dingen, die hier vooren aen-gewesen zijn.

Van het onderscheyt en verkie- singe van 't Vleesch.

Het XI. Capittel.

Het vleesch dient niet bescheyt en onderscheyt gegeten, Endit is wonder nut voor u te zijn gewesen;

*Het is een groot verschil waer sich een dier onthout,
Of op een schralen bergh, of in het groent wout.
En offer heeft verkort ontrent de dorre landen,
Daer yder vocht de son met beete stralen branden,
Dan offer in de kou geduerigh is gevoedt,
En daer het in de jsee syn woningh hebben moet.
En offer kryden eet, of anders harde basten,
Die maegh en ingewant geduerigh overlasten,
En of men eenigh heeft ontrent den winter slacht,
Dan of men langer toeft, en tot den somer wacht:
En offer in het bosch sijn vryheydt heeft genoten,
Dan offer in de koy plagh op te zijn geloten,
Siet dit loopt op het vleesch. Maer leert dit voor het lest:
It 't jongh, en kort, en mals, soo is het alderbest.*

Het onderscheydt van 't Vleesch wel te maken, heeft ons Oribasius met korte woorden geleert: De korighey en malshey, seyt hy, zijn twee teekenen om het vleesch van alle dieren wel te kennen; waer op lettende, so meught ghy van sulcken vleesch, daer ghy die twee teekenen in vindt, vryelick u bekomste eten: daer ghy geen van beyden in en vindt, dat moet ghy laten staen: daer een van beyde maer in en is, daer meught ghy, alster anders niet en is, wel af eten, maer niet mede versadicht werden. Dan dese al-gemeene wetschap en is niet genoegh tot het gebuyck, 't welck in elke saeck besonder aengemerkt wert. Want gelijk wel te recht Aristoteles 6. Nicomach. 8. vermaent, indien yemandt weet dat lucht vleesch wel te verteeren, en gesont is; en niet en weet wat lucht is, die en sal de gesontheyt niet wercken: maer wel eer de gene, die weet dat het vleesch van de vogelen lucht, en gesont is. Op datmen daer van te vaster zoude oordeelen, soo sullen wy het onderscheyt wat nader uyt-leggen.

Voor eerst isser verschil tusschen het vleesch der Vogelen en Viervoetige dieren: daer na oock tusschen 't gene dat Wilt ofte gemest is. En niet alleen in 't gemeen van malkanderen, maer oock tusschen 't vleesch van een en 't selfde dier, het welck mede verscheelt na het geslacht, de gematigheydt, de jaren, het voer, het landt, den hemel, de gestaltenis, de leden, plaetsen, het bereyden, ofte toe-maken.

Het vleesch van de Vier-voetige dieren is vaster en swaerder als het vleesch van Vogelen; en hoe het dier van beyde grooter is, hoe het stercker voedsel geeft.

Het vleesch van Vogelen is door de banck droogh, en veel lekkerder, als van andere Dieren, om dat sy van haer voedsel niet en behouden, als het alderfijnste, blijkende daer uyt, dat hare misch altijt dun is.

Daer-benefens valter groot onderscheyt tusschen het vleesch van Wilde, of van Tamme dieren. Sy hebben beyde hare deugden, maer haer en onbreken oock niet eenige gebreken. Het Vleesch van Wilde dieren heeft vier sonderlinge eygenschapen: Want om de wermte en drooghte van de Lucht, die sy gestadigh versch,

versch in-halen, krijgen sy lucht en sijn bloet; om het gebreck van Water, en Voer, werden sy mager, ende en vergaderen geen overtollige Vochtigheden; uyt haer droogh voedsel krijgen sy hart en droogh vleesch, en van wegen haer gestadigh loopen, wert 't Lichaem open, waer door 't veel van sijne vochtige selfstandigheyt verliest, en hier van valt het vleesch mager, hart, en droogh, van weynigh voedsel, en van langhsamen door-tocht. Geeft even-wel een vast voedsel, en sonder overtolligheyt aen de gene, die 't konnen verteren: doch even-wel niet overvloedigh. *Galenus* schrijft dat 't Vleesch van Wilde dieren soo smakelick niet en is, als van de Tamme, en oock minder Voedsaem, behalven van de Geytjens, de welcke niet tegenstaende sy Wilt zijn, even-wel beter smaken, en voeden, dan de andere, als welckers Bloet door de beweginge verdunt, 't Lichaem verlucht, en de onsenlicke gaetjens van de huyt geopent zijnde den beswaerden reuk doet uyt dampen. Dan buyten de Geytjens is het Vleesch van de Tamme dieren smakelicker en van meerder voedsel; heeft minder hitte, en meerder vochtige selfstandigheyt, waerom 't oock voor beter gekeurt wert van *Rhazes*, *Isaac*, en andere. Want om de weynige Lucht, die sy in-halen, en de vele Vochtigheyt werdt haer hitte vermindert, haer Vochtigheyt vermeerderd, waer door 't Vleesch grof, en slijmerigh wert; en niet wel om te verdouwen; om de groote sul-te werden de lucht-gaetjens gesloten, soo datter weynigh vervliegt; waer door, als mede; om 't vochtigh en overvloedigh voedsel haer Vleesch sacht, en vet wert. Dit alles wel overleyt zijnde, soo blijckt, dat het Vleesch van Tamme dieren wel smakelicker is, van meerder voedsel, en rasser verdelinge door het Lichaem: maer dat 't oock door een slijmerige overvloedigheyt veel overtollige vochtigheden doet groeyen, hart te verteren is, langhsaem aenkleeft, lichtelick verderft, en dien volgende weynigh voedsel geeft, te weten by toe-val, daer het Wilde by toe-val meerder geeft; en natyrlicker wijse minder, in tegen-deel 't Tamme meerder. Want de Tamme dieren, al is 't, datse van naturen veel voeden, dewijl even-wel soodanigh voedsel rasch van de leden scheidt, soo isser altyt gebreck, en verlangen na nieuw voedsel. Maer Vleesch van Wilde dieren, al is 't dat het natuerlicker wijse weynigh voedt, also het even-wel hart te verteren is, en langh stede hout, soo trecken de Deelen onses Lichaems daer uyt, om den honger tegen te staen. Om in 't kort te seggen, het Vleesch van Wilde dieren doet tot stercke der leden, van Tamme tot lang leven.

Het bysonder onderscheydt van beesten van eenen zert zullen wy beginnen van het Geslacht, en daer in is het Vleesch van de Mannekens, noch jongh zijnde, altyt beter en malsfer (behalven in de Geyten, 't welck de Wijf kens beter hebben) waer van 't Ossen-vleysch soo hart, noch soo traegh niet te verteren en is, als het Koe-ye-vleysch.

Ten tweeden komt hier in achtginge de *Gematigheyt*, en 't Vleesch van alle de Vier-voetige dieren, die de Menschen tot spijsse gedyen, is kouder als het Verckens-vleesch: maer 't gene tusschen kout, en droogh middel-matigh is, valt in lichtigheyt van verteren, en in goetheyt van sap beter, als eenigh ander, wel verstaende indien het niet te out en is, en dien-volgende droogh en mager, noch al te jongh, om de groote vochtigheyt. De Dieren even-wel, die heel droogh van aert zijn, gelijk een Osch, Hert, ofte Geyt, mogen wel soogende geslacht werden. Maer die van naturen vochtigh zijn, moeten langer gehouden werden, of maken een seer slijmerigh, en lichtelick verrotten-de voedsel. Waerom het een groote mislagh is van de Italianen, en Spaengiaerts, die selfs oock de nochtere Kalveren eten, 't welck eenige hier te lande oock navolgen. Dan wert wel te recht by sommige Magistraten verboden.

Dese gematigheyt verandert dan door de jaren, en maken dien volgende ook veranderingh in 't Vleesch. Want in al de geslachten der dieren, is 't oude vleesch hart, droogh, en swaer om te verteren: het jongh geboren al te vochtigh, en vol overtollige vuyligheyt: 't gene tusschen beyden is, en noch sijn volkomen wasdom niet en heeft, hout de middelmaet. Soo dat men dese rekeningh moet maken, dat elck Dier, hoe het jonger en sijn geboorte nader is, meerder vochtigheyt heeft: en dat de vochtigheyt allencxkens met de jaren vermindert werdt, tot dat den Ouderdom een heele verdrooginge in-brenght; op welke tijdt het Vleysch tot spijsse onbequaem is, als berooft zijnde van de natyrlicke malsche vochtigheyt, en dien-volgende droogh, taey, en hart om te verdouwen. Elk Dier dan, 't welck te vochtigh is, behoort in de fleur van sijn jaren gegeten te werden; en dat te droogh is, voor die tijt. Daerom heeft *Galenus* wel geseyt, dat het vleesch van Verckens in het leest van haer leven best verteert werdt van luyden die op 't best van haer leven zijn, en haer Lichaem veel oefenen: maer dat voor andere bequaemst zijn de Verckens, die noch groeyen. Vorders, gelijk de Verckens in de fleur van haer jaren, nut zijn voor jonge luyden, die wel gedaen zijn, alsoo zijn oock de Ossen, die sulcke jaren noch niet en hebben. Want een Os is van gematigheyt veel drooger als een Vercken, gelijk oock een man in 't best van sijn leven drooger is, als een kint. Al het onderscheyt van de jaren staet tusschen dese palen, waer onder ofte over de verkielinge van 't vleesch no-pende de gematigheyt niet en magh schieten.

Ten vierden maakt 't Voer geen kleyn onderscheyt. De Dieren, dewelcke teere en eerst-uytspruytende kruyden; ofte jonge loten van boomen na haren genoegen eten, zijn vet en wel gedaen, en dien-volgende bequaemst om ons te voeden. En in tegendeel, die groote kruyden; en al in 't zaet-staende geerne eten, die zijn meestendeel bequaem om in de Somer, ofte

't eerste van den Herfst geslagen te werden. Het welck *Hippocrates* oock aenwijst op het eynde des 4. Boeck van de Maniere van leven in haestige sieckten, alwaer hy seyt, dat het Geyten-vleesch Somers 't beste is, en in den Herfst 't quaerste. Alsoo, gelijk *Galenus* dat uytleyt, in 't eynde van de Lenten, en in de Somer de Geyten bequaem voedsel hebben, aen de jonge lotten en malse uytspuytselen van de boomen, dewelcke in den Herfst verharden, en in hout veranderen. En in tegendeel, seyt hy, is het vleesch van de Dieren, die kruyt eten, quaet in de nae-Somer, om datse niet meer groen gras en hebben.

Ten vijfden hebben wy 't onderscheyt gestelt in 't *Lant*, naer welckers neut den aert van 't voer treckt. Want schraal en dor lant, en dat magere bergen heeft, sal ander dieren uytleveren, als welige en vette weyen, en vruchtbare bosschen. *Aristoteles* seyt, dat 't vleesch van de vier-voetige dieren, die in vochte, en broeckachtige plaetsen weyden, erger is, als van de gene, die in hooge plaetsen gaen. Hy seyd oock op een ander plaets, dat de dieren, die op bergen en klippen loopen, veel wilder zijn, als die haer in 't vlakke veldt houden. Welcke veranderingh van manieren na de verscheyde woon-plaetsen oock in de Menschen, boven in het 2. Boeck cap. 1. aengewesen is.

Voor 't seste is den *Hemel*: die niet weynigh den aert van het voer, en de landouwe en verandert. En al-hoe-wel dese drie soo aen malkanderen vast zijn, datse alle te samen maer een onderscheyt schijnen te maken: soo brengt even-wel elck den Lichame wat besonders by, 't welck in de ervaringe lichter te bemerken is, als te beschrijven. Want dat veel dingen in eenige Landen niet wassen en willen, dat sommige op de een plaets weeldiger wassen, als op d'ander, wat oorfaeck ister anders te vinden, als in de Lucht, en gestaltenisse des Hemels. Dat by ons de Vrieffche Ossen grooter als andere zijn, kan men op geen ander oorfaeck leggen: dewelcke oock by den Poëet *Luvnalis* aengemerckt is in de Spaensche schapen, die hy met dese versen prijsst, in sijn 10. Schimp-dicht:

*Daer is eenedel gras vol geurt en wonder soet,
Dat in de Spaensche kust de jonge schapen voet,
Daer is een soete lucht, en wonder klare beken,
Die uyt een hoogen bergh of van de roosen leken,
Al dienstigh voor het vee: maer dat ick hooger acht,
Daer is in dat gewest een onbekende kracht,
Een stil en vreemt gebeym als syt de lucht gesegen,
Daer niemant recht en weet waer in het is gelegen:
Siet daer uyt beeft het schap hier vry al beter keest,
Als elders daer men eet van dit onmoesel beest.*

Ten sevenden komt hier in aenmerckinge, de *Gestaltenis*: Want een vleesch is altijd beter, en meer voedende, ver, als mager. Al-hoe-wel dat hier oock maet moet gehouden werden; want *Platina* heeft seer wel, en na de konste der Genees-meesters geschreven, het

beste vleesch te zijn, het welcke niet al te vet, ofte al te mager en is. Alsoo de groote vettigheyt den lust om te eten bederft, het verteeren ontroert, en de Maegh losch maect. Hierom, seyt hy, sal men van het vette vleesch het magerste, en van 't gene dat heel mager is, het vette eten.

Hier toe behoort het *Lubben*, 't welck wondere kracht heeft, om de gematigheyt en de gestaltenis te veranderen. Want het vleesch van de gelubde dieren krijghe gantsch een anderen smaect en reuck, en is derhalven niet alleen aengenamer, als van de ongelubde, welckers vleesch een sware en stercke scherpigheyt van hem geeft, maer oock veel gefonder, gelijk *Galenus* betuyghet, en *Mart.* 3. 24.

*Het beest diem baest gelubt, dan sal het best smaken,
En dat sal even-selst sijn reuck te beter maken.*

Dit *Lubben* is al een oude wreetheyt, om sijn leckerheits wille de nature selve soo smadelick ongelijck aen te doen. En 't en is niet by de mannekens alleen gebleven, maer oock tot de wijfkens gekomen, gelijk by *Aristoteles* 8. de *Hist. anim.* 50. en *Columella* 7. de *rust.* 9. te sien is, welckers vleesch daerom oock soeter en aengenamer *Galenus* seyt te wesen, als van andere wijfkens. En nu is dat by ons oock gevonden, om aen de hoenderen in 't werck te stellen, die daer door seer vet werden.

Ten achtsten maken de *Leden* oock onderscheyt. Want elck deel van een dier is verscheyden in voedsel, ten aensien van 't geheele Lichame.

De uysterse deelen, als *Doeten* / *Snuyt* / *Ooren* / zijn taey en hart te verdouwen, en geven weynigh voedsel. De *Voeten* zijn even-wel beter als de *Snuyt*, de *Snuyt* als de *Ooren*, die gemeenlick niet als kraeck-beenen en vel zijn.

Kraeck-been van volwasse dieren en kan geensins verteert werden: maer van de gene, die noch in de groey zijn, indiens in de mont wel geknauwt, en in de maegh wel verteert werden, soo gevense den Lichame voedsel, dan weynigh.

De *Tonge* is aengenaem van smaect, licht te verteeren, maer geeft minder voedsel, als ander vleesch.

De *Hilseren* zijn malsch en liefelick: de liefelickste, die ontrent de mammen vol melek zijn. Sy geven voedsel 't vleesch gelijk, indiens wel verteert werd. Anders makse sy rauwe, en slijmerachtige vochticheyt.

De *Pieren* werden gehouden van quaet sap, hart om te verteeren, en met de hoedanigheden van 't water, datter door moet loopen, wat besinet, het welck de smaect oock soude uyt-wijsen, na het seggen van *Aristoteles* en *Aerius*. Dan ick, diese gecrne, en daeront veel etc, heb sulcken smaect noyt konnen proeven, en kan oock niet sien, alsoof een vast, en door veel kleyne aderckens wel gevoedet vleesch hebben, waerom datse niet onder het goet voedsel souden mogen gerekent werden.

De **Hersenen** walgen in de maegh, maken kout en slijmerigh voedsel; al is 't dat *Cardanus* seyt, datse eerst gesoden, en daer na in de pan gefruyt, hem, en sijn huylgefin wel smaken. Even-wel de Hersenen van de Vogelen lucht gebraden en met zout en peper, om de vochtigheyt te matigen, gegeten, en werden niet mispresen. Daer van seyt een Poëet:

*Eet d'ooogen van een vier-voet dier,
Gebraden aen een luchtigh vyer:
Maer van de vogels eet het brenn,
Dat is u dienstigh, soo, ick meyn;
Doch op dat het gesonder zy,
Soo doet zout en peper by.*

En in 't algemeen, die geerne Hersenen eet, sal daer by doen peper, orego, oft diergelijke, die hare taeye slijmerigheyt, en kouwigheyt kunnen verbeteren, hebbende een door-dringende ende verweremde kracht. Anders zijnsē oñnut tot voedsel. Even-wel gingh de dertele gulligheyt van den Keyser *Vitellius* soo verre, dat hy tot het toe-bereyden van de Hersenen der Phasänen, en Pauwen, voor een maeltijt besteden tien duysent kroonen, gelijk de Griecke historyschrijver *Dion*, en de Latijnsche *Suetonius* beschrijven.

Het **Mozgh** in de beenen, is wermer, vetter, en lieffelicker, als de Hersenen. Wat veel gegeten, doet walgen, gelijk de Hersenen: het geeft even-wel meerder voedsel, als 't wel verteert wert.

Alle **Det** is walghachtigh, en doet andere Spijsen in de Maegh drijven. Verandert in heete Lichamen lichtelick in Gal, en geeft weynigh voedsel; waerom het niet en dient, als by andere Spijsen gegeten.

De **Klooten** van volwassene vier-voetige dieren zijn hart om te verteeren, en van quade gijl, om eenige senijmige stanck, die sy ofte door het maken van 't zaer, ofte door haer eygen voedsel bekomen hebben. Maer de klooten van jonge dieren, die noch niet gespeelt en hebben, zijn daer vry af, en derhalven beter. Die van Vogelen werden veel geacht, om datse binnen in 't Lichaem besloten blijven, gelijk *Cardanus* schrijft. Dan de alderbeste zijn de *Hant-klooten*, insonderheyt de gemeste, die goet en lieffelick voedsel geven. Maer van de selvige zullen wy onder de Vogelen breeder handelen.

Het **Hert** is hart van vleesch, en met vele veselen door-weeft: geeft wel veel, en geen quact voedsel, als het wel verteert wert, dan is swaer om te verteeren.

De **Leber** is mede niet licht te verteeren, giet langhsaem na beneden, en maect grof bloet. Men placht hier voormaels veel te houden van de Lever van een *Vercken*, dat met Vijgen gemest was: als oock van *Ganssen-lever*, waer van wy hier na sullen spreken. *Cardanus* prijft onder alle kost de Lever van de Vogelen, sommige oordeelen voor de beste de Le-

ver van een Hoen, een Gans, en End. *Bapt. Evert* strijckt hier over dit oordeel:

*Een hoen, een gans, een end, die hebben goede levers,
Maer van een ander beest die zijn maer voor de wevers.*

De **Milt** is van quact en swaermoedigh sap, oock onaengenaem van smaeck, als hebbende eenige wrangigheyt; door dien sy gevoedet wert met grof, en melancholyck bloet. Sommige prijfen even-wel de *Verckens-milt*, misschien om dat alle het Ingewant van de Verckens, gelijk oock haer vleesch, van lieffelicke smaeck is.

Van de **Maegh** spreeckt *Galenus* aldus: De Maegh wert meer in spijsen gepresen als de *Dermen*, insonderheyt van gemeste Hoenderen, en noch meer van Ganssen; want sy is lieffelick, even-wel dick en hart, en derhalven swaer om te verteeren, maer diese verteeren geeftse veel voedsel.

De **Longe** is soo veel lichter om te verteeren, als haer gestaltenis yelder is. Sy geeft weynigh, en koudachtigh voedsel.

Wat belangt het ander Ingewant, buyten de **Dertkens-dermen**, en is 't al te samen niet veel beonders.

Ten negenden werter noch in een ende 't selfde Vleesch verscheydenheyt gevonden, na de plaetse van 't Lichaem, daer het staet. Want anders is 't aen den hals, aen de schouderen, aen de heup, aen de lenden, en andere deelen, hier maffser, daer harder, en soo voort. En in 't gemeen wert het Vleesch dat aen 't Been staet voor het lieffelicke gehouden: waer van ons spreekwoort is, *Het vleesch dat aen 't been staet, is soet*: 't welck al van outs herkomt, want *Athenaus* verhaelt daer van dit versjen, uyt een Griecx Poëet:

*Het vleesch dat naest n aen het been,
Dat hout men beter in 't gemeen.*

Ten thjenden, en laetsten, kan al de verhaelde verscheydenheyt noch veranderen, door bereyden, en toemaken. Die Vleesch goet en smakelick wil hebben, en dient het niet versck te koken, ten zy misschien Konijnen, Duyven, en Enden, die de Koeyers, soo drae sy gevangen zijn, ploeken en in de pot steken, en niet-te-min wel smaken.

Hier dient wel ondersocht, ofte 't Vleesch gebraden beter is, dan gesoden, gelijk *Celsus Rhodiginus* meent 28. *Ant. Lect. 2.* van welck gevoelen oock geweest zijn de wijs-gerige *Plato 3. de Rep.* en *Plutarchus* in 't leven van *Homerus*. Het welck een ander Griecschē schrijver *Athenaus* oock toestaet, om dat het braden minder moeyten, en kosten is, ende het sieden, en sloven veel bereytsel van doen heeft. Maer insonderheyt, om dat de natuerlicke Vochtigheyt, 't welck 't beste van 't Vleesch is, door het sieden vervlieght, ofte in 't sap schiet, en in 't gebraden bewaert wert. Andere meenen even-wel, dat het gesoden Vleesch behoort voor 't gebraden gestelt te werden, om dat

het door't opfieden sachte en malsfer valt: daer't gebraden van binnen, insonderheyt, als 't wat dick, ofte out is, dickwils noch halfrauw blijft. In dit verschil moet met onderscheyt gegaen, en gesien werden op de verscheide stoffe van 't Vleesch. Want dat mager, hart, en droogh van aert is, wert bequamelicker gekookt; sonder wat moeyten ofte kosten aen te sien, als het maer malsfer en gefonder daer door gemaect wert. Maer het Vleesch, en dat vochtigh van naturen is, verbeteret met braden, 't welck allenckens, en eerst met een flap vyer moet geschieden. Want anders kriight het van buyten als een korst, waer door het aldan niet en door-braet. Waeruyt blijkt, dat sy qualick doen; die alle Vleesch, insonderheyt Wilt-braet, 't welck droogh is, sonder onderscheyt braden. Om dit wat te verbeteren soo *larden* de Kocks de Halen met Speck. Het welck beter is, als dat sy 't Vleesch eenige uyren te voren in warm water weycken, en dan op-fieden: waer door 't eenen goeden rock uyt-treect. So doet mede, dat al te lang in de pekcl gelegen heeft, waer door de malsche, en voedsame vochtigheyt verteert, en gantsch opgegeten wert. Daerom is genoeg, dat het acht ofte tien dagen in 't zout staet, en dan valt het beyde smakelick, en gefont. Een Haes ofte diergelijke, insonderheyt als hy niet geheel jong en is, magh mede wel een weynigh in 't water op-gewelt werden, het welck hem beter doet door-braden, en sijn droogh vleesch malsfer maect. Het gene in Azijn geweekt is, gelijk het Hooftvleysch, is kort en gracygh: dan en dient niet de gene die beven, en swack van zenuwen, ofte litmaten zijn. Het Vleesch in de pan gefinerect, is qualicke te verteren, en walgingh verwekkende. Gerookt Vleysch is oock hart te verdouwen, en geeft weynigh voedsel; en dient voor de gene, die geen arbeyt en doen, maer soberlick gebesight. By de grooten is gantsch gemeen een *Holi-podzido* te maken van alderhande Vleesch onder malkander, het welck heel ondienstigh is, also het een, als Lams vleysch, om sijn vochtigheyt (gelijck geseyt is) beter dient gebraden, en Geyten-vleysch, ofte diergelijke, om sijn droogte, beter gefoden. Behalven datse niet wel te gelijk in eenen pot (dan daer zoude noch op konnen gelet werden) gaer te maken en zijn, en gantsch niet in de Maeg gelijcken verteren. Waer door geschiet, dat het verteerde door-gaet, en 't rauwe onderwegen blijft hangen, alwaer het dan verstoppinge veroirsaeckt.

Van het Vleesch der tamme viervoetige Dieren.

Het XII. Capittel.

Komt leert hier, *Hollandts volck, waerom dat aen de Het eten van het swijn door Mosen is verboden, (Ioden En hoe het dient genut, en hoe, na rechten eysch, Men eygent aen den mens het machtigh offen-vleysch.*

Leert wijders dat het kalf is dienstigh om te slachten, En dat geen wijse kock het schaep en moet verachten, Geen boeckje van gelijck terwyl het beezje suyght, En na de geyte-melck, en na den elder buyght, Een hamel van een jaer wilt dien oock niet versmaden, Hy kan met nutte spijs een holle maegh versaden: Maer wat het lam belanght, het dient te zijn gespaert, En tot een ander tijt en meerder nut bewaert. Maer siet 't onnosse dier en kan het niet verwerven, Het moet oock voor den mensch (gelijck sijn moeder) sterren; O wreetheyt van het volck! was gaet de menschen aen Een dier dat niemant let, een schaepje doot te slaen? My dunckt het heeft bescheys een swijn te laten dooden, En op sijn vetten ruggh een gragen mont te nooden; Het is een gulfigh beest, en dat niet goets en heeft, Terwijl en dat het wroet, en hier op aerden leeft. Maer 't is een selsaem werck een lam of schaep te slachten; Die geven ons de vrucht van hare rugge vachten, Die geven ons haer melck, en daer uyt goeden kaes, En dat is aen den mensch een nut en voedsaem aes, Maer des al niet te min schoon sy ons schattingh geven, Sy mogen even-wel by ons niet blijven leven; Ons buyck is soo een wolf, ons mont soo grooten vract, Dat hem geen sachten aert, geen dienst te doen en baet.

Dat de Beesten alder-eerst geslacht zijn tot de offerhande, en dat daer van het vleesch-eten sijnen oorspronck genomen heeft, is het out gevoelen, hier voren verhaelt. Het gene dan, dat alder-eerst tot de offerhande gebruyckt is geweest, schijnt waerschijnelick oock het eerste voedsel gegeven te hebben: en sulcks wordt van de treffelicke Autheuren onder de Heydenen, het Swijn toe-geschreyen. Maer de H. Schrifture leert ons, dat d'eerste offerhande van Schapen geweest is. Want in 't beginfel van 't vierde Capittel in het Boeck der Scheppinge, wert geseydt dat *Abel* een Schaep-herder was, en dat hy de eerstelingen sijn Schapen den Heere offerde. Waer uyt blijkt dat het Schaep alder-eerst geoffert is. Het welck andere schrijvers, dien Godts woordt onbekent was, van de Swijnen geseyt hebben. *Varro* in 't tweede Boeck van sijn Landt-bouwinge op het vierde Capittel, en hem volgende *Athenaus* in sijn 9. Boeck, hebben sulcx uyt den oorspronck van de Griekse benaminge, als oock uyt de alder-oudtste offerhande van de godinne *Ceres*, en andere oude Ceremonien soecken te bewijzen, Daer van seyt *Ovidius* I. *Fast.*

'T is Ceres eerst geweest, aen wien het gulfigh swijn Een offer plagh te zijn, Om dat het vroetigh beest den huysman schade doet, En in het koorren wroet.

Maer 't schijnt wel dat de Natuer de Swijnen geschapen heeft, om den slager op-geoffert te werden: alsoo sy tot het gemeen gebruyck van het leven, niet anders als haer vleesch toe-brengen konnen. Gelijck oock

oock *Plato*, de schrijver van Bly-eynde-spelen seydt, dat men geen vier-voetige Dieren en behoort te slachten, als de Swijnen: want, seydt hy, haer vleesch is liefdelick, en wy en hebben van haer niet anders, als borstelen, slick, en geknor. *Esoopus*, plagh te seggen, dat het Vercken foo draeg het gegrepen wert, luydts keels schreuwte, om wichtige reden. Want alsoo het geen wol en draeght, noch yet anders dat nut is, so droomt het terstonde van de slager, wel wetende waer toe het alleen dienstig is. Daer en is geen dier vuylder, plomper, en botter, soo dat de wijs-gerige *Chrysippus* seyde (*Cic. 2. de nat. Deor. Varro, Plin. &c.*) dat de Nature het een Ziel gegeven hadde in plaetse van zout, op dat het niet en zoude bederven ofte verrotten. Wert daerom onder de onreyn Dieren gerekent, die noch geoffert, noch gegeten mochten werden, en derhalven het Joodsche volck by Godt verboden *Levitici 11. en Deuterom. 14.* Waer van nochtans andere Schrijvers andere redenen verfiert hebben. By den wijfen *Plutarchus* in sijn vijfde tafel-vrage van 't vierde boeck, wil *Callistraus* de Gasten doen gelooven, dat de Joden haer van 't Verckens-vleesch onthielden, om der eeren wil, dewijle sy her Swijn als den leer-meester van her zaeyen, en ploegen, de aerde met den muyl om-vroetende, in waerden hielden. Hier op schijnt de poëet *Juvenalis* gesien te hebben:

*Men siet als dat het gulfigh swijn
De Joden schijnt een Godt te zyn.*

Maer *Lamprias* seyde, dat sy sulcks na-lieten (in welck gevoelen *Tacitus* mede sleet in het 5. boeck van sijn *Historie*) uyt vreesse van de lasterye en melaetsheyt, diese seer onderworpen waren; gelijk oock de Verckens zijn, die lichtelick gortigh worden, en de melaetsheyt veroirsaken: het welck oock doen kan, na vele schrijven, het veel eten van goet speck. Andere zijn van meeninge, dat de Joden her Verckens-vleesch verstoeten hebben, om dat het beest niet alleen gestadigh in slick en modder leydt en vroet: maer oock, dat het soo vratigh is, dat het alderhande vuyligheyt eet, en 't vuyfste water met smaeck drinckt, en daer van vet wert. Het welck de poëet *Homerus* oock aenwijst met dese woorden:

*Het dronck vuylnat dat niet en vloeyt,
Daer van het swijn in vetheyt groeyt.*

Clement van *Alexandryen 7. Strom.* wederleyt de genes, die seyden, dat de Joden de verckens in sulcken eer hielden, om dat sy door het vroeten met haer muyl in d'aerde, den Mensch de konst van 't ploegen souden aen-gewefen hebben: en schrijft, dat de Joden geen Verckens-vleesch en gebruycken, om dat het vercken soo quaden beest is, dat het meest van allen, de vruchten uyroeft en bederit. Hier op slaen by-na de verssen van *Ovidius 15. Met.*

*De seugh was 't eerste dier dat op den aender storf,
Vermits het met den muyl 't gesayde lan bedorf.*

En dit is de oorfaeck, dat het swijn aen *Ceres* de godinne van de landt-bouwinge plagh geoffert te werden. Even-eens als den Bock, die de wijngaert afknabbelt, aen *Bacchus*: en den Haen, die den dagh bootschapt, aen de Godinne des nachts. Van 't eerste is een Griecx dicht in de *Anthologh. Epigr.* van het ander is dit uyt *Ovidius 1. Fast.* vertaelt:

*Soo wort de Springer van de hin
Geoffert aen de nacht-godin,
Vermits hy uyt-roept metter daet
Den aevangh van den Dage-raet;
En daer me raeckt hy inder noot,
En wort oock voor den dagh gedoot.*

Sommige meenen dat Godt de Joden heeft willen te kennen geven, dat de Mensch die nae Godes Wet sijn leven wil aen-stellen, hem van leckerny, wractheeydt, en alle gulsigheyt, daer het Verckens-vleesch veel stof toe geven kan, behoort te mijden. Want, gelijk *Cicero* seydt, daer en is in een Swijn niet, als om te eten: en werdt derhalven gestelt als een tecken en beeldt van een beestige gulsigheyt. Maer het Verckens-vleesch en is niet alleen by de Joden, maer oock by de Egyptenaers verfoeyt geweest, soo wel lichtelick om de verhaelde redenen, als om dat de Verckens haer niet en onthouden (gelijk de huys-luyden somtijds aen haer kinderen deerlick gewaer werden) van Menschen-vleesch te eten, als *Elianus* schrijft in 't thiende boeck van de historie der Dieren op 't seftiende capittel. Behalven de Joden, en Egyptenaers en plachten oock geen Verckens-vleesch eer-tijts te eten de *Gallo-greec*, inwoonders van de koop-stadt *Pessinus* in Asyen, gelijk *Pausanias* getuyght in *Achaicus*, en de Scenitische Arabiers, gelijk *Solinus* verhaelt op 't 46. cap. Huydendaegs onthouden haer oock van 't selve de Turcken, als blijkt uyt *Azoar 33. en 34.* waer in sy verschillen van de Persianen. Wy bevinden mede uyt *Pereira*, en andere Schrijvers, dat de Chinesers geen Speck en eten: en het selve werdt van de Tarters betuyght. En dit zy genoegh van de volckeren, die geen Speck gegeten hebben, als oock van de redenen, door de welke sy daer toe zijn beweeght geworden. Wy sullen nu komen tot het gene insonderheyt tot ons voornemen streckt, te weten, of het ons gesont gegeten is, en wat voor voedsel het den Lichame geeft. De oude Romeynen eerste dertel waren hielden wonder veel van het Speck, (gelijk noch hedendaeghs sommige volckeren, die de gulsigheyt niet bedorven heeft) en aten dat op seest-dagen, jae het was haer taert op de geboort-dagen van haer vrienden. Gelijk de Poëet *Juvenalis* betuyght *Satyr. 11.*

Als

Als yemant syn geboorten-dagh,
Of ander seest te vieren plagh,
Dan wasset dat hy speck, en ham
Wt syn beroockte schoor-steen nam,
En settet voor een lieven vrient,
En die hielt sich dan wel gedient.

Vele volgende haren leer-meester *Galenus*; dat een dapper Speck-eter geweest is, stellen het *Verckens-vleesch* boven alle ander vleesch, en seggen dat het al de gaven van een goet voedsel heeft. Dat het in de eerste hoedanigheden van hitte, koude, vochtigheyt, en drooghte gematigt is, ofte een weynigh treckt nae de wermt en vochtigheyt met onse nature over-een komende: dat het goede, veele, en langh tegen-houdende gijl geeft, en licht te verteeren is. En seggen derhalven, dat het niet alleen onder de vier-voetige dieren, maer oock onder alle vleesch de kroonspant. En alsoo het vreint schijnt te wesen, hoe een Dier, 't welck gestadigh in slijcken modder leyt en wentelt, noch goet vleesch sonde hebben: soo bestuyten sommige daer uyt, dat indien het Swijn niet van een seer gematighden aert en was, nimmermeer quaet voedsel in goet vleesch zoude veranderen. Gelijck onder de Menschen, die wel gestelt, en heel gesont zijn, niet seer beschadicht en werden, al is 't datse somtijts quade kost eten: om dat haer goede nature, 't gene quaet was, mierter tijt goet maect. Soo schrijft oock *Linschoten* in sijn Indische reysen op 't 4. cap. dat het Verckens-vleesch aldaer voor een kostelick eten gehouden wert, als by ervaringe bevonden zijnde, dat 't selve alle ander vleesch te boven gaet: waerom daer oock alle de krancken alle ander vleesch verboden wert, uytgenomen 't Verckens-vleesch. Indien wy even-wel alle de gaven, die in recht goede spijsse vereyscht werden, te weten datse gematigt van aert zy, licht verteert wert, goet voedsel geeft, en niet lichtelick quade ofte vrende hoedanigheden in en voert, en weynigh vuyligheyt over laet schieren; indien wy, segh ick, alle dese gaven in het Verckens-vleesch willen onderfoecken, wy sullen se daer nauwelix in vinden, en derhalven aen het selfde de kroon booven alle vleesch niet lichtelick toestaen. En heren is niet sonder oorsaeck, dat *Iulius Caesar Scaliger* in het beginsel van sijn uytleggingen op *Aristoteles* van de Planten, sulcke Genees-meesters van malligheyt beschuldicht, die het Speck boven de Perdrisen presen. Want al is het misschien dat het Verckens-vleesch het Menschen-vleesch van smaek seer gelijck is, daer uyt blickende, dat somnige, sulck in een quade herberge voor-geset zijnde, daer af aten sonder in reuck ofte smaek eenigh onderscheyt te kunnen maken, als *Galenus* getuygt 3. de *Alim. facult.* 2. en 9. de *Simpl. med. fac.* 13. gelijck hier over eenige jaren een *Paltcy-backer* van Heusden gerabraect is, die mede van dees vervloecte konst was:

so moet men even-wel, gelijck *Cardanus* seer wel seyt, in spijsse meer letten op de gestaltenis ofte het wesen, als op den smaek. En welke, en hoedanige spijsse voor goet gehouden moet werden, betoont de ervarentheyt alderbest: en dat is het beste voedsel, het gene wy voelen, dat onse Lichamen best voedet. Indien wy dan met de ervarentheyt te rade gaen, soo blijckt; datter ander vleesch is, het welck een yegelick sonder moeyelickheyt ofte hinder gebruycken mach, en lichter verteren, en beter voedsel uyt trecken kan, als van Verckens-vleesch. En al is 't schoon, dat het Verckens-vleesch sterck en vast voedsel geeft, en daerom voor jonge, stercke, gefonde luyden, die gefonden arbeyt doen, als huyluyden, gravers, maeyers, en diergelijke arbeyders, een goet voedsel is: soo is 't even-wel alle menschen niet bequame: en de ervarentheyt leert ons, dat de gequetste, schorfte, en die ander zeeren ofte leemten hebben, veel ander vleesch sonder eenigh hinder mogen eten, en van het Verckens-vleesch groote schade liiden. Want het heeft veele overtollige vochtigheyt, het geeft een groven en slijmerigen gijl, en die het veel eten, vergaren veel vuyligheyt, (ten zy, datse de selfde door harden arbeyt verdrijven) waer door lichtelick eenige verkoppinge in de Lever, en graveel in de Nieren veroorsaect wert. Daer noch by komt, dat het Verckens-vleesch gemeenlick uyttermaten vet is, het welck de Maegh los maect, den etens-lust doet overgaen, walginge aenbrengt, en lichtelick galachtige vochtigheyt doet groeyen. En dat het stijver en vaster voedsel geeft, als ander vleesch, is sijn groote tacygheyt meer te wijten, als dat het met het Menschen-vleesch meer gelijckheyt soude hebben, dan weren ofte Kalfsvleesch. Derhalven al is 't dat wy toe-staen, dat het Verckens-vleesch bequame kost is, voor de gene, die swaren arbeyt doen: soo is even-wel voor de gene, die haer matigh oeffenen het Weren-vleesch, om nu van Hoenderen, Perdrisen, Phasanen, en diergelijke kostelick vleesch niet te seggen, veel bequamer, en kan beter verteert werden, en geeft oock ongelijck beter voedsel als het Verckens-vleesch: 't welck voor den genen, die heel stil zijn, en haer Lichaem niet en oeffenen, al te swaren, en ongefonden kost is.

Het dient wel, dat wy in dit Verckens-vleesch een weynigh onderscheyt maken, soo na de jaren, als oock na de deelen. Wat de jaren belanght, ick bevinde dat al van oudts de biggen, en suygende verckens voor seer leckere spijsse gegeten zijn, en dat door verscheyde plaetsen, die uyt verscheyden authouren by-gebrachte werden van *Asbenens* in sijn 9. Boeck. En *Celsus Apianus*, als oock de poët *Martialis*, die door-gaens veel in sijn versen prijst 't gene op sijnen tijt te Romen voor lecker gerekent werde, stelt een suygent bighken boven een vet vercken, 14. *Epir.* 41.

Terwijl een machtig swijn, en gierig mensch vernuyght,
Set my, en bigge voor, die noch de moeder suyght.

En

En de wijs-gerige *Pythagoras*, die van alle tijden geloof wert, niet gegeten te hebben dat leven ontfangen hadde, plagh kleyne bigskens en teere bockkens te eten, soo het waer is, dat *Aristoxenus* van hem geschreven heeft by *Agell. lib. 4. cap. 11.* Men vertelt van *Henrick de VIII.* Koningh van Engeland, dat hy eenen stecken quant tot groote staet verhief, om geen ander oorfaeck, als om dat hy hem een lekker gebraden Speenvercken voor-geset hadde, welke kost hem sonderlingh smaecte. Even-wel zijn de **Speenverckens** veel ongesonder, als de volwassnen, om datse veel vochtiger zijn, en derhalven meer overtolligheyt, en quade vochtigheyt in 't Lichaem verwecken. 't welk de vryers van *Penelope* wel wetende, lieten de Biggen voor de boeren, en deden haer van de volwassene en gemeste op-dissen, gelijk de Poet *Homerus* vertelt *Odyss. 15.* Daerom schrijft *Galenus* seer wel, dat men de Verckens van middelbaren ouderdom moet gebruycken, en dat de sulcke goet bloet maken; 't welk *Simon Sethi* seyt verstaen te werden van een-jarige verckens. En gelijk de al te jonge Biggen te stijmigh zijn, alsoo is oock het vleesch van al te oude Swijnen te hart om te verteeren, ende en maect geen goet bloet. De ervarentheyt leert ons, dat Verckens-vleesch versch geslagen, en onbesprenght, seer machtigh, en swaer te verteeren is.

Wat nu de Deelen belanght, gelijk wy hier voren verhaelt hebben, dat het magerste vleesch, 't welck by 't aldervetste staet, het beste is: soo zijn de **Hammen** veel soorten van menschen mede beter als het **Speck**. En daer het Speck onder Luyden weynigh geacht is, daer werden even-wel de Hammen in groote weerde gehouden. Sommige settense in 't eerste op de tafel, om den etens-lust te verwecken: andere in 't leest om de vermoeyde Maeght te verquicken, en dorst te maken. Hier toe werden meest Westfaelse hammen genomen, die al ten tijde van de Romeynen vermaert zijn geweest, gelijk uyt de versen van den Poet *Martialis* blijkt. *13. Epigr. 53.*

*Brenght hammen voor den dagh van alderley gewesten,
Die uyt Westfaelen koomt die houick voor den besten.*

Deroden is, om dat de Verckens aldaer met Eyckels gemest, en de Hammen over Eycken-hout geroockt werden. In Italyen en Vranckrijk werden heden-daghs de Hammen van Ments meest gefocht, en voor goede en aengename Spijse gegeten. En voorwaer de Hammen en zijn niet alleen bevrijt van de groote vochtigheyt, die in 't gefoden versch Speck is, door dat sy vleeschachtigh, en soo vet niet en zijn; maer 't gene datter noch soude mogen wesen, wert door den roock verteert. Sulcx kan oock ten deele doen het zouten, en sulck gezouten Verckens-vleesch is goet voor *Arbeyders*, en *Krijghs-luyden*: en wert daerom hier voormaels onder de leger-kost gereceekent, gelijk *Spartianus*, en *Gallicanus* verhalen in 't leven van de

Keyfers. De Romeynen hebben wonder veel koketten van een Vercken gemaect; dan also die nu niet in 't gebruyck zijn, soo en is 't niet van nooden, daer van alhier veel te spreken. Een sekeren gast over maeltijde zijnde, (*Livius, Plur. &c.*) berispte den Waert dat hy al te veel koketten op geset hadde, en was verwondert, waer hy aen soo veel verscheyde Wildt-braet quam, kreegh tot antwoord, dat het al te samen van een tam Vercken was, alleen in het toe-maken verschelende. Soo kan men nu mede noch op-setten Speck, Ham, Sancijfen, &c.

De Swijnen, gelijk geseyt is, en hebben niet dat tot nut van de Menschen dient, als alleen haer Vleesch. Maer de Ossen, behalven 't gene de Koe in haer leven geven kan, betoonen met de gedaente van haer lichaem, datse tot wat anders geboren zijn, als tot de slachtinge. Want het schijnt, dat haer hals tot 't jock gemaect is; en dat oock hare krachten en breette om de ploegh te trecken, en den Mensche in de Lant-bouwey te helpen, van de nature gegeven zijn, gelijk blijkt uyt *Cicero 2. de nat. Deor. Varro 2. de re rust. en Columell.* voor in sijn 6. Boeck. Om dit groot voordeel, dat men van de Ossen en Koeien treckt, pleeght het ongeoorloft te zijn, jaer voor een schelm-stuck gerekent te werdē, Ossen-vleesch te eten, gelijk, behalven de gemelte *Varro, Plinius* getuyght *8. Nat. 45.* En de Keyser *Domitianus* hadde in 't begin sel sulcken af-keer (*schrijft Suetonius*) van bloet te vergieten, dat hy in 't afwesen van sijn vader, denckende op dit vers van den poet *Virgilius*, uyt het 2. boek van de Lantbouwinge,

Impia quam cæsis gens est epulata juvenis,

voor nam te verbieden, eenige Ossen te slachten. Dese onnoofele barmhertigheyt wert vande Poeten dē gulde tit toe geschrevē; die ook klagē, dat in de yfere eeuwe die goede gewoonte gebroken is, met dese versen:

*Als d'eeuw van yser nam begin,
Doe kreegh de mensch een harden sin;
Hy smeed' een sweert met sellen geest,
En at den Os het trouwe beest.*

Noch heviger is de klachte van den wijs-gerigen *Pythagoras*, dewelcke aldus van den Poet *Ovidius* verhaelt wert *15. Metamorph.*

*Waar heeft doch oyt een Os een boose daet bedreven,
Dat hem soo licht de mensch gait brengen om het leven?
Hy is een nearstigh dier dat onse landen ploeght,
En staegh sijn vrouwen hals tot sware lasten voeght.
De mensch die is onweert te nutten vette granen,
Die beesten moorden derf die ons den acker banten;
Den Os heeft u gediens, en vry een lange wijl,
Moet hy voor sijn loon nu vallen door de bijl?
Hy heeft een kalen hals in uwen dienst gekregen,
En kan oock eten dat u herte niet bewegen?
Gewā soo vrouwen beest, en van soo goeden aert,
Was nu te zijn verschoont, en weert te zijn gespaert.*

T Maer

Maer Godt en heeft ons 't slachten van den Os niet verboden, en derhalven en streckt hy ons niet alleen ten dienste van de ploegh, (waer op slaen de woorden van *Moses*, *Deut. 25. 4.* *Eenen Osse en sultrghy niet mylbanden, als by dorstet*, het welck den *Apoittel 1. Cor. 9.* palt op de *Leeraers der kercken*;) maer oock daer toe, om met sijn vleesch ons lichaem voedsel, ja oock vermaekte geven. Daer van seyt de *Koning (Matt. 22. 4.)* tot de gene, die hy op de bruyloft van sijnen soon genoodicht hadde; *Siet, ick hebbe mijn middagh nael bereyt, mijn Osssen, en de gemeste beesten sijn geslachtet, en alle dingen sijn gereet, komt ter bruyloft.* Hier te lande sijn de Osssen van den arbeyt verloft, maer werden alleen gehouden voor de keucken, so datter geen vleesch enis, het welck van alle foorten van Menschen meer gegeten wert, alsoo van 't selve een yegelijk tegen de winter sijn voor-raet in de kuyp doet. Men siet in den ouden poëet *Homerus*, dat de *Helden* aldaer wellustigh schrancken van het *Ossen-vleesch* / en het is hedens-daeghs in gemeene maeltijden veeltijts 't hooftstuck van de tafel. So lesen wy, dat als den *Koning Agamemnon*, ofte *Arcelaus* maeltijt hielden, het rib-stuck altijd de eer bewaerde. *Werdreven-wel van Hippocrates, Galenus*, al de *Griekische*, en *Arabische Genees-meesters* geloof, dat het qualick te verdouwen is, dick en grof bloedt maect, en 't welck niet lichtelick door de aderen en schiet: dat even-wel niet taey, en slijmerigh is, gelijk het *Verckens-vleesch*: dat het veel eten van 't ielste grove, drooge, en swaer-moedige *Vochtigheden* in 't *Lichaem* doet groeyen, en seer dickwils verstoppinge in de *Milt* veroorsaeckt. *Insouderheydt* het vleesch van een *Koe*, ofte *mageren Os*, ofte die door *ouderdom* ofte *arbeyt* hart en droog van vleesch geworden is, ofte vleesch dat *geroockt* is, ofte langh in de *Pekel* gelegen heeft. *Oudt Ossen-vleesch* is oock, om sijn drooghte beter gesooden, als *gebraden*; hoe-wel dan oock niet van het beste. Maer *jongh Ossen-vleesch* is beter, *insouderheydt* als het wat *verachtigh* valt, om de drooghte te verbeteren. Hierom is het *misschien*, dat *Hercules* (gelijk *Athenaeus* beschrijft *7. Dipn. 1.*) 't *Ossen-vleesch* sonder *Vijgen* niet en plagh te eten, om dat de drooghte van 't selvige door de *vochtigheydt* van de *Vijgen* zoude gematight werden. Het gene oock maer eenige dagen, ofte weken in 't zout gesten heeft, en is soo ongesont niet, en daer-beneffens seer liefelick van smaeck, en matelick gebruyckt, kan de *slijmerachtigheydt* van de *Maegh* af-vegen, en tamelick goet voedsel aen 't *Lichaem* geven.

Volgens de keure van den *Keyser Valens*, plagh het certijds een *schelm-stuck* te wesen *Etals-vleesch* te eten, gelijk onder andere verhaelt wert by *Cel. Rhod. 28. Ant. L. 2.* En noch wert het by de *Moscoviten* voor een groote sonde gehouden, een *Kalf* tot spijs te slachten. Even-wel gelijk het vleesch van de *jonge Osssen* gesonder en beter te verteeren is, als van de oude:

so wert het selde oock overtreff van het *Kalfs-vleesch*, en dat magh by het *Hamelen-vleesch* wel gerekent werden. Het is gematight, mals, van goet sap, van goeden smaeck, en licht om te verteeren. Want de *kouwigheydt* en *drooghte* die het *Ossen-vleesch* heeft, en is noch in de *Kalveren* niet, die van wegen hare jeught (in de welke wy hier vooren geseydt hebben; dat alle dieren *wenner* en *vochtiger sijn*) een matige gestaltenis houden tusschen *warm* en *vochtig*, welke gematighydt onse nature aengenaemst is. Maect even-wel een weynig grover bloet, als 't *Hamelen-vleesch*. Dan beter als het *Geyten-vleesch*. Want de *Geyten* soo dra sy niet meer melck en befigen, *Krijgen* terstont eenen *swaeren renck*, en hart vleesch: daer in de *Kalveren* den liefelicken smaeck, en de malsheyte van 't voedsel langer blijft, als veel langer jeught houdende.

Vorders isser groot onderscheyt tusschen den *ouderdom* van de *Kalveren*. Ick heb gesien dat in dese *Stadt* met groote menighte de *nuchteren Kalveren* te koop gebracht sijn; waerom de *verkoopers* van 't *Gilt* van de *Vleesch-houwers* voor het *Gerechte* geroepen wierden, en by de selve, op mijn oordeel, als geen vleesch, maer enkel slijm zijnde, voor *ongesont* geschouwt, en verboden is. Soo datse ten minsten twee maenden out behooren te wesen, eerste goet sijn, om op tafel gebracht te werden. Sulcke, ofte wat *ouders*, *suygende*, ofte met melck alleen eenige maenden gevoede *Kalveren*, werden om haer *leckerheyte* seer begeert, en geven het *Lichaem* goet voedsel. *Insouderheydt* die noch *suygende* gelubt werden, dewelcke in *malsheyde* het ander *Kalfs-vleesch* te boven gaen.

De *Deerssen* werden van den ouden poëet *Hesiodus* mede onder de spijs gerekent, in sijn *Boeck* van de *dagen* en *wercken*, daer hy verhaelt den *overvloed*, en de *wellust* van 't *lant* en *boeren* leven: dan haer vleesch en komt in *goetheyt* niet by het *Kalfs-vleesch*.

Koe-vleesch is by ons weynigh geacht, en den *Arabischen genees-meester Rhazes* meent, dat men het selde niet en behoort te proeven. Even-wel in de *winter*, als de *maegh* wel verteert, en dient het soo niet *verworpen* te werden by de gene, die *wercken*, ofte haer *lichaem* wel oefenen.

Veel erger is het *Stieren-vleesch* / het welck seer swaer te verteeren is, en niet als *swaer-moedigh* bloedt voort en brenghet: en daerom raet een ander *Arabisch genees-meester Sim. Sethi* het selven *nimmermeer* te eten, dan met *Azijn*, die de *grovigheyte* van dit vleesch kan verdunnen, en *maÿster* maken.

De *onnoosele Schapen*, al is 't dat sy levende met haer *wol*, *melck*, *kaes*, den *Mensche* kost en *kleederen* geven, so en hebben sy even-wel soo veel niet konnen *verwerven*, datse niet *gesteken* en werden. Die de *wijs-gerige Pythagoras* daerom oock *beklaecht* by den poëet *Ovidius* in dese versen *15. Met.*

Wat heeft 't schap gedaen? 't en leeft maer om de menschen
Te geven vette melck, en watse vorder menschen,

*Sijn wol is aen het volcke een deeksel inder noot ;
't Is nutter als het leeft, dan als het is gedoot.*

De Egyptenaers plegen haer eertijts van 't Schapen-vleesch te onthouden, gelijk de Poët *Juvenalis* getuyght *Sar. 15.* daer hy spot met hare afgoderyen :

*Al water wolle draeght en moet niet zijn gedoot ;
Het geeft aen menigh mensch een deeksel voor den noot.*

En daerom stater geschreven in 't 48. Capittel van het Boeck der Scheppinge, dat de Schaepeherders by de Egyptenaers in groote verachttinge waren.

Het Schapen-vleesch insonderheit als het wat out wert, valt wat hart te verteren, noch en geeft oock het beste voedsel niet. Want door gebreck van sijn eygen ongematigheyt, als oock van sijnen aert, en om dat het dickwils jongen gehad heeft: soo geeft het een tamen en slijmerachtigen gijl, en die niet wel door het Lichaem verdeelt en wert: gelijk oock doet het Lamf-vleesch, eer het een jaer oudt is: maer daer boven zijnde, dan is 't Lamf-vleesch van 't beste voedsel, van veel en goet sap, wel te verteren, en matelick tegenhoudende: en is derhalven bequaem, om van alle Menschen, insonderheit die matelicken haer sellen oeffenen, van jongs op tot het leste van haer leven gebruyck te werden. En daer en zal niemant lichtelick eenige qualickheyt van 't selfde vernemen, gelijk van Speck, en Runt-vleesch wel gebeurt. Evenwel in de gene, die grooten arbeyt doen, wert het lichtelick verdroeven, en en blijft geen vast voedsel. Oock en is 't soo gesont niet voor de gene, die een koude en vochtige Maegh heeft, alsoo het beyde die hoedanigheden zoude vermeerderen; maer is bequaem in een warme, en drooge Maegh, dewijl in de selve sijn overvullige vochtigheyt gematight, en alsoo tot goet voedsel gebracht wert. Soo dat schijnt, het Schaepe niet gotten te willen zijn, eer het door sijn ander gaven den Mensche voordeel aen gebracht heeft. Waer op siende de Wet-gevers van Athenen, verboden hebben het eten van een jong Lam, beneden het jaer, en dat sijn wol noch niet geschoren en was.

Om dan dit Dier gesontst, en aengenamst te maken, soo is van nooden geweest, de natuerlicke gestal-tenis te veranderen. Want wat groot werdende, bespringt terstont de Schapen, waer door het vleesch sterck, en nae den Bock ruyckt, en quaet voedsel geeft: sulcx door het lubben belet en voor gekomen wert. Welck Hamelen-vleesch van het beste voedsel geeft, insonderheit als den Hamel maer een jaer out en is. Want ontrent die tijt afgeleyt hebbende sijn overvloedige vochtigheyt, krijght een middelmatige gematigheyt, en een malsheyt van gestaltenis, soo dat sulck vleesch ons nature gelijk zijnde, oock bequaemelick verteert wert. Maer ghelijck men geen Lam voor vijf maanden en behoort te lubben, alsoo wanneer sulcx na het jaer gheschiet, dan en sal het

vleesch soo lieflick niet wesen. Want met den ouderdom vermeerderd de drooghre, en het vleesch wert harder. Maer dit verandert veel na de verscheydenheyt van plaetse en voer. *Plutarchus* schrijft in 't leven van *Alexander de Grooten*, dat de Schapen in Indyen, om dat sy Zee-visch aten, vleesch hadden van quaden reuck, waer door een groot deel van 't leger storf. Het welck niet te verwonderen is. Want also de Schapen, door haren vochtigen aert, veel quade en bederffelicke vochtigheden doen groeyen, soo geschiet het, dat hare vochtige ongematigheyt, door het vleesch eten, noch meerder toe-neemt, en dien-volgende haer vleesch bedorven, en doodelick is. Derhalven werden wel te recht de Engelsche Schapen geprefen, niet alleen om haer sijne wol, maer oock om haer lieflick vleesch; want sy gaen weyden op heuvelen, daer geen water ontrent en is, gelijk *Polyd. Virgilius* getuyght in sijn Engelsche hiltorye. Te *Mompellier*, hoogh in Vranckrijk, tusschen Italien en Spaengien, heb ik gesien, dat de Lammeren soo vochtigh niet en waren, om dat sy daer weyden op hooge velden vol Rosemarijn, Hyssop, Marioleyn, Thijm, en diergelicke wel-riekende werme kruyde beset, die haer vleesch seer kort, mals, en by-na wel-riekende, en van eenen aengenamen geur maecten. De poët *Virgilius* heeft dit oock wel verstaen, in 't 3. boeck van de Lant-bouwinge, als hy verbiet de vochtigen en weeldigen weyden. 't Welck wy wel gewaer werden aen onse Schapen, die hier in Hollandt (en daerom houden wy de Brabandsche, en andere, die aen den hey-kant gaen, veel beter) veeltijds waterachtigh sijn, insonderheydt als 't veel geregent heeft, en daer nae de Son schijnt. Want als sy dan uyt de plassen drincken, die vol onreynge dierten, en bedorven zijn, soo krijgen sy terstont eenige blaeskens aen de Lever, vol van geel water, waer door het water den heelen buyck vol loopt. Dat kan men van buyten weten, aen de ringen die om haer oogen hebben. Daerom en heeft het geen reden, dat de gemelte *Polydorus* hem verwondert van wegen, dat de Schapen in Schotland, niet anders en drincken, als den Hemelschen dauw, en dat de Herders de selve allen dranck onthouden. Want indien wy sulcx mede waernamen, men soude vry beter vleesch hebben, en onse Schapen en zouden niet soo veel het schorst, kugh, water, en andere ongefondtheydt onderworpen zijn. De Italiaensche Genees-meester *Cardanus* verhaelt in 't 7. boeck van de verscheydenheydt der diingen op 't 31. cap. dat het Schapen-vleesch in *Peru*, een droogh landt, niet alleen lieflick van smaeck en is, maer oock dat de Schapen daer soo groot werden, als jonge Esels. En zoo lesen wy in de Oost-Indische vaert van *Linschooten*, dat in het eylande *Mosambique* Schapen zijn, die een soo grooten staert hebben, datter soo veel aen te eten is, als aen een vierendeel van 't geheele Schaepe. Diergelijck schrijft *Leo*, dat de Schapen in *Afrika* staerten hebben

van 10. en 20. pont. Maer in Egypten, seyt hy, daer sy op 't meesten letten, wert de staert soo dick, en swaer, dat de Schapen haer niet en kunnen roeren, so dat men den selfden op een wagenken moet leggen, op datse fouden kunnen voort-gaen. En getuyght selver een staert gesien te hebben, die tachtentigh pont wough.

Jonde-bleefsch en is by ons noyt gegeten, als in den uytersten hongers-noot van belegerde liden, hoe-wel dat het voor spijse, insonderheyt het vleesch van jonge, en gelubde honden, eertijds gestreckt heeft by de Griecten, en Romeynen. Sels oock de Griekische

Genees-meester *Diocles* laet het eenige siecken eten. Maer wy en houden van sulcken kost niet, en even soo weynigh van **Katte-bleefsch** / 't welck nochtans sommige in de winter, als sy vet zijn, voor een lekker beetjen houden; ja seggen, dat 't selve uyt Conijnen-vleesch niet te kennen en is, en noch veel malser. Dat dese kost wil ick soodanige lief-hebbers geerne laten, als certijts de Romeynen 't **Czels-bleefsch** / 't welck (gelijck *Plinius* schrijft in 't 8. boeck van sijn *Nat. historie* op 't 43. cap.) met den instelder *Maccenas*, tlevens sijnen smaect en aensien verloor.

Van Wildt-braet.

Het XIII. Capittel.

Het Wild-braet dient gedacht, en hier ook plaats gegeve,
 Vermits dat hedensdaeghs hier van de Princen leven:
 't gingh eertijts anders toe; want, na men elders leest,
 Soo is het tamme vee al mede wild geweest.
 Hier van is ont de jacht in ouden tijt gekomen,
 Die hedenwel te rechs veel menschen is benomen:
 'Ten is niet voor het volck, 't en dient ten yder niet
 Dat hy met bonden jachth; of wilde dieren sebiet.

Laet Heeren van het lant en groote Princen jagen,
 Die kommen dat bestagh en sware kosten dragen:
 'T is beter dat het volck sijn spijs in stille koopt,
 Als dat het naer het wild in woeste bosschen loopt.
 Maer watter nix de jacht is best te zijn gegeten,
 Dat kinje met bescheyt van onsen Schryver weten:
 Wel, als ghy hebt een hart, een haes, ten vinnigh swijn,
 Leert watter voor den mensch is best genut te zijn.

Dus

De verre ifser gehandelt van 't Vleesch der Tamme vier-voetige dieren, nu sullen wy komen tot de Wilden. De oude Schrijvers (*Arist. Plin. &c.*) leeren ons, dat in alle soorten van Dieren, daer tamme af zijn, oock wilden gevonden werden. Soo seyt *Varro* in sijn 2. boeck van de Lant-bouwinge op 't 3. capittel, dat de Schapen die wy houden, van wilde Schapen gekomen zijn; en de Geyten die wy weyden, van wilde Geyten. Waeruyt waerschijnelick is, 't gene *Plutarchus* seyt, dat het eerste vleesch 't welck de Menschen gegeten hebben, is wild geweest. Wy lesen oock dat geheele volckeren anders niet gebruyct en hebben. Hier door is de Jacht op-gekomen, die nu maer onder Prinçen en Edelen gebruyckelick is, van de welke oock het wild-bract meest gegeten wert.

Wy sullen van 't Wilde Verckens-vleesch beginnen, om te slaen op het tamme verckens-vleesch: daer mede wy het voorige Capittel aen-gevangen hebben. Dese Wilde verschillen van de Tamme daer in, datse drooger vleesch hebben, gelijk oock alle ander Wilde. Want door haer veel loopen, en vergaderen sy so veel vets piet, en oock minder overschot, als de gene die gemest werden, en stil zijn, en krijgen door haer gestadige beweginge, en open lucht, een harder en vaster vleesch, het welke daerom oock langer goet kan gehouden werden, gelijk *Galenus* seer wel schrijft in het derde Boeck van de krachten der Voedselen, op het 14. Capittel. Soo dat een Wilde Vercken alle de deughden heeft, die hier boven van het Tamme verhaelt zijn, en de gebreken, die uyt groote vochtigheit komen, niet en heeft; en daerom seyt *Hippocrates* met korte woorden, dat het Wilde-Verckens-vleesch ten aensien van het tamme, drooght, versterckt, en beneden wel af-schiet.

Herten vleesch is hart, droogh, swaer om te verteren, maect swaermoedigh bloet, insonderheyt als het wat oudachtigh is; en, niet wel vertoert zijnde, verstoppt de Lever en Milt, en is daerom niet bequiem om van oude, ofte swaermoedige luyd te gegeten werden. *Galenus* seyt, dat het na by het Esels-vleesch komt, en verwoest het aen de gene, die niet lijf en ziel wat eselachtigh zijn. Welcke Heerschappen seer aerdigh beschreven zijn in den gulden Esel van den heere *Daniel Heinsius*, Ridder, &c. en sulcke wert het Herten-vleesch oock veel voorgeset.

Wilde Geyten vleesch wert van sommige voor het gesontste wilt-bract gehouden, te weten, als het jongh is: soodanigh is goet van smaect, licht om te verdouwen, en geeft den Lichame goetvoeddel, en laet weynigh overschot. Want door haer gestadigh dribbelen wert de overtollige vochtigheydt verteert, en het vleesch veel korter. Het is even-wel drooghachtigh, en doet daerom wat swaermoedige vochtigheden vergaderen. Verweckt groote schade aen de gene, die tot de Koortse genegen sijn, gelijk *Plinius* getuygh 28. Nat. 10.

De geestige *Esoopus* vertelt, dat de Hasen by een vergaderc zijnde, klaegden over haer ellende, als datse waren den roof van de Menschen, vogelen, en wilde dieren: dat het beter was eens te sterven, als in gestadige vrees te vergaen. Daerom namen sy met gemeender hant voor, om allegader na een seker moeras, daer ontrent te loopen, en door die middel een eynde te maken van haer ellendigh leven. Hier over tyde elck aen 't loopen na de bestemde plaetse, daer komende, so raecten eenige vorssen, die op de kant van de moeras onder 't groen saten, in op-loop, en sprongen al te samen in 't water. Waer op een van de bedaeghte, en verstandighste Hasen luydt uyt-riep, Hola cammeracts, en gaet niet verder. Wy en zijnder soo qualick niet aen, gelijk wy meenden: men vint noch andere dieren, die ellendiger zijn als wy, dewijlse ons vreesen. Door desen raet, te rechter tijt gegeven, behielt de Meester-haes het leven voor sijn selven, en voor al het Hasen-geslacht. Al is 't, dat dese fabulen zoude konnen gepast werden tot verscheide goede leerlingen: so bewijst even-wel de ervarentheyt, datter bynae geen dier soo veeldeley gevaer onderworpen is, als den Haes: selver oock met vreucht van de gene, die hem in gevaer brengt. Daerom spreekt de Jager in den Spiegel de volgende woorden:

*Al heb ick tot het milden wonder groot verlangen,
Noch sal ick geen haes in sijnen ligger zangen;
Ick scheppe meerder lust wanneer by vaerdigh loopt,
Want 't heeft doch buer geny al wat men diere loopt.
Wel op dan, vluchtigh dier, waarom hier stil gesten?
Ghy dient niet sonder sleet, en sonder stof gegeten.
Dat is u beste sans, u spier en smaect ons niet,
Als ghy u sonder loop dus aen den jager blic.*

En voorwaer den Haes is soo aengename dier, dat hy, al is 't tot sijn eygen schade, altijd vernaeck geeft, 't zy in 't loecken en op doen, 't zy in 't jagen en vangen. Daer is altijd gevaer in 't jagen van andere beesten: maer den Haes en kan geen quaet doen, ende en heeft anders geen toeverlaet, als het loopen. *Plutarchus* 4. van de Tafel-redenen se seyt dat de Joden haer onthouden van Hasen te eten, om de gelijkemis, die hy heeft met den Esel. Want de verwe is in beyde gelijck, de ooren langh en groot, de oogen groot en glinsterende, so datter geen dier en is van kleyn tot groot, die malkanderen meerder gelijcken. Nu de outheyt heeft altijd geloof, dat de Joden Goddelicke eere aen den Esel bewesen. Hier van seyd de Romeynsche history-schrijver *Tacitus*, Het beele van 't dier, door welckers aenwisen sy van de dwalinge en den dorst ontflagen zijn, hebben sy in den Tempel geheylight. En dit (hoe-wel tegen de waerheyt) wert oock bevestight door *Appion*, *Pasidonius*, *Molon*, *Strabo*, en *Plutarchus* selve. Dese seyt vorder van de Hasen, Ten zy mischiet datse onder dese gelijkenisse daer in vocht volgen de Egiptenaren, die voor Goddelick houden

„de snelligheydt van dit Dier, en de volmaektheydt
„van sijn natuyrlieke sinne. Want sijn gesicht is soo
„sterck, dat hy slaapt met open oogen: daer-benueffens
„heeft hy oock eenscherp gehoor, soo dat de Egypte-
„naren, die hem in waerden houden, het gehoor uyt-
„beelde met een Haes. *Clement van Alexandryen*
brenghet *Paedag.* 10. waerom *Moses* 't Hasen-vleesch
verboden heeft, dese redenen voort, om dat de Hasen
op alle tijden even ritfich zijn; alle maenden met jon-
gen zijn, en dan even-wel noch ontfangen, als oock
wanneer sy soogen, en met geen een te vreden en zijn.
Het welck breekt uyt-geleyt hebbende, besluyt, dat
wy ons moeten wachten van hoererey, slapen by
swangere vrouwen, en alderhande onkuysheyt.

De Hasen zijn om haer vleesch van alle tijden in
weerden gehouden geweest, soo dat oock de Poëet
Martialis de selve stelt boven alle andere vier-voeti-
ge Dieren:

Van al dat om den bemel sweeft
Is 't Sneyt 't beste datter leeft;
Maer van het wildt-bract uyt het wout
Den Haes men hooght in waerden hout.

Maer de Genees-meesters en sullen dat *Martialis*
niet toe-staen (hoe-wel dat *Dr. de Heer* van Luyck
in sijn Boeckken dat hy van 't Spae-water geschre-
ven heeft, die meeninge soeckt te verdedigen) de
welcke het Hasen-vleesch stellen onder de drooge
Spijzen, en die swaermoedigh bloet maken. Het is
bequaem voor de gene die wat vochtigh zijn: dan
voor die droogh van naturen zijn, en is het soo be-
quaem niet. Indien 't nochtans wel verteert wert, soo
en brenghet het geen quaet sap by, en men seyt ge-
meenlick, dat men van het Hasen eten seven dagen
schoon blijft. Daer den selfden Poëet al af geweten
heeft, als hy in sijn versien geckt met de leelickheydt
van *Gellis*, nu moey *Grieten.* 13, *Epigr.* 81.

Ghy sent my veel een haes, en laet my vorder weten
Dat by sal schoone zijn wie van hem heeft gegeten
Tot seven dagen langh. Maer, Griet, dits enckel raes,
Of seker ghy en aet u leven geen haes.

Plinius meent in sijn 28. boeck op 't 19. cap. dat-
ter reden van moet welen, om dat het soo vast geloof
wert, dan ick wilde wel dat hyse by-gebracht hadde.
De redenen die hier van *Calcagninus*, als oock *Lavi-
nus Lemnius* genees-meester van Zierickzee, en ande-
ren af geven, sluyten seer weynigh, en is derhalven
onnoedigh, datse hier gebracht werden. Siet even-
wel hier over den hoogh-geleerden Heere *Mr. Gerard*
de Vos 3, *Physiol. Christ.* 66.

Al is 't, seyt *Galenus*, dat het Hasen-vleesch grof en
swaermoedigh bloet maecte, soo is 't nochtans beter
als Offen, ofte Schapen-vleesch. *Simon Sethi* schrijft
dat het de Lever, en Milt verstoppt, de Longe schade-
lick is, en den Slaep belet. Daer nochtans *Caso* seyt by

Plinius 28. 19. dat men van Hasen-vleesch wel slaapt.
Ja men belicht oock hier onder de wijs de Hasen-oo-
ren onder den hoof-penlen geleyt, om te Slapen.
Dan hoe veel dat het helpt, sien wy alle daegh.

Hier voormaels hield men de schouderen van den
Haes, boven de lendenen, gelijk verhaelt en bespoc
wert van den Poëet *Horatius* 2. *Sat.* 8. Dan heden-
daeghs houdt men meer van de Lendenen, en dat niet
sonder reden. Want een Haes is ontrent de schoude-
ren droogh, en niet vleefich, 't welck in tegendeel
is aen de lendenen.

De Conijnen werden by sommige onder de Hasen
gerekent, en sijn de selve seer gelijk, schelen nochtans
veel van vleesch, gelijk de smaack wel uyt-wijst, als
oock van den Grieksechen history-schrijver *Polybius*
aen-gewesen is, in sijn 12. Boeck. Sy zijn aengenaem
van smaack, witter van vleesch, als de Hasen, en soo
droogh niet, insonderheydt de wilde en jonge; want de
tamme, die gehouden werden, al is 't datse wel vet
zijn, soo is haer vleesch wat harder en onaengener:
de oude zijn mede hart en taey. In Spaengien zijn de
Conijnen tertijds in soo groote menigte geweest,
(*Caullus* 37. noemt hierom *Celiberiam cuniculosam*)
dat sy een stadt op-gegraven hebben: en 't volck eens
genootsaeckt is geweest aen den Keyser *Augustus* om
hulp van Krijght-volck tegen de selve te verioecken,
gelijck *Strabo* getuyght in sijn derde boeck, en *Plinius*
8. *Nat.* 55. In Hollant en is daer geen noot af.

De Conijnen werden somtijts gestoof met Wijn,
daer by gedaen Peper, Foelye, en Kruidt-noot, met
wat Citroen-sap, ofte Verjuys, maer meest gebraden.
Om sulcx wel te doen, moeten sy te voren wat gesla-
gen zijn, dan aen 't spit leggende, eerst met werm wa-
ter, en daer op wat met een mes geprickelt zijnde,
met boter overvloedigh gedroopt werden.

Conijnen, Hasen, Calfs-vleesch, Ham, Hoenderen,
werden oock veel in Korsten gebacken; 't welck gact
tusschen het stoven, en braden.

Van de Vogelen.

Het XIV. Capittel.

WY komen tot het beyr bekleet met dicke veren,
En sien wat aen de maegh is beter om vertieren,
En watter dient genus, en watter dient gemijt,
En hoe dat veder dingh heeft sijn besaeten tijt.
Voor-erst laet ick het volck een nutten regel wien,
Dat als een vogel broet hy niet en dient gegeten:
Maect spijze van den haen eer by met binnen speelt,
Maer laet hem in het kot wanneer hy jongen seelt.
*K en wil niet, als in noot, *k en wil u nimmer raden
Tot vogels die met vleesch haer hollen krop versaden:
*T is beter voor de maegh al wat van koren leest,
En niet en is gemest, maer in het wilde sweest.

Maer

Maer vraaghe watter magh de beste vogel wesen?
 Phaisanten, weerde vrient, die worden hoogh gepresen;
 Maer des al niet-te-min soo bout een jongh Patrijs
 Noch beter voor de magh, en vry in hooger prijs.
 Men seyt hoe-wel een mensch, door ongerogels mallen,
 De plage van sint Iob ten deele was gevallen,
 Dat hy genesen sou al waer by diep gevat,
 Indien hy maer Patrijs en anders niet en at.
 Wat dat de Pauw belanght, die beest te schoone zeren,
 My dunck dat aen het dier geen waert behoort te deren:
 Hy is te byster sel, te wonder onbehoest,
 Die aen een wreeden kock soo schoonen vogel geeft.
 Maer wat de vogels raecht die in het water leven,
 En der al niet-te-min oock in den veldt sweren;
 Al machet dit gamsche rot ten grof en machtrigh bloet,
 Het is nocher even-wel gesonde lieden goet.
 Ons Stads, ons eygen Stadt die kan het ons betuygen,
 Dat hier meest al het volck weest voedsel uyt te suygen,
 Dat nu en dienstigh is. Wel acht dan onsen Bout,
 Die oock de Fransche kust in grooter weerden hout.
 Wat voert de Ganssen raecht, en wat de wilde Swanen,
 Dat sal u mijn gedecht in 't lange niet vermanen:
 Al wat van dit beslagh u noch te weeten staet,
 Dat geeft u Beverwijck, en dat in volle daet.

Het voedsel, dat de Vogelen geven, is weynigh, te
 gelycken by het gene, van de Vier-voetige dieren
 komt, insonderheyt het Verckens-vleesch: maer het is
 lichter te verteeren, en van seer goet sap, voornamelick
 van Hoenderen, Capoenen, Phaisanen: sommige heb-
 ben wat harder vleesch, te weten, Ganssen, Enden,
 Swanen. Die lichter te verteeren zijn, maken dunder
 bloet, en suyvere stoffe voor onse geesten; en geven
 derhalven bequaem voedsel voor luyden die studeren,
 veel sitten, haer lichaem weynigh oeffenen, als oock
 die sieckelick gaen: gelyck het vleesch van Vier-voe-
 tige bequaem en sterk voedsel geeft den genen, die
 grooten arbeyt doen. Want ander voedsel vereyschen
 de krachten des Lichaems, ander den lust des Geests;
 voor de eerste is vast voedsel, en dat niet lichtelicken
 en verdwijnt, aldermilt; dan de Geest vereyscht het
 gene, dat dunne en klare geesten kan maken.
 Dan hier dient wel gelet op het onderscheyt, datter
 onder de Vogelen is, van wegen den ouderdom, tijdt
 des jaers, spijs, plaets, en lucht.
 Oude vogels en zijn om hare groote hardig heyt niet
 te verdouwē; de even-gekipte, zijn vol slijm. Tusschea
 beyden vallense goet; en alderbest, wat voor de helst
 van haer leven. Want alsoofse wat drooghachtigh van
 ncu-

naturen zijn, soo wert dese natuerlike droogheyt gematight door de vochtigheyt van de jeught.

Op de tijt oock, als sy heet zijn, vallen se mager: mede alsse broeyen en kippen, zijns onangenaem om gegeten te werden. Want zijnde vol arbeydt en forge, om voor de jongen aes te soecken, vergeten haer selve, waer door sy mager werden. Gelijk men dagelicks aen de Hoenderen sien kan.

Sommige zijn oock zegenamer in den Oegst, om datse dan Druyven, en ander besyen eten, als Snippen, Vincken: sommige in de Somer, die Koren eten, als Perdrifsen: sommige smaken best in de Winter, als Lijsters, Meerle, wilde Gansen, en alle Water-vogels.

Van haer voer wert mede geen kleyn onderscheyt genomen; want eenige eten vleesch, gelijk Ravens, &c. die niemant van verstant lichtelick voor spijsse en gebruyckt: sommige fruyt, gelijk Vincken, en Snippen: eenige koren-gewas, als Hoenderen, Duyven, Perdrifsen, en diergelijke, die oock het beste voedsel geven, eenige halen de kost uyt het water, als de Swanen, Gansen, Enden, Talingen: maer dese hebben veeltijts eenen vischachtigen, ofte grontachtigen smaect, en zijn wat hart om te verteeren.

De plaats maect mede groot onderscheyt. Want die op de bergen opgevoed werden, zijn beter, als die van 't velt, want sy gebruycken klaerder lucht, en vaster voedsel. Soo moet men oock letten, ofse in de koy geslaen, ofte vry geloopen hebben: want die in de koy te mesten staen, of naeu in huys gehouden werden, al is 't datse lekker smaken, zijn even-wel niet gesont, om datse vol overtollige vochtigheden zijn. Maer die de vrye lucht hebben, en op 't landt haren kost soecken, geven beter voedsel, om datse de overtolligheyt, die in 't Lichaem groeyt, door gestadige beweginge, lichtelick doen verdwijnen. En om in 't kort van alle geslachten der Dieren te seggen, al de vettigheyt, die in de koyen door het mesten verkregen wert, al isse de tongh smakelick, soo isse even-wel het lichaem niet gesont.

Het is nutijt in 't bysonder van de Vogelen, die in onse spijsse komen, te spreken. Wy zullen dan beginnen van den **Hane**, die waer hy komt, hem meester maect, en na het schrijven van sommige eerst uyt *Perfien* gekomen is, en daarna in alle Landen veel geacht. De Françoisen gebruycktense eertijts niet so seer tot spijsse, als tot vechten, daerse soo yverigh in sijn, datse haer eerst doot vechten, als op-given. In Engelandt gaet het Hane-vechten noch hedens-daeghs seer in swanck. Hier te lande wel soo veel niet, dan sommige maken daer even-wel al haer werck af. En dit Hane-vechten en is huyden, noch gisteren niet op-gekomen, maer al van outs voor een goet gebruyck gehouden. De wijse *Socrates* (gelijk *Lavrius* in sijn leven verhaelt) toonden aen *Iphicrates* vechtende Hanen, om hem moede te geven, en het herte (gelijk men seydt) onder den rian te binden. Soo schrijft

Chrysippus, dat de luyden, door het exempel van de Hanen, tot vroom te vechten verweckt werden. En voor dese, de Grieckse vorst *Themistocles*, als hy met sijn leger troock tegens de Perfianen, en de Hanen sijn vechten, en bleef niet alleen selver stil staen, maer hiel oock sijn leger op, bevelende haer het gevecht aen te schouwen, om daer uyt te trecken een mannelicke vromigheyt, dewijl sy sagen datter sulcken moedt in de Hanen was, die even-wel noch voor het vaderlant, noch voor wijfen kinderen, noch voor de vaderlicke Goden, noch voor de eer, ofte vryheyt, dien strijt aen en gingen, maer alleen om dat den eenen den anderen niet en zoude behoeven te wijcken. En 't gene haer doen opgeweckt heeft, is oorlike geweeft, na de overwinninge van de Perfianen, dat te Athenen een wet gemaeckt werde, om de Hanen alle jaer eenen dagh openlick in een schouw-plaetsche te laten vechten, gelijk *Elimus* verhaelt in 't 2. boeck van sijn Verfcheyde historyen op 't 28. cap. Van welke wet meerder te lesen in by den hoogh-geleerden heere *Samuel Peiris*, in sijn boeck van de wetten der Atheniensers.

De Hanen en komen naulick op tafel, dan alsse noch geheel jongh zijn. Eerste de Hennen kippen, is haer vleesch, insonderheyt van de gene, die tamelick vet zijn, van goet sap, licht om te verteren, etens-lust verwekkende, en goet bloedt makende. Maer dit en duert in dit heete dier niet lang: want alsse groot werden, en daer na alsse de Hennen bespringen, soo gaense met een vollen stap na de drooghte. Hierom keurt *Hippocr. 2. dietet.* het Hane-vleesch voor seer droogh, en uyt dese drooge en heete ongematigheyt, krijght het een snafelachtige hardigheyt, meerder ofte minder na den ouderdom, so dat het oude Hane-vleesch meer voor genees-middel, als voor spijsse gerekent wert. Want moruw gesoden zijnde, geeft het eenige salpeterachtigheyt in 't sap, het welck af-veeght, opent, en den buyck weeck maect. Welck sap daer in andere *Purgantien* te boven gaet, dat het met eenen de ongematigheyt verbetert, voedt, en sonder walinge ofte tegenheyt genomen wert, en de Maegh niet om en keert. Is daerom seer bequaem voor siecken, die aen de beter hant zijn. De deughden die de Hanen ontbreken, werden overvloedigh bevonden alsse by tijts *gelubt* werden, te weten, in de **Capoenen**. Want het vleesch, dat anders door haer hitte en gestadigh springen op de Hinnen, droogh, mager, en hart is, wert door het lubben vochtig en mals, en uyttrekkende de hitte en drooghte, wert in alle gematigheden volkomen gematigt, licht om te verteren, goet voedsel gevende, het beste bloet makende, en onse natuerlike wermte vermeerderende. Soo dat de Capoenen met groote reden onder 't beste, dat op tafel magh komen, mogen gerekent werden. Hoe-wel dat eenige gelooven, onder anderen oock *Johan Crato*, Genees-meester van drie Keyfers, dat het Capoenen-vleesch niet goet en is voor de gene, die gichtigh zijn, om dat sy

fy oock met *Podagra* gequelt werden; al of haer vleesch niet in ons maegh, lever, aderen, en elck deel in 't bysonder en veranderde. De Gicht bestaet in de neer-vloeying van vochtigheden, en in de swackheyt van de ontfangende deelen, de welcke door het eten van Capoenen-vleesch in onse Lichaemen niet verweckt en kan werden. Indiender even-wel yemant mocht door het gebruyck van 't selve in Gicht vervallen zijn, dat is gekomen, om dat sulcke Capoenen, in de Koye te mesten gestaen hebben, welckers vleesch vele overtollige vochtighyit heeft, waer door verstoppinge in 't Lichaem veroorsaect. Waerom oock alle vleesch dat in de Koyen gemest is, van *Galenus* wel te recht mispresen wert.

De Hoenderen volgen in goetheyt de Capoenen, en zijn van outs seer gemeen op tafel geweest. In Indyen, doch meest in het eyland *Mosambique*, vint men Hoenderen geheel swart van veren, vleysch, en been, soo datse, gekoocht zijnde, het sap niet anders en schijnt, als enckel inct te wesen. Dan zijn even-wel seer goet van smaek, en werden voor beter gehouden als de andere.

Om de Hoenderen ten eersten kort te maken, plegen de Romeynen de selve in most te verdiennen, gelijk blijkt uyt de poët *Horatius* in dese versen, in 't 4. Schimp-dicht van sijn 2. boeck:

*Krijght ghy misschien een spaden gast,
Op wien ghy niet en had gepast;
Soo doot een him, en steek's in most,
Soo wort haer vleesch noch malse kost.*

Andere plegense om de kortighyit aen een vijgeboom te hangen, gelijk blijkt uyt *Plutarchus* in de 10. Tafel-vrage, van sijn 2. boeck. Sommige snijdense hedens-daeghs de stroot af, werpense terstont in 't water, om daer in al op-springende te sterven, en alsoo korter en malsse te werden. Maer het selve geschiet veel rasser en beter in de wijn, soo om de wermte, als om eenige gemeenschap der naturen, die de hoenderen met de wijn hebben. Want gelijk *Ælianus* getuyght in sijn negende boeck van de Dieren op 't negen-en-twintighste Capittel, een hoen dat in de wijn gevallen, en geslickt is, en treckt daer niet quaers uyt, noch en ruyckt niet: maer 't gene dat in 't water sterft, geeft een stanck van hem, en besmet de lucht.

De Hoenderen zijn best, die op de boeren werven loopen, en met haver en gerst gevoedt werden: daeren-tegen niet gesont, die in doncker gemest, en met beslagen meel, als de Capoenen, gekropt werden, gelijk hedensdaeghs veel geschiet, en al by de Romeynen gebruyckelick was, blijkende uyt den Poët *Marialis* 13. Epigr. 62.

**Thoen wert in 't duyster vet, niet steek's van gersten-meel:
Soo sneegh is lekker-tant ten dienst van de keel.*

Sommige hebben de Hoenderen oock willen tot Capoenen maken, en dat met een heer yser, waer door sy heel vet werden, en, na de dunne tongen oirdeelen, seer lieffelick van smaek zijn. 't Welck *Galenus* oock getuyght in 't 1. boeck van 't Zaer, daer hy seyt, dat de Wijckens van de Dieren mede gelubt werden, en dat sulcken vleesch soeter is, als ander. En in 't gemeen wert wel geoirdeelt, de hoenderen onder ander vleesch de kroon te spannen, behalven dat het niet vast en her-telick genoegh en is voor de gene, die swaren arbeyt doen, dewijl sodanige beter met speck en runt-vleesch gedient zijn, om reden hier boven verhaelt. Wy seggen dan tot besluyt, dat onder de hoenderen, 't Capoenen-vleesch 't gematigste en gesontste is. Daer na komen de *Huyckens* / die kort en mals vleesch hebben, maer wat vochtigh: de Hennen zijn wat drooger. Soo dat wy wel doen, met de Kuyckens gebraden: en de Hennen gesoden op tafel te brengen. Ick had by-na vergeten yet te seggen van de *Hane-kammen* / daer al van outs veel af gehouden is, en men stoofte, of bakte se in Pasteyen. De vrouwen maken ons wijs, datse een man te paert helpen. Maer so men haer gestaltenis aensiet, sy zijn quaet te verteren, en van weynigh voedsel. Want haren aert is tusschen beyden, vleesch en geen vleesch, wat komende aen de nature van de knor-beenderen, gelijk oock betuyght wert by *Aristoteles* in sijn 2. boeck van de Histoye der Dieren op 't 12. cap. en *Plinius* in 't 11. boeck van sijn Natuerlicke Histoye op 't 37. cap. Waerom *Galenus* mede seyt, dat de Hane-kammen niet te prijsen, noch te laken en zijn. Maer hy prijst seer de *Hane-slooten* / insonderheyt de gemeste, en daer wert oock by leckere luyden veel van gehouden. Soo dat veel Hanen te langer leven souden, en waer 't niet om haer klooten, of indien sy de selve, gelijk men van de Bevers schrijft, by gelegentheyit afbeten. Doctör *Amatus*, een Portugijs genees-meeester, schrijft *schol. ad Cent. 2. Curat. 81.* dat een edele joffrou, nae datse een deel wackere Hanen tot Capoenen had gebracht, den afval, als een spijsse van goet voedsel, liet bereyden met honigh en kruyden; waer mede als de man sijn avontmael gehouden hadde, quam te vervallen in een gebreck, dat de Griecken *Priapismus*, of *Priapies-stuypen* noemen; door de welcke hy de vrouw so moede maeckte, dat sy ten laetsten niet meer konnende, genootsaect was de kamer uyt te loopen. Hy, als rasende, haer na. Maer also sy haer in een ander kamer gestoten hadde, soo liep hy op een vertreck, al waer drie vier meyskens lagen, die hy allegader afveerdighde. In den dageraet, als de spanningh noch niet over en was, liet hy een Genees-meeester halen, die hem in gaf zaet van *Kytsch-boom* met *Casser*, en de lenden dede smaren met *Populiet-salf*: waer door 't gefwel ten laetsten aen 't slijcken quam. Maer of dit al tijt vast gaet, laet ick de vrouwen oordeelen, die gewoon zijn sulcke snuyftringh voor haer mans op te koopen. Siet van haer voedsel breeder *Silvar. Contr. 8.*

Perdrijsen ofte *Vels-hoenderen* en hebben haers gelijk niet onder alle Dieren in ritficheyt, als *Plinius* betuyght 10. *Nar.* 33. De oorfaeck is de overtolligheyt, daer fy vol van zijn, de welcke maect, dat fy liever paren, als vliegen, gelijk *Aristoteles* aen-wijft in zijn boecken van de Tellinge der Dieren. Wy lesen by *Athenens* in zijn 9. boeck, dat fy haer zaet schieten, als fy maer haer felven in een spiegel aenschouwen, gelijk de Hanen haer tot vechten itellen tegens haer eygen beelt. Het welck *Cardanus* schrijft *lib. de Sanit. tuend.* te geschieden, als fy maer vrouw-luyden en sien, oft hooren spreken. En 't is vreemt, dat daer alle andere Dieren hier van mager werden, en van een kort leven zijn, gelijk onder andere de Hanen maer 12. en de Moften naeuw'licx 2 jaeren halen, de Perdrijs evenwel ver wert, en wel 16 gelijk *Plinius*, ofte 25 jaer, gelijk *Aristoteles* getuyght, komt te leven. Sy en zijn noyt soo gemeen geweest, als andere hoenderen: en werden daerom mede van alle tijden in groote weerde gehouden. *Martialis* 13. *Epigr.* 65.

*Parijs en wert niet veel op onsen dis gevonden;
Dat vleys is heeren spijs, en kost voor lekker-monden.*

Haer vleesch is gematigt, maer wat droogachtig, en moeten daerom jong gegeten zijn, en dan werden sy lichtelick verteert, geven veel, en van 't beste voedsel. Derhalven is 't seer bequaem voor de gene, die uyt een sieckte komen, of van sint Iobs trappen gevallen hebben. Waerom de gemelte *Cardanus* geschreven heeft, dat yemant die met de Pocken beladen is, een heel jaer anders geen spijs en at, maer alle dage een Perdrijs, sonder eenige ander hulpe, zoude genelen.

Quackels plachten eertijts te Athenen, gelijk de *Camp-hanen*, gehouden te werden om te vechten, als *Lucianus* schrijft. Na welckers exempellieten de Romeynen, was het niet in 't openbaer, ten minsten in haer huysen, uyt genucht, soo de Hanen, als de Quackels tegen malkanderen vechten, gelijk wy konnen sien uyt *Plutarchus* in 't leven van *Antonius*. En de selfde schrijft in zijn Spreucken, dat de Keyser *Augustus*, die in sulck gevecht groot vermaeckscheppte, eenen *Erois*, stadhouder van Egypten, om dat hy een Quackel, die altijt gewonnen hadde, en onverwinnelick was, gekoft, en op-gegeten hadde, liet aen de mast spijskeren. De Griekische history-schrijver *Herodiamus* verhaelt mede in zijn 3. boeck, dat de sonen van den Keyser *Severus*, eerst begonnen te twiften, met haer Quackels, en Hanen tegens malkanderen te laten vechten. En 't is noch huydendaeghs te Napels de manier, dat sy hier toe de Quackels houden, en leeren vechten, en om gelt wedden, wiens Quackel het sal winnen.

De Quackels zijn kleynder als de Perdrijsen, maer swaerder van Lichaem, en daerom so bequaem niet om te vliegen. Haer vleesch wert gehouden voor heet, en vol vochtigheyt, hart om te verteren, van quazet voedsel, om dat sy veel eten 't zaet van Nief-kruyt, de Val-

londe sieckte, en Treckinge van zenuwen veroirsaken-de, gelijk *Plinius* en *Galenus* schrijven: waerom sy ook op de tael van de Romeynen niet en quamen. Maer hier te lande werden sy onder de leckere kost gerekent, gelijk sy oock die Sieckten alhier niet en verwecken, als dat zaet niet erende. Daer en is even-wel niet te twiffelen, of doen te veel gegeten schade, als met haer draeyigh vleysch en gul vet de Maegh bewarende, en veel rauwigheyt veroorsakende. Waerom *Iul. Alexandrinus* schrijft, datter geen spijs en is, die gegeten zijnde van de gene, die uyt een sieckte beginnen te bekomen, lichter wederom doet inforten. Soo wert oock haer vleesch seer veracht van de Arabische Geneesmeesters. En dit is misfchien de oorfaeck, waerom Godt, als 't volck Israels soo onbeschaemt om vleesch riep, *Num.* 9. haer Quackels toefont, om datse door die ongesonde kost soudn gestraft werden.

Calcoenen zijn hier te lande redelick gemeen, en noch jongh zijnde, gevense veel en seer goet voedsel, ende en wijcken noch in smaek, noch in goetheyt onse Capoenen, dan zijn een weynigh harder van vleesch, als sy wat ouder beginnen te werden, en dan konnense van ledige luyden soo wel niet verteert werden, het welck onder de groote vogelen gemeen is. Maer sommige maken deselve oock kort, met de snafelen van haer vleesch om stacken te stooten, ende gedoodt 's nachts in de lucht te leggen.

De **Phasanen** ofte *Fasanten* zijn eertijts uyt *Colchos* door de Helden van 't gulde Vlies in Grieken-landt gebracht, en hebben haren naem behouden van een riviere aldaer, *Phasis* genoemd, by dewelcke sy haer met menighe onderhouden. *Martialis* 13. *Epigr.* 72.

*Als Iafon 't gulden Vlies uyt Colchos had genomen,
Doen ben ick mer den belt in Grieken-landt gekomen:
Te voren was alleen mijn huys en vader-landt,
Daer hy tot sijn gerief een Konings dochter vant.*

Sy zijn al van outs in soo grooten achttingh geweest, dat de Koningh *Protonotus* hem roemde, noyt een Phasien geproeft te hebben, maer dat hy den selfden onder sijne vremdigheyt bewaert hadde. De Keyser *Perinnax*, gelijk *Capitolinus* getuyght, heeft noyt voor sijn eygen mont een Phasien doen gereet maken, ofte aen yemant geschoncken. *Lamprius* verhaelt, dat voor den Keyser *Severus* de Phasien niet als op groote feestdagen aengerecht en werde. En voorwaer de seldene heyt en heeft dese kostelickheyt niet genaect: maer de goetheyt van haer vleesch. Want het is lieflick van smaek, geeft van het alderbeste voedsel, is sacht om te verteeren; en derhalven bequaem, voor de gene, die uyt een sieckte op-staen, om hare krachten weder te krijgen, ofte die een maegh hebben, die slap in 't teeren is, alsoo sy de selve verstercken, en de swackeluyden op de been helpen kan. Men seydt, dat dit vleesch, hoe-wel het de alderbeste deughden heeft, de huyluyden kort van adem maect: maer het ge-

vaer en is niet groot, alsoo het niet veel voor haren neus en komt.

Duyven zijn van verscheide geslachten. De tamme hebben al te veel overtollige vochtigheyt: daerom zijn de wilde de beste, die door 't vliegen de vochtigheyt verteeren. Nochtans is het vleesch van allegader stoorachtigh, swaer om te verteeren, geeft grof en swaermoedigh voedsel, en daerom en is 't niet goet veel-tijds Duyven te eten. *Cardanus* en *Aldrouandus* schrijven van den Genees-meester *Curius*, dat hy door 't dagelick eten van Duyven, sijn leven verkort heeft. Sommige verhalen van een *Cassia*, dat hy gestorven is, om dat hy driemaal op eenen dagh van een gebraden duyf gegeten hadde. En *Simon Sethi* seyt, datse verhitte, koortsche maken, het hooft en de oogen beschadigen, en veel gebruyckt, de laserye veroorsaken. (Siet ons hoogh-gelcerden Heere *Mr. Gerard de Vos*, in sijn 3. boeck de *Physiol. Christ. cap. 91.*) Want alsoo sy (*Arist. 3. de part. animal. 7.*) heet van maegh zijn, van heet, dick en verbrant bloet, soo en is 't niet vrent, datse ons lichaem verhitte, ontfleken, en tot de Laserye gereet maken. Even-wel leeren sommige, dat haer vleesch goet is voor de gene, die beroert zijn, ofte de zenuwen getrocken werden: andere dat het lust tot by-slapen verweckt, en dat daerom (*Plutarch. de Iside*) de Duyven van de Ouden de godinne *Venus* toegegeygent zijn. Hoe-wel dat van de *Ringh-duyven* ofte *Krier-duyven* het tegendeel van den Poet *Martialis*, die niet onervaren in dese dingen schijnt geweest te zijn, geseyt wert *13. Epigr. 67.*

*De Ringh-duyf is een spijs die kan de kracht vertragen
Waar door een eerlick man sijn vrouwe moet behagen;
Ghy die het echte bed wilt schudden na den eysch,
En eet de Ringh-duyf niet, sy maect onwilligh vleys.*

Sy zijn op haer best, alsse beginnen te vliegen, en het podden-hayr niet allegader quijt en zijn: en soo werdense bequamelick gebraden, ofte, gelijk men gemeenlick doet, met eenige verkoelende kruyden gestoof, ofte met geroerde eyeren op tafel gebracht. Het schijnt dat men al van outs veel van de **Tortel-duyven** gehouden heeft, gelijk uyt *Plautus*, *Juvenalis*, en andere blijcke. Alsoo sy van naturen wat droogh vallen, soo zijn sy de vetste, verre uyt de beste, en gefontste; waerom de Poet *Martialis* wel seydt derthien *Epigr. drie-en-vijftigh*.

*Wanneer ick wild-braat eet, of vette tortel-duyven
Mach met een soeten vrient aen tafel sitten kluiven,
Daer wil ick geen latouw of flecken voor verkiezen,
Ken wil aen stappen kost mijn honger niet verliezen.*

Pauwen plegen op 't Griecckse eylant *Samos* in 't wild telooopen, en van daer zijne door geheel Europa verspreyt. Vallen om de schoonheyt van haer veren vermakelicker in 't Oogh, als gefont in 't Lichaem. Werden oock op Bruyloften, en groote maeltijden

meer uyt pronck gefet, als om de leckerheyt van haer vleesch. Want *Galenus* in 't derde boeck van de krachten der Voedfelen, seyt dat het selfde snafelachtigh, en hart om verteeren is, en oock swaermoedigh bloet doet groeyen. De Arabische Genees-meesters leeren dese hardigheyt wech nemen, met de Pauw eenige dagen in de lucht te hangen. De jonge zijn beter, en soo hart niet te verdouwen. Dan moeten even-wel in een stercke maegh komen, sal haer vleesch wel verteert werden. *S. Augustijn* betuyght in 't 22. boeck van de stad Gods 4. bevonden te hebben, dat het Pauwen-vleysch niet en verrot, maer een geheel jaer duyren kan. De Poet *Horatius* schrijft over het eten van Pauwen-vleesch aldus:

*Hebt ghy een jonge Pauw voor uwen din gebraden,
En dat ick niet een Hoen u mage quam versaden,
Of het Capoenen vleesch in plaetse brengen wou,
Ick weet dat mijn gerecht u niet bezallen sou.
Maer opent doch een reys den gront van u begieren,
Ist om sijn moeyen steert en om sijn gulde veeren?
Of ist om dat het beest soo dier u komt te staen?
Hoe dat het wesen mach, 't en is maer enckel waen.
Al zijn de pluymen schoon, sy doen geen vogel smaken,
Het oogh wort u verleyt door schijn en beusel-jaken;
Het vruchtbaer hoender-kot verdient soo grooten prijs
Als eenigh Pauwen-vleesch, of diergelijcke spijs.*

Siet hier van verder den gemelten Heere *Mr. Gerard de Vos 3. Physiol. Christ. 92.*

Lijsters plegen in meerder weerden voormaels te wesen, doense gehouden, en vet gemest werden; heden daeghs eet mense vet ofte mager, gelijckse vallen. Sy zijn wel te verteeren, en geven goet en vast voedsel. Soo datse niet sonder reden van de Poeten *Horatius* en *Martialis* seer gepresen werden.

De **Meerle** wert van sommige by de Lijsters vergeleken: dan scheelt wat. Want het vleesch van de Lijsters en is niet alleen liefvelicker, maer oock malfser en gefonder.

Dincken/Leutwercken en diergelijcke kleyn gebeent, zijn meest al licht te verteeren, en geven goet voedsel. **Mossen** zijn wat harder van vleesch; het welck even-wel verter en beter is, in den Oegh, als op andere tijt. De Arabische Genees-meesters verbieden de selve tot spijs, om haer kort leven, en geyligheyt. So schrijft *Orus in Hieroglyph.* dat sy seven mael in een uyre af-steken. *I. C. Scaliger* heeft het een Mos sien doen tien-mael op eenen dagh, en *Aldrouandus* op geen groot deel van den dag twintig-mael. Een rijck koopman van Dordrecht, die een vlucht van ontelbare, en alderhande Vogelen houdt, heeft my verhaelt, op verscheide reysen gesien te hebben, ('t welck oock van andere bevestigt wert) dat een Mos 17 gangen na malkander dede, en sulcx in de tijt van een vierendeel uyr: maer dat sy de vleucken, en staert dapper liet hangen, en seer nat besweet was. Dan de Mossen en zijn niet

alleen zelfs dus geeyligh, maer maken oock alsoo den genen, die se eten, na de getuygenisse van *Terpicles* by *Athen.* in 't 9. boeck. Het is wonder, dat *Levit.* 14. van *Moses* geboden wert de Leprosen, als sy gefuyvert zijn, twee Mossen te offeren, dewijl sulcx in geen offerhanden plaats en heeft. Sommige meenen sulcx hier geschiet te zijn, om aente wijfen, dat de Leprosen haer mosselicke geeylighheit (want sy zijn om de scherphheit van haer vochtigheden dapper tot by-slapen genegen) voortaan moeten nalaten, en met eenen oock alle wellust deses werelts. Daer-beneffens op dat sy overdencken zouden haer vorige, en volgende leven. Want sy werden nu in den tempel des Heeren ontfangen, die te voren als verschovelingen, van alle Menschen, afgefondert hadde moeten wonen. Dan, die hier van het rechte bescheyt begeert, kan nasien 't gene breeder beschreven is van den meer gemelte *Mt. Gerard de Vos*, in sijn werck de *Physiol. Christ.* op 't 86. cap. van sijn 3. boeck.

Hout-snippen gelijcken sommige by de *Perdrijen*, hoe-wel die dierder zijn. Sy werden met dermen en ingewant gebraden, en het druypfel op geharst witte-broot ontfangen. En dit wert voor soo gefont gehouden, als smakelick, om dat sy het slyverste uyt het aertrick trekken, en geen gal en hebben, datter oock niet quaets by haer en is. Het welckick evenwel soo heel niet aen kan nemen; want hoe men se be-reyrt, al tijt is de vuyligheit aerdtachtigh, insonderheit indiense, gelijck sommige seggen, pier-wormen eten, 't welck de roodigheit van haer vleesch schijnt te betuygen. Haer vleesch is wat hardachtigh, dan goet en tamelick gefont.

Doel-snippen / die wy's winters hier met menigh-te hebben, zijn soo hart van vleesch niet.

Van **Oepedaers** / **Rijgers** / **Spreuken** / ende diergelijcke, alsoose selden tot spijsse gebruyckt werden, is niet de pijn waert alhier veel te schrijven. Kont even-wel sien *Voss.* 3. *Phys. Christ.* 93.

Onder de **Water-vogels** zijn by ons meest in 't gebruyck de **Enden** / die oock met den gemeenen naem van *Vogel* by ons bekeft zijn. Sy werden ontrent onse stadt *Dordrecht* overvloedigh gevangen, op een aer-dige manier. In de *Vogel-koy* zijn verscheide pijpen, voor breet en achter smal, (gelijck hier voor uytge-beelt is) sy houden eenige tamme Enden, die geleert zijn met de ebbe uyt te swimmen, en haer op 't slick by de wilde te begeven, en alsoo aente locken, om te samen in de pijp te swimmen, waer by soo groote stil-ligheit moet wesen, dat sy op het minste gerucht, iac het sien van een *Mensch*, ofte het ruycken van *Mus-keljaet*, met een groote snelligheit terfont weder uyt de pijp vliegen: maer op alles wel voorsien zijnde, vol-gen sy allencxkens de tamme, hebbende vermaeck in het om-loopen van een *Hont*, met een stroo-wisch aen de staert, door twee gaten in de riet-heyningh om de pijp gemaect: Daer voor-by zijnde, soo laet hem de

Koy-man van achteren sien, en worpt een steen ofte kluyt in 't water, waer door sy verschrickt zijnde; om uytcomst te vinden, na het eynde vliegen, al waer sy in 't net komen, en van den *Koy-man* gevat, en den hals terfont omgedraeyt werden. Den ouden *Cato* (ge-lijck *Pluarchus* verhaelt) plagh sijn sieck huysgefin te voeden met Enden, en *Halen-vleesch*. Maer hy toon-de daer in, als oock in 't *Kool* eten, dat hy den besten genees-meeft niet en was. Want het Enden-vleesch is heet en vochtigh, swaer te verteeren, en van grof voedsel. De achter-bouten zijn moruwft. De *Poet Marialis* 13. *Epigr.* 52. prijft de borsten den hals.

Is u een Ende toebereyt,
Soo etc. van met onderscheyt:
De borst en hals is alderbest,
Dus sent de kock al watter rest.

Gansen (al van *Plinius Lib. 10. 22.* vermeld) zijn by-na van den selfden aert. De oude *Romeynen* (het welck *Cesar* oock van de *Engelsen* betuyght) plegen de selfde niet te eten, om dat se eens oorfaeck geweest hadden, dat haer *Capitolium* ofte *Stadthuys* niet overrompelt en werde. Maer daer na hebben se die liefde laten varen, en de *Gansen* gemest, en op voorname maeltijden aen-gerecht. *Lampridius* verhaelt, dat se voor den *Keyser Severus* op feest-dagen plachten geset te werden. *Diodorus Siculus* schrijft, dat se gefoden, en gebraden alle daeg op de *Egyptenaers* tafel quamen. Even-wel zinsse seer harde verteeren; dan in een stercke maegh wel verteert zijnde, geven se veel voedsel. Sy moeten jongh, en van drie vier maenden gegeten werden, en 't vollen met *Castanyen* is een goede manier, alsoo de selve hare overtollige vochtigheit wat matigen. Men heeft certijts seer veel gehouden van de *Le-ter*, de welke als de *Gansen* gemest werden, seer groot wert, en is een aengename gefonde spijsse, en licht om te verteren; en in *Duytslant* is dese kost noch seer be-kent, sonderlinge by de *Joden*. De gemelte *Marialis* spreect van de *Gansen-lever* aldus 13. *Epigr.* 58.

Siet wat een lever heeft de Gans,
Sy overrest het dier bykans:
Dies seyde ick, als ick die besagh,
Ey segh my waer dit schepsel lagh?

Siet verder den wel-gemelten *Mt. Gerard de Vos*, 3. *Physiol. Christ.* 94.

Swanen hebben harigh en langh vleesch, dat seer hart om verteeren is. En gelijck alle vogels die haer in 't water onthouden, overtollige vochtigheit by haer hebben: soo is de selfde in de groote soo veel te meerder. Men backt se gemeenlick in korsten, om haer vleesch door het kruyt korter te maken. Dienen op de tafel, gelijck wy van de *Panwen* geseyt hebben, meerder tot gieraet, als tot spijsse.

Van 't gene de Dieren geven; Bloet, Melck, Boter, Kaes, Wey, Beulingen, Eyeren, en Honigh.

Het XV. Capittel.

GHy moet (ten zy gy wilt) noyt levend dier verfinden, Daer is oock buyten dat wel voedsel uyt te vinden; Daer is kaes, boter, melck, wey, eyers, honigh-raet, Waer van oock menigh-mael een Prince wert versiet. Het nut van dese kost, is metter daer te wijzen, Maer dat het Koe-beest geeft is boven al te prijfen; Wie hier aen twijffel staet en sie maer Holland aen, Dat laet aen alle kant syn edel suyvel gaen; Dat stort syn rijk gewas in alle verre landen, Vermits het dienstigh is voor alle grage landen: Dat stort aen alle kant, uyt synen vollen schoot, Een dienstigh onderhout, een voedsel inder noot, Prijft Spaengien, prijft haer oost, en watter plag te groeyen, Ons Holland prijft te recht de vruchten van de koeyen; Van daer komt nutte kost, ten goede van de mensch, Van daer komt mont-vermaeck en vollen heren-wensch. Het oost dat Spaengien sent en is maer eens te plucken, En is maer op een jaer voor eenmaal uyt te drucken; Maer dat het Koe-beest schenckt is vry al rijcker schat, Want tweemaal op een dach soo geeft het edel nat. Benijt dan Spaengien niet, benijt geen verre landen, Al waeter enckel gout of ander rijcke panden. Danckte Gods, o Holland volck, en hout u voorts gerust, Hy regem enckel heyl op u vermaerde kust.

WY hebben dus verre wijloopigh gesproken van alderhande vleesch; het is nu tijt dat wy vervolgende onse verdeeling van 't voedsel, mede handelen van 't gene, dat wel geen deelen van dieren zijn, maer even-wel van de selve komt, en tot spijsse gebruyckt wert: als van Suyvel, te weten, Melck, Boter, Kaes, Wey, Eyeren, als mede Honigh, en Bloet. Alle het Bloet is hart om te verteren, insonderheyt 't gene grof en dick is, gelijk Ossen-bloet, en meer het Stieren-bloet, 't welck soo grof en onverdouwelick valt, dat men meent de Griekische Vorst Thamisocles daer door vergeven te zijn. Galenus prijft het Hasen-bloet voor het lieflickste: maer Homerus geeft 't Geyten-bloet de prijs, de maniere van sijn eeuwe volgende. Want hy vertelt, dat de Vryers van Penelope, dermen met bloet en vet van Geyten gevolt aten. Van 't bloet eten der Ouden is te lesen by den hoogh-geleerden Heere van der Putte in *Serm. Genitalibus*. Heden daegs hout men meest van *Verecken-bloet*, het welck men niet vet en Kruydt in de dermen volt, en Bloet-beulingen noemt. Dese en alderhande Beulingen / Dozsten / en Saufsissen zijn meest hart om te verteren, en maken grof bloet.

Onder alle vochtigheyt, seyt *Varro* in sijn 2. Boeck

van de Landt-bouwinge op 't II. Capittel, die tot spijsse gebruyckt werdt, is de Melck de voedsaemste. De Poëet *Homerus* maect gewach van eenige volkeren, die niet als Melck en aten. En *Strabo* vertelt, dat sy eertijds de meeste spijsse gheweest is van de Françoysen. Maer die van 't eylant *Japan*, in Oost-Indyen, hebben een grouwel van de Melck, seggende, niet tegenstaende het een witte verwe heeft, 't selfde bloedt van de beesten te zijn. En sulcks betuyght de wijs-gerige *Cheremon* in 't leven van d'oude Priesters, dat de Menschen eertijds haer niet alleen en onthielden van Vleesch-eten, maer oock van Eyeren en Melck, om dat de Eyeren oock vleesch waren, en de Melck het bloet van de dieren, in verwe alleen verschillende. By ons is de Melck, en het gene daer van gemaect wert, in overvloed; soo dat den Hertogh van *Alve*, als hy eerst in 't landt quam, dreyghde, dat hy de Nederlanders in haer melck en boter soude verdrencken. Sy is gematigt van aert, het bloet, waer van sy met kleyn veranderinge in de borsten gemaect werdt, en aldaer van de borsten haer witte verwe krijght, in aert niet ongelijck, behalven datse wat nae meerder koude, en vochtigheyt treckt. Daer is geen spijsse, die hier te lande by alle soorten van Menschen, insonderheyt Vrouwen, gebruyckelicker is. Sy geeft seer goet voedsel, indient in de Maegh wel verteert, en indien op haren aert wel gelet wert. Want daer is groot onderscheyt tusschen de Melck van 't een dier, ofte het ander; de Koeye-melck scheelt veel van de Schapen-melck, Geyte-melck, ofte andere. Niet minder en scheelt oock de Melck van een gefont dier, en van een dat ongefont is, ofte van een dat kort geworpen heeft, ofte dat lang geleden is; dat somers, ofte 's winters gemolcken is; waer in oock de verscheydenheyt van het voedsel geen kleyn onderscheyt en maect.

Maer men vint in de Melck drierley deelen, Boter, Wey, en Kaes. Boter is van werme en olyachtige gestaltenis. De Wey is wel waterachtigh, maer heeft eenige zoutigheyt by hem, gelijk sijn scherpigheyt uyt-wijst. De Kaes is kout en droogh, en aerdtachtigh van naturen. Maer dese drie deelenen zijn in de Melck van alle dieren niet even-eens. En om alleen van Koeye-melck, Schapen-melck, en Geyten-melck, die by ons alleen in het gebruyck zijn, te spreken: de Koeye-melck is de vette en dickste, en geeft de meeste Boter; en voed daerom oock meest; en werdt met recht voor de Melck gehouden, die tot voedsel van ons Lichaem alder-bequaemst is. Schapen-melck heeft meer Kaes in. Geyten-melck hout hem in alles tusschen beyden, soo in 't verteeren, als in het voeden; en is (na het gevoelen van al de Griekische Genees-meesters, seyt *Galenus*) het beste voedsel van al 't gene, de Menschen eten: dewijlse niet alleen gematigt van selstandigheyt en is, maer oock van hoedanigheyt, hier wermt niet boven de kouw, noch de vochtigheyt boven de drooghe uytstekende. Waer-

om *Huarte* raedt in sijn Spaensc onderfoeck der Verstanden 4. en 5. de Vaders, die verstandige kinderen foecken te krijgen, ses of seven dagen voor de telingen, te eten Geyten-melck met Honigh gekooct.

Geen minder onderscheydt wert in de Melck gemaect, als de beesten gefondt, ofte ongefont zijn. Want van een ongefont beest, en kan niet als quade Melck komen.

De Melck verandert oock na het voer, dat de beesten eten:

Het is de beste melck wanneer de grage koeyen

Te midden in de Mey de groene kruyden snoeyen;

Want als het dorre stroo de kudde 's winters voedt,

Dan is haer voedsaem sogh in verre niet soo goet.

Want drooge kruyden, als hoy, geven dicker Melck: maer groene en sappige beter: waerom de beste Melck is, dewelcke in 't leif van de Lenten ofte in het beginfel gemolcken wert, als het vee jong gras en de vette klaver-wey voor haer heeft. Hoe dat de Melck van 't gene de beesten eten, verandert kan werden, leert *Hippocrates* 6. Epidem. 5. 35. en werdt van de dagelickse ervaringe bevesticht: te weten, dat de vroliw, die een kint sooght, en een *purgatie* in neemt, het kint door haer sogh mede zal doen af-gaen.

Hoe dat de Melck oock dunder en weyachtiger is, hoefe lichter verteert, rasser door gaet, en minder verstopt: maer oock minder voedt; en dat minder voedt, maeckt den buyck weecker; en dat meerder voedt, maeckt den buyck minder weeck. Men zal daerom nu de eene, dan de andere, nae gelegentheydt van saken, konnen verkiefen.

De Melck dan, die liefelick van reuck is, soet van smaect, van middelbare gestaltenis, niet te dick ofte te dun, niet te weyachtigh ofte te kaefchtig, wit van verwe, ofte, gelijk *Aristoteles* schrijft, wat uyt den blauwen, geeft goet, veel, en tegenhoudende voedsel, doet het vleesch groeyen, en maeckt het lichaem vet, en is derhalven een bequame spijsse voor de gene die uyt-teeren, en verdroogen. In magere lichamen, en die, gelijk men seyt, van de graet vallen, en iuffer geen bequamer voedsel, om deselve metten eersten te doen begrafen, dan de Melck: als dewelcke door soo veel kokinge al te vooren van de natuerlicke wermte bewerckt, en onse nature aengenaem en gelijk gemaect is. Maer gelijk de Melck lichtelicken verteert, also verdersse oock lichtelick in onsuivere lichamen. Indiens valt in een koude maegh, soo wertsse ras suer; in een heete, soo verandertsse haest in galle, en maeckt pijn in 't hoofd. Waerom het gebruyck van de Melck schadelick is de gene, die aen een koortse gaen, uyt bedorven vochtigheden, ofte die met pijn in 't hoofd, en quade oogen gequelt zijn. Sy is oock niet bequame die steen, verstoppinge van Lever ofte Milt, en het Ingewant opgeblasen hebben. Maer de quaetste verdervinge van de Melck is, alsse komt te

stremmelen in de Maegh: waer op quade toe-vallen; en somtijts de doot selve volghet. Maer dat kan voorgekomen werden, indien men by de selve wat zout (gelijk gemeenlick geschiet) suycker, ofte honigh doet. De reden, waerom dat de Melck soo lichtelick in de Maegh bederft, wert gegeven van den gemelten *Huarte* in 't *Exam. de Ingen.* 4. te weten, datse maer bestaet uyt drie *Elementen*, kaes, wey, en boter. De *Kaer* staet op d'Aerde, de *Wey* op 't water, de *Boter* op de Lucht. Het *Vyer* (seyt hy) dat deselvede *Elementen* vermengde, en by een bewaerde, vervlieght, als seer teer zijnde, in 't melcken: derhalven daer wat Honig (die werm en droogh is, gelijk het vyer) by komende, soo heeft de Melck sijn vier *Elementen*. Maer gelijk de Melck in een koude Maegh suyr op-brekende met Honigh geholpen werdt, soo, wanneer sy in een heete maegh heete dampen op-werpt, is dienstigh daer Water onder te mengen, het welck den brant verkoelt, en alsoo door hare verkoelende en vochtigh-makende kracht bequame is voor Teeringe, en uyt-drooginge, insonderheyt Koeye-melck, die meest gegeten werdt. *Hippocrates* doet daer by het seste deel Water, soo om dat de Koeyen-melck van naturen dick is, als om datse lichtelick een heete bedervinge krijght. Op dit vermengen verstaen haer onse Boerinnen seer wel, hoe wel sy op de gesontheydt haer oogen-merck niet en hebben. En dit is oock de reden, waerom *Avicenas* en andere liever *Kaerne-melck* gebruycken, als wel gewatert zijnde.

Het is best dat de Melck gegeten wert in een ledige Maegh, en dat men daer dan niet anders op en eet, voor datse geheel verteert is. Want indiender ander spijsse terfont op gegeten wert, soo komt lichtelick de Melck en d'ander kost met de Melck samen te verderven. Insonderheydt, is dickwils ondervonden, dat Wijn op Melck gedroncken seer schadelick is. So dat niet sonder reden *Dr. Lemnius*, eertijts Genees-meester van de Stadt Zierickzee, de jonge lieden berispt, 2. de *occult. Natur. mirac.* 45. die na den eten om een roomtjen gaen, en den wijn onder den room gieten, tot groote schade van de gesontheydt. Want de wijn doet den *Stoom* stremmelen en de dickighet van kaes krijgen, 't welck de Maegh niet konnende verdouwen, blijft daer leggen bederven, en verweckt verscheyde sieckten, en doet somtijts, met het braken, den aefsem sticken. De Melck is mede niet goet voor de tanden, en het tant-vleesch, en brengt daer in de verdervinge, om 't welcke voor te komen, zal men nae het melck eten, den mont met wijn spoelen.

Maer de Melck en is niet alleen in 't gebruyck, aldus in 't geheel, en die drie deelen, wey, boter, en kaes by haer houdende; maer elck van die wert lichtelick gescheyden, en besonder genut. Het welck heel bequame is, alsoo dan het een, dan het ander ons dienstiger valt. Voor-eerst soo besigen wy de *Boter* in dese koude landen voor spijsse, en sauge, in Frankrijk en andere

andere werme landen, meest alleen voor sauge. Sy is werm en vochtigh, en by-na van deneygen aerdt en nature met den Olye. Dan voedt even-wel meerder, en is om mede te koken veel bequamer als den Olye; Sy vervochtigh en versacht, rijpt de fluymen in de borst, en doetse op-komen, versacht de keel, en de pijpkens van de Longe; daer den Oly, indien hy niet heel suuyver en versch en is, de keel en de borst schrael maect, en zal eer den hoeft verwecken; als doen stillen. De Boter is mede aengenaem van smaek, licht te verteeren, van veel voedsel, en dat niet licht en bederft. Met dit deel van de melck werden wy, van kints beenaf, meest gevoedr. Nochtans en isse voor elck, noch op elcke manier, niet even bequame. Want die vochtigh en weeck van maegh zijn, en diensse niet; alsoo sy deselve noch wecker, en swacker zoude maken: insonderheydt indiensse wat veel gegeten werde, en boven d'ander spijsse dreef, en walginge veroorsaecte. Waerom oock bete is dat men Boter voor andere spijsse eet, als daer na, soo dat dit klippel-versken in den regel van Gesontheydt niet en sluyt.

*Boter voor, en Boter naer
Doet ons leven hondert jaer.*

Want op 't lest gegeten, beletse dat de Maegh niet wel toe-sluuten kan, waer door het verteren van de spijsse lichtelick verhindert wert: dan een weynig kan niet veel quaets doen. Oock en is de Boter soo goet niet voor de gene, die heet van naturen zijn, als voor andere. Want sy wert lichtelick ontfteken, en in een heete Maegh in gal verandert, en doet alsoo walginge veroorsaken. De beste manier van Boter te eten, is op broot, dat wy *Boteram* noemen, want dan geestse het beste en bequaemste voedsel. Maer in 't koken blijfse soo goet niet, en verliest wat van haer deught: al is 't dat sy geen spijsse en verergert, maer, als gemeenlick geseyt wert, onse lieve vrouw slacht, en alle dingen verbetert. Sy heeft mede die deught, datse het fenijn wederstaet, insonderheydt voor het selven ingenomen: waerom oock by vele gepresen wert in tijde van pest 's morgens een vette boteram gegeten: 't welck mede goet is voor de gene die in de Mijnen wercken. Want om nu haer verborgen kracht niet te ondersoeken, sy kan door haer vettigheydt de kracht en scherpigheydt van 't fenijn verdooven, en door haer slijbberigheydt de deelen des lichaems bevrijden, datse so lichtelick niet belchadicht en werden, en met eenen beletten, dat het soo drae niet beneden en schiet, maer lichtelick uyt-gebraeckt wert.

Als de Boter gekaernt, en van de Melck gescheyden wert, 't gene datter dan overblijft, wert *Kaerne-melck* ofte *Boter-melck* genaemt. De welke alsoo sy vande Boter, dat is van haer werm deel, berooft is, soo volghet, datse veel kouwer is, als de *Soete-melck*. En is derhalven schadelick in een koude Maegh. Maer

de gene, die een heete Maegh, ofte van naturen, ofte daer nae gekregen hebben, en is sy niet alleen gesont, maer oock seer aengenaem, insonderheydt in de Somer, en alst heet weder is. Daer toe streckt oock den *Supping* en *Zanen* die in Zeelant heel gemeen is, en veel verkoelt. Dan de *Biest* is een vuyl en ongesont eten.

Kaes is swaer om te verteren, en geeft dick en hart voedsel, stopt den buyck en aderen, en is graveeligh. Daer-beneffens geeft den ouden Kaes quaet voedsel, en erger als de jongen, insonderheydt veel stercker, heeter, en drooger geworden zijnde. Waerom hy oock de spijsse in de Maegh doet verteren, maer selve niet wel verteert en wert. Jonge en sachte Kaes is kout, en vochtigh, en windachtigh van naturen. De heel oude, is de quaetste. Die tusschen beyde, en niet te hart, ofte te sacht en is, matigh soet en vet, is onder d'andere de beste. Dan hoe dat hy is, hy moet altijt op 't lest, en met kleyne stucxkens gegeten werden. Maer de kaes is seer verscheyden nae de dieren, daer de Melck afgekomen is, de Wey, en het landt, en de maniere van toe-maken. De beste is *Schape-kaes* die soo swaer niet en valt, om te verteren, en soo grof voedsel niet en geeft. En al voed hy minder, als de Koe-kaes, soo geeft hy nochtans soo veel beter voedsel, als zy minder geeft. De *Koe-kaes* volghet in goetheyt de Schape-kaes: maer de *Geite-kaes* is erger als die alle beyde. De manier van bereyden maect oock dat de Kaes niet op alle plaetsen eveneens en is, en 't gebeurt dickwils, dat fommige Kafes niet soo seer om de sonderlinge deught van 't suuyvel, als wel om het vernuftigh toe-maken, het welck in eenige plaetsen de huyluyden gemeen is, boven andere gehouden werden. Gelijk de *Parmesaen* al uyt Italyen in ons Lant heel vermaert is, en hier des *Grabezause* en *Goutsche Kafes* boven andere, gepresen werden. De bequaemste manier, om goede Kafes te maken, is; als de vettigheydt, ofte room niet van de Melck genomen is, maer te samen tot Kaes geronnen wort. Want alsulcke *Room-kaes* en scheelt niet veel van den aerdt van de Melck: Maer als den Room ofte Boter daer van gescheyden wert, zoo zijn de Kafes schraelder, grover, en veel erger. Dickwils krijght de Kaes oock wat quaets, van het toe-maeken. Want die te zout is, maect veel stof, tot graveel en steen, is swaerder te verteeren, en verbrant de vochtigheden. De *Suere*, verswackt de Maegh en Lever. Maer alsoo men niet juyften kan weten, hoe de Kaes gemaeckt is, soo zullen wy onder andere verkiesen, die middelmarigh van gestalten is, een de sachte als de harde; liever met oogen, als die al te vast, en taey is: liever die soet van smaek is, en een weynig zout heeft, als die al te zout, ofte al te lach is. Maer insonderheydt zal men hem wachten voor Kaes, die al te oudt, ofte verrot is: dewijl soodanige swarte gal doet groeyen, en verscheyden sieckten veroorsaect. Want al is 't dat den ouden Kaes sterck is.

(Komen)

(komende door de Lub ofte runfel, 't welck is melck in de Maegh verdorven, en sterck geworden) en op de tonge bijt, en over sulcks mocht schijnen lichter om te verteren te zijn, gelijk men by andere grove en dicke spijsse dun-makende dingen doet, soo en treckt even-wel de Kaes uyt dese sterckigheyt geen voordeel, maer hy doet veel meerder schade met sijn quaet sap en de scherpe hitte, als de dun-makende kracht verbeteringe by kan brengen, noch en doet oock niet minder het graveel groeyen. Soo dat wy niet sonder reden, met onsen *Galenus*, en andere Genees-meesters, den ouden Kaes seer af-raden. Daerom is het een groot misverstant van vele menschen, die de deught van de Kaes rekenen na de oudtheyt en sterckheyt. Dan dit komt hier uyt, datse niet de keel te raden gaen, en foeken meer 't gene daer een dronck op smaect, als het gene gesont is. Waerom de dronckerts den oudsten Kaes, ja daer de maeyen uyt loopen, voor den besten keuren.

Guyon schrijft van de Kaes seer wel, dat hy goede gereede kost is voor Ambachts-lieden, Arbeyders, Krijghs-luyden en andere, die ongemack en arbeyt gewent zijn, om dat hy langh in de Maegh duert, eer hy verteert is, en belet, dat den honger soo drae niet wederen komt: gelijk verder te sien is in de verscheyde Lessen, die de voorlz. *Guyon* in de Françoysche tale beschreven heeft, op het vierde boeck van het Eerste deel, op 't 21. Capittel. Soo schrijft oock *Plinius* in 't 11. boeck van sijn Nat. historye, dat *Zoroaster* in de woestijne twintigh jaer met Kaes geleeft heeft, die so gematigh bleef, dat hy van geen oudtheyt en wist.

Wep en voedt niet, en is meer te rekenen onder de Genees-middelen, als onder de Voedselen. Want sy wert nuttelick gebruyckt, om het lichaem van waterachtige en verbrande vochtigheden te suyveren. Maer van haer hoedanigheden en komen de Schrijvers niet over een. En *Galenus* en schijnt selve altijd niet in een gevoelen. In 't 4. boeck van de krachten der ongemengelde Genees-dingen op 't 7. Cap. seydt hy, dat de Wey kout en vochtigh is. En in 't 3. boeck van de krachten der Voedselen op 't 16. Cap. schrijft hy, dat de Kaerne-melck de wermte en scherpe hoedanigheyt niet meerder en behout, die de Melck van haer weyachtige vochtigheyt heeft. Maer dese dingen en strijden niet. Want de Wey bestaet uyt twee deelen, 't een zout en scherpachtigh, en buyten twijffel werm; en al isser van dat minst in, dewijl even-wel haer kracht en werckinge merckelick in de Wey bevonden wert, soo is 't niet buyten reden dat men seydt de Wey eenige wermte deelachtigh te wesen. 'T ander deel is waterachtigh, en verre het meeste, en daer na wert de Wey geleyt te zijn kout en vochtigh.

Eyeren werden wel van verscheyde dieren geleyt: maer wy en eten nauwelix andere, als *Hoender-eyeren*, en dat niet alleen gesont zijnde, maer oock sieckelick gaende. En daer en is geenderhande spijsse, seydt *Plinius*

29. 3. die in sieckten meer voed, minder beswaert, en met eenen de kracht van spijsse en dranck heeft. Waer van breeder te sien is by *Dr. Silvanicus* 11. *Controvers.* Sommige hebben na 't onderscheyt van 't fatsoen, de deught van de Eyeren willen onderscheyden. So meenden de Poëet *Horatius*, seydt *Plinius* 10. 52. dat de langachtige Eyerē beter van smaek waren. Datse van betergijl of sap zijn, schrijft *Horatius* in dese versse 2. Sat. 4.

Een ey versch uyt het boender-nest,
En langh, en wit, is alder-best.

Dat uyt de langwerpige Eyeren de Hanen komen, uyt de ronde de Hennen, getuyght oock *Columella*, hoe-wel *Aristoteles* in ander gevoelen is. Den outsten Schrijver van de saken der Phœnicysers, *Sanchumaiet*, by *Philo Byblius*, meent dat de werelt de gedaente van een Ey heeft. Daerom plach in den dienst van *Bacchus* 't Ey, als een beelt van de werelt, ge-eert te warden, gelijk *Plutarchus*, en *Macrobius*, getuygen. Den hemel is de schael, de aerde den doyer, dat tusschen beyde is, te weten het wit, is de vochtigheyt van water, en lucht. Vorder is den Doyer matelick werm en vochtigh, en geeft van 't alderbeste voedsel. Maer het Wit is kout en droogh, 't geeft wel veel en vast voedsel, dan valt wat hardt, om te verteren. De versche Eyeren zijn de beste, en voeden veel, ras, en wel, en zijn derhalven alle gefonde Menschen, op alle tijden, en in alle Landen bequaem. Dan hoe ouder, hoe erger: en de bedorvenheyt der Eyeren is seer se hadelick; daerom zal men hem van vayne Eyeren, als van fenijn wachten. Maer al is 't, dat de Eyeren het beste voedsel geven: so isser even-wel noch onderscheyt in 't toe-maken. Voor de gefontste magh men wel rekenen de sachte Eyeren, die in 't heet water gefoden zijn, dat mensse uyt den dop kan sloppen. Want sy geven het beste en meeste voedsel: zijn wel te verteren, en laten weynigh overtolligheyt, en zijn in sonderheyt seer goecht voor de gene, die uyt een sieckte op-staen, oude luyden, en jonge kinderen, die teringhachtigh, ofte door andere sieckten onder komen zijn, voornamelick den Doyer. Maer die onder de asche gebraden werden, en vallen soo goet niet, als die in 't water gefoden zijn: want sy lichtelick de kracht van 't vyer gewaer werden, en verliesen oock meer van haer natuerlicke wermte en vochtigheden.

Sommige hebben een manier van Eyeren toe te maken, die sy oock boven de slopp-eyeren prijfen. Sy doen de Eyeren uyt haer schalen in eenen pot, gieten daer wat wijns by, en noch minder azijn, een Ruck boter, so veel suycker, en zout alst behoort; dit by malkanderen geslagen, stoppense de pot met een deeksel, en setten hem in een ketel ofte groote pot vol water, en laten het soo staen koken, tot dat de Eyeren een middelmatige dickigheyt krijgen. Het welck voorwaer niet quaet en kan wesen. Gelijk oock doen de Dlaet/van Eyeren onder Soete-melck geslagen; en soo op een

een langhaem vyer dick staen werden: een goede en aengename spijsse voor swacke en teere luyden, maer voor arbeiders soude se niet lang tegenhouden. Daer dient oock geen wijn gedroncken, van wegen de melck, gelijk hier voren vermaent is. De Eyeren zijn mede goet in wijn en water gesslagen, en tot *Suypon* of *Camdeol* gemaect. Oock geroert met boter, en op een Kool vyer tot die dickigheyt laten komen, dat men se even op broot vatten kan. Als oock die op het water, of anders gedopt zijn: als men se niet te hardt laet werden. Want harde eyeren, al geveuse vaster voedsel; soo zijns evenwel hoe harder, hoe erger. Derhalven werden te recht voor ongesont gerekent, die in de pan gefruyt zijn; en noch erger, als sulcx met olye, dan als het met boter gedaen werdt. Want al dat in de pan gefruyt is, geeft een quaden geur, alst in de Maegh verteert, bederft d'ander spijsse, die daer by is, maect eenen quaden *gijl*, en verweckt in sommige pijn in den buyck. Dan hoe datse toe-gemaect werden, sy en dienen onder geen andere Spijsse gegeten, het zy om datse verstoppen, het zy om datse rasch verteren, en dan d'ander kost rauw laten, het zy om datse, als van sijne stoffe zijnde, lichtelick bederven. En dienen niet voor de gene, die een vervuylde maegh ofte Lever hebben, noch oock die met colijck, graveel ofte gicht gequelt zijn. Die begerigh is om meerder van de Eyeren, en hare weerdigheyt te weten, die lese gene daer van beschreven is by *Cal. Rhodiginus* in 't seven-en-twintighste Boeck van sijn Oude Lessen op het sevenhenticde Capittel, *Mr. Gerard de Vos*, 3. *Physiol. Christ.* 78. en *Erycius Puteanus* in het twintighste Gespreck, alwaer *hu Lof van 't Ey* seer geestigh en geleerdelick in-gestelt is.

Onder de Voedselen, die van de Dieren genomen werden, is voor 't leste oock den *Honigh*. Desen schrijft den *Atlas*, en wert nergens beter noch edelder gevonden, en die witter is, en minder Was geeft, als in *Samogeiten*, een *Provintie* die aen de Oost-zee, en *Lithouwen* paelt; alwaer de *Boschen* grooten *Rijckdom* geven. Want als de *Inwoonders* de tacken maer stellen, soo halen sy daer veel *Honigh* uyt. Dan den *Honigh* die *Langedock* en *Provence* in *Vranckrijk* geeft, alwaer in veele mijlen niet en wascht als *Thijm*, *Rosmarijn*, en andere wel-ruykende kruyden, en kan niet verbeterd werden, die noemen wy gemeenlijck *Marscilischen Honigh*, om dat hy van die *Stadt* hier te *Lande* gevoert wert. Nu dat den *Honigh* seer aert na het voedsel, dat de *Byen* suygen, blijkt oock daer uyt, dat in 't *eylant* *Corfu* over *Genua* den *Honigh*, gelijk *Servius* schrijft op 4. *Georg.* bitter, jae als *Ovidius* seydt, vergiftigh, om

de menigthe van *Taxus* ofte *Ypen-boom*, die bitter en vergiftigh, en aldaer veel groeyt, en van de *Byen* gegeten wort. Den *Honigh* is werm en droogh van naturen in den tweeden graed; dan den witten, en is soo werm niet, gelijk met de reden en ervarentheyt bewesen wert by den *Spaenschen Vega*, in 't 2. Boeck van sijn *Genees-konst*. Den besten is, den *Witten*, die klaer en lieffelick van reuck is, na geen kruyden ofte bloemen en ruyckt, ofte nergens na en smaect. Maer den *Geelen*, als wat wermter zijnde, is bequamer in de *Genees-middelen* voor de *Siecken*; en den *Witten* in spijsse voor de *Gefonde*. Nochtans is alle *Honigh medicamentus* voedsel, bequamer voor oude luyden, en de gene die kout van gematigheyt zijn. Want in soodanige wert hy in goet bloet verandert. Maer om dat hy lichtelick ontfteekt, en tot gal vergaet, soo en is hy voor heete naturen soo bequamer niet. Hy en is oock niet nut voor de *Lever*, om sijn groote soetigheyt, die de *Lever* doet swellen, maer nutter voor de *Longen*, en de *Borst*. Anders heeft hy kracht om te suyveren, en de verrottinge te weder-staen: 't welck den *vaeuwen* beter doet, als den *gesooden*, maer hy mtaect meer winden, en gaet, om sijn in-gebooren scherpigheyt, rasser van beneden af, als hy verteert, en door het lichaem verspreyt kan werden. Maer den *gekoochten*, alsoo hy die scherpigheyt meestendeel verlooren heeft, en maect den buyck soo weeck niet, en geeft den lichame meerder voetsel, gelijk *Galenus* betuyght. De *Heere Christus* at, in 't by-wesen van sijn *Leerlingen*, van gebraden *Visch* en *Honigh-raet*: *Luc. 24.* soo om te betoonen dat hy met sijn lichaem waerlick verresen was; als oock (gelijk sommige schrijven) om door den *Honig-raet* sijn *Goddelike* heyt te kennen te geven; zijnde den *Honigh-raet* een beelt van de *Goddelicke wijsheydt*, by de *Oude* (als *Phararchus* getuyght) in de offerhanden gebruyckelick, willende de *Heydenen* daer mede aenwisen de nature der *Goden* geen bedervinge onderworpen te wesen. Siet verder van de kracht van den *Honigh Guyon* in 't eerste boeck van sijn verscheyden *Lessen* op 't 21. capittel: als mede in 't 1. deel van den *Schat der Ongefontheyt* op 't 17. cap. en in de *Inleydinge tot de Hollantsche Genees-middelen* op 't 3. capittel.

Van *Honigh* en *Water* wert de *Mede* gemaect, een stercken drack, en die in 't hooft klimt, insonderheyt als daer eenigh fruyt by gedaen werdt; diese dan *Gekruyde Mede* noemen. Volght den aert van *Honigh*, dan is soo veel heeter, alser greyn, canel, ofte diergelijke by gemengt wert. Best is, soo tot de smaect, als tot de deught, de beste *Honigh* met *Hoppe* (die het *Bloet* suyvert) in klaer water toegemaect.

Van Visch, sijn gestaltenis, en verscheydenheyt.

Het XVI. Capittel.

T Sijst, vermaerde vriend, te komen tot de visschen,
 Die eerst menigh Vorst schier noyt en konde missen:
 Lucullus hold' een rots tot in de woeste zee,
 Om visschen wyt het diep te locken aen de ree.
 Een visch heeft meerder prijs by wijlen moeten gelden
 Als schapen wyt den stal, als ossen wyt de velden:
 Lae wat aen eenen visch wel een wyt geleyt,
 Daer kan een groot banquet nu worden voor bereyt.
 Maer wat van desen aert geduerigh plagh te woelen
 Of in een modder-sloot, of in veruynde poelen,
 Bandt die van uwen dis: maer van een klare beek
 Vanght daer een goede zô op 't eynde van de weck.
 De visschen van de zee die werden hoogst gepresen,
 En soo die schabben heeft, daer kan geen beter wesen;
 De visch van desen aert die houdt men wonder goet,
 Doch meest die sijn onthout ontrent den hollen vloet.
 Ist niet een salsacm dingh! een visch gewoon te rusten,
 En die in stilte moont als in gestage lusten,
 Is grondigh, sonder keest, en van een vreemden smaeck,
 En geen besette mont en vinter oyt vermack.

Maer die met harden storm geduerigh wort gedreven,
 En door het woeste diep gedwongen n te sweren,
 Die heeft een beter vleys: en wort er om gesocht,
 En wort oock wel te recht om hooger prijs gekocht.
 Het is hier met den menschoock: en dus gelegen,
 Hem dient geen stille rust, maer eer een staegh bewegen,
 Hem dient geen stille zee, maer eer een hulle vloet;
 Want sonder vorigh leet en n geen vreughde soet.

L Amprias, seyde eertijts by Plutarchus, in de vierde Tafel-reden van sijn vierde boeck, dat het de rechtvaerdigste spijsse was, die wy uyt de Zee kregen. Waer van hy dese reden gaf, om dat wy meerder gemeenschap hebben met de Dieren, die met ons op aerden leven, een kruyt met ons eten, sommige onder een dack by ons wonen, gelijk honden, en katten, somtijds oock paerden; ons oock dienen; en als wy die dooden, een stem uytgeven, waer door sy ons tot barmhertigheyt komen verwecken. Maer dat de Visschen hier van niet en hebben, dewijlse leven in een ander Element, ja als in een andere werelt; (hoe wel Strabo, en Athenæus gewagh maken van Visschen, die ontrent

trent Narbonne uyt de Aerde gegraven werden, en sulcks oock bevelight werdt by *Dalecampius* en ons geen dienst en doen, noch geluyt en slaen: soo datter geen reden en is, om de selvige soo lief te hebben, dat menle daerom soude laten te dooden, en te eten. Maer alsoo groote leckerny in de Visch gevonden wert, en dat de leckernye den geest gemeenlick krenckt: daerom en maect de Poët *Homerius*, gelijk *Plato* aenmerckt, beschrijvende de Griecten, die ten tijde van de Troyaensche oorlogen leefden, al was de Stadt Troyen dicht by een visch-rijcke Zee, nergens gewagh, dat sy oyt Visch aten, selver oock niet van de gene, die op de Eylanden woonden. Hy schrijft wel *Odyss. 13.* dat de gesellen van *Mænlaus* en *Ulysses* uyt visschen voeren: maer seyt sulcks geschiet te zijn uyt hongers-noodt. De oude Romeynen plachten haer oock van Visch-eten te onthouden, gelijk de Poët *Ovidius* aenwijft 6. *Past.*

*Pisces adhuc illi populo sine fraude natant,
Ostreaque in conchis tuta suere suis.*

Maer dit zijn de alderoutste tijden geweest. Want daer na hebben sy soo veel van de selvde gehouden, dat sommige, en al onder de voornaemsten haren geslacht naem van de Visschen trocken: (siet *Val. Max. 9. 1.* en *Macrob. 3. 15.*) sommige met ongelooflicke kosten Vijvers maecten, daer het Zee-water door de uyt-gehouden steenrotsen in quam, gelijk *Plinius* (die oock van verscheyden andere diergelijcke schrijft *9. Nat. 54. 55. 56.*) van den Vijver van den dertelen *Lucillus* getuyght, waer vanick noch de overblijffelen (*Piscina mirabile* genoemt) buyten de stad Napels in Italyen gesien hebbe. Ja eenige hebben wel derven de waarde van een geheelen os voor een visch betalen. Waer over den ouden *Cato* oock klaeght, gelijk uyt *Polybius* van *Plutarchus* verhaelt wert, seggende: dat een stad niet en konde behoude blijven, daer een visch dierder verkost werde, als een os. Maer ten tijde van *Cato* gingh het noch redelick toe, indien men het met de na-volgende tijden wil vergelijken, doen eenen visch, en die niet groot, tot hooger prijs, als thien ofsen verkost werde. *Plinius* schrijft, dat een Borgemeester van Romen *Astinus Celer*, twee hondert van onse Philips guldens gegeven heeft voor een Barbeel. Sy zijn mede voor gesont gehouden geweest, om datse minder siekten onderworpen waren, als de dieren der aerden, waerom men oock voor een gemeen spreekwoort seyt, *Soo gesont, als een visch*. En om het gortigh vercken, den aangewassen os, het waterigh schaep, de koortfige geyt, en andere over te slaen: de Pest, die dan in 't vee, dan in dese ofte die beesten, dan in de vogelen valt, en heeft de visschen noyt bevangen, gelijk *Aristoteles* betuyght in het achtste boeck van sijn *Historye der Dieren* op het negentiende Capittel.

Even-wel so is het voedsel, dat van de Visch komt, kouwer en vochtiger, als 't gene het vleesch geeft. En

men sal naelick eenige Visch vinden, die van so goede gijl is, en soo met de gematigheyt van de nature der menschen over-een-komt, als de spijsse van korenwerck, vier-voetige dieren, en vogelen. Sy bederven oock lichtelick, ende en konnen soo langh niet als het vleesch, goet gehouden werden: en bedorven zijnde, krijgense een quade en schadelicke gestaltenis. Anders verich zijnde, en vallense niet alleen liefelick, en den mont aengenaem: maer oock bequaem voor ledige, stille luyden, die geen arbeyt en doen, oft haer lichaem veel oeffenen: anders voor huysluyden, en arbeyders, die hart en veel voedsel moeten hebben, dat langh tegen-hout, is vaster kost nutter, als speck, ham, en diergelijcke. Oock en is het visch eten niet gesont voor de gene, die een koude, vochtige, ofte bellijde maegh hebben, die met sinckingen gequelt zijn, ofte eenige koude sieckte onder de leden hebben. Daer is mede geen minder verscheydenheyt onder de Visch, als onder het Vleesch. Want sommige werden in de Zee gevangen, sommige in de Rivier, sommige in de Slooten, en Stil-staende wateren.

Zee-visch wert voor de beste gehouden, om dat door 't zout haren kouden, en vochtigen aert wat verbeteret en als verdrooght wert. En onder de Zee-visch werden noch voor beter gekeurt, die haer midden in de Zee houden, en van de winden beweeght, en gedreven werden, als die men ontrent 't strand vanght. Al de oude Genees-meesters houden voor de beste en gesontste Visch, de welke hem ontrent de klippen onderhout. *Alexander Aphrodis.* geeft daer van dese reden 2. *Probl.* Om dat het water, oock in stil weder, ontrent de klippen altyt beweeght wert. Want alsoo hart en sacht recht tegen malkanderen zijn, soo en konnense niet stil wesen, alsse malkanderen raken. Nu 't gene dat beweeght, wert altyt dunder, als 't gene stil blijft. Soo dat oock de Visschen, die haer veel roeren en bewegen, nootfakelick suiverder werden, en oock lichter te verteren zijn. Ons Visschers weten oock wel te seggen, dat tusschen de platen, en alwaer groote rye gaet, de beste visch gevangen wert. Daer van is een Spreekwoort in Zeelandt: *Hoe verder by weste, zijn de platen beste*. Want ontrent de Vlaemsche kust, daer vele platen zijn, is groote scheuringh van water, en dien-volgende de beste visch.

Rivier-visch volgt den Zee-visch: en onder de selve zijn mede de beste, die in groote en sterck-loopende Rivieren, ofte in wateren die een steenigen ofte zantachtigen gront hebben, gevist werden. Maer die in kleyne rivieren, ofte havens, daer de gotieren, ofte heymelickheden van groote steden op uyt komen, en daer men allerley vuyligheyt in worpt, gevangen werden, zijn quet en ongesont. Dan de slimste van allen zijn de Visschen, die haer in onklare Slooten, en Stil-staende water onthouden, en sulck insonderheydt, dat geen ververflingh van ander water en kriight. *Mbesithens* seyt, by *Atheniens*, dat de Zee-visch, die uyt

de Zee in de Rivieren, en stil-staende wateren op komt, al is datse vetter en smakelicker wert, even-wel harder valt om te verteeren.

Men vint oock onderscheyt in de Visch nae haren *ouderdom*, *gestaltenis*, *leden*, en de *tijdt*. Want elcke heeft sijn tijdt van 't Jaer, dat hy op sijn best is. Sommige kan wel te groot zijn, en niet te beter, gelijk de Snoeck: sommige wel te jongh, gelijk de Salm: maer door de banck is de oudste Visch de beste niet. Die *schobben* heeft, en *schilffert*, is goet. In sommige werdt het hoofd geprefen, in andere de staert, de kuyt, ofte yet anders.

Van Zee-visch.

Cabbeljauw heeft sijnen tijt in *November*, en *December*, en begint al in *Januarius* sijn kuyt te schieten, maer dan zijn de Hommers best. **Schelvisch** komt den selven geheel nae, en is getijdigh in *October* tot Nieuwe-jaer toe, en begint daer na in *Mey* wederom goet te werden, dan als 't heet weder komt, kan hy niet goet blijven. Zijn beyde versch en in haren tijt, schilfferende en kort van Visch, van goet en bequaem voedsel, en wel om te verteeren, insonderheydt met mostaert, gelijk de gewoonte is, gegeten. Van den selfden aert zijn **Wolch**/ofte **Weytingh**/en **Motenaer**/die met de voorgaende schijnen van een soort te wesen, en alleen in groote te verschillen. Zijn op haer beste in *Augustus*, en *September*.

De Cabbeljauw wert niet alleen versch en krimpende gegeten, maer oock gedrooght en gefouten, het welck 't aller tijt te pas komt.

Gefoute Cabbeljauw heeten wy **Abberdaen**/en is wat harder en drooger als de versche.

Ontrent Noorwegen valter een overvloedige vang van Cabbeljauw, die zy door de kouw droogen, en over de geheele Wereldt versenden. Sy noemen hem dan **Tozsch**/de Duytschen, Nederlanders, en Engelschen, **Stoch-Visch**/om dat hy soo hart als een stock is, waer door hy, eer men hem koken kan, met hammers geklopt, en in water geweyckt moet werden. So dat hy niet als grof voedsel geven kan, dat swaerlick verteert wert, en alleen nut is voor de gene, die een stercke maegh hebben, ofte veel wercks doen.

Salm is de eerste onder de Visschen, die smaek in 't soete water hebben, en daerom uyt de Zee in de Rivieren komen: waeromme hy van sommige onder de Zee-visch, van anderen onder Rivier-visch gerekent wert. Hy is krimpende versch zijnde, en schilfferende van visch, goet van smaek, tamelick om te verteeren, en goet voedsel gevende: soo dat de Salm met recht onder de gefonde visch gestelt magh werden. Heeft sijn beste tijt van het Nieuwe-jaer tot *Junius*, ofte *Julius*. Want daer na wert hy blauwachtigh, en kruight groote kuyt. Hy wert inde Oost-zee by Kiel in *Holsleyn* veel gevangen, en van daer vervoert: maer

beter is hy in onse Rivieren, voornamelijk ontrent Dordrecht, Geertruydenbergh, en Schoonhoven, van waer hy terstont gefonden wert in de nabuerige plaetsen, maer meest gezonten en gedrooght met menighe vervoert in ander landen, en is als dan oock wel aengenaem, en den etens-lust verwekkende: maer veel harder te verteeren, ende en geeft oock soo goet voedsel niet, als de versche.

Het Hoofd, ofte (gelijk men 't noemt) het neufgen van den Salm, wert voor het aengenaemste, en lekkerste gehouden: dan wy meer lettende op de gefontheit als op de smaek, seggen, dat de sné ofte moeten veel beter en gesonder zijn. Also alle vertigheyt, en insonderheydt van visch, de maeg losch maect. En het neufgen als zijnde kout en slijmerigh, en kan oock geen ander, en dien-volgende den lichame geen goet voedsel geven.

Elst is de Salm niet van verwe, maer wel van visch en smaek gelijk. Om haer menighe (gelijk men mede vertelt, dat eertijts de Salm in dese Stadt plach te wesen) zijn de Elsten in veel plaetsen weynigh geacht; nochtans vallense moeyelicker te eten, om haer veel graten, als ongefontheydt. Want alse vet zijn, (gelijk die by Dordrecht gevangen werden) gevense redelick goet voedsel, en dat wel verdeelt wert. Een vermaert poet in Italyen, *Hironymus Vida*, zijnde over tafel alwaer men van 't verstant van de Visschen sprack, seyde dat hem docht geen wijser Visch te wesen, als den Elst, om dat hy hem van ons niet en liet sien, dan als hy vet was, en dat op de bequaemste tijdt, te weten in de vasten, als 't vleesch eten verboden is. Den Elst slacht dan sommige menschen, die door haer verstant om den hals raken. Hy paeyt in *April*, en *Mey*.

Steur komt mede uyt de Zee in de Rivieren, en is de grootste Visch, die op ons tafel gebracht wert, van alle tijden by leckere luyden seer geacht, die hem oock de *Water-pauw* noemden. De Romeynen (ghelick *Athenæus* in 't 8. boeck getuyght) en plachten hem niet op tafel te laten brengen, als met kraensen, en sluyten; ja selver die hem droogen, hadden kraensen op haer hoofd. Is best in *Julius*, en *Augustus*. Treckt sijn voedsel door een rout gat, staende ontrent een voet onder den snuyt, 't welck weynigh is, also een klare lucht hem genoegh geeft, om van te leven, waerom hy oock een nauwen buyck en maer een rechten derin en heeft, in dewelke niet gevonden wert, als eenige taeyigheyt, die hy ergens uyt gefogen heeft. By ons is een spreckwoort, van de gene die weynigh eten, *Hy slacht de steur by leeft van de wint*. Hy is even-wel vetter van visch als de Salm, en kan onder de visch in die graed gestelt werden, die het speck onder het vleesch heeft. Want hy is hart, vet, en slijmerigh van visch, en geeft dien-volgende grof voedsel, en swaer te verteeren. De jonge en vallen de maegh niet tegen: maer zijn malschen smakelick, dan geven even-wel kout, en vochtigh voedsel.

voedsel. Maer de deught wert in de oude verlooren; en de ondeught vermeerert. Van de gesulden eyeren van een Steur onder malkanderen gemenght, werdt een spijse gemaect, die de Italianen *Caviaro* noemen, dewelcke niet alleen voor de gene, die se gewent zijn te eten, aengenaem van smaack is, maer oock lust tot eten en drincken verweckt.

Schollen zijn op haer beste, en hartste in de maanden van *Maert* en *April*. Want eer sy het Maertse water gehad hebben, vallen mager en slap. Komen over een met de *Tongen* (die noch wel soo goet en liefdelick smaken) *Plattisen* / en *Botten*. Dese zijn allegader wel te verteren, en van goet voedsel. Dan gedroogt zijns harder, en swaerder om te verdouwen.

Haring heeft sijnen naam misschien van 't Griex woort *Tarichos*, om dat hy gezouten wert, waerom wy hem oock *Pekel-haring* noemen, gelijk de hooghgeleerde *Vossius* dit aenroert 4. *Phisik. Christ.* 27. Wert veel onder Engelandt van onse Buysen gevangen, en is goet van smaack, niet hart te verdouwen, van goede, en geen groove ofte slijmerige gijl. Hy werdt meest gezouten, en dan rauw gegeten, en soo oock voor goet gezouten, en gefont gehouden van *Boumen van Ronssen*, eertijds Genees-meester ter Goude, *Epist. Med.* 29. Dan gedroogden *Haringh*, ofte *Dochent* / en is so goet niet, gevende veel grof, en galachtigh voedsel. Maer *Sprot* / als teerder en maller van visch zijnde, is wat beter, en oock lichter om te verteeren. Hy wert soo overvloedigh by Portugael gevangen, datter somtijds van Lisbon alleen, om diete visschen, honderdt kleyne Schepen 'sevens uytvaren.

Anchoves zijn als kleyne *Harincxkens*, houden haer ontrent de strant, en hebben sulcken vermaeck in singen en dansen (gelijk *Aristot.* schrijft in 't 5. boek van de beschrijvinge der Dieren) dat sy daer na uyt de zee springen. In-geleyt, zijns het aengenaemste van alle zoute Visch, verwecken den lust tot eten, werden lichte verteert, en geven goet voedsel.

Roch is vreem van reuck, die even-wel meest verget, als hy wat gehouden werdt. Daerom geloof men in *Vrankrijk*, dat hy beter is te *Rom*, en te *Lyon*, als te *Marselle*; en dat hy, door het vervoeren, maller en smakelicker wort. Dan wy hebben hem hier te Lande liever versch. Yemant by *Athen. lib. 8.* seggende dat den *Roch* een goede Visch was, antwoorde *Dorion*, even gelijk ofte yemant een gesoden mantel at. Hy is wat koortsigh, veel gegeten: even-wel wert sijn Lever voor een goede spijse geacht.

Van Rivier-visch, en die in 't soete Water leeft.

Doren wert gehouden voor de gefontste visch, die hem in 't versch en soet water onthout. Hy is liefdelick van smaack, wel te verteren, en van goet en dun voedsel. Dan de groote *Vorens* hebben een slijmerig

vet, ende en zijn soo goet niet. *Cardanus* verhaelt, dat ontrent *Sitten*, tusschen de Switserse bergen, *Vorens* gevangen werden van 30. pont, maer dat se soo goet, noch soo smakelick niet en zijn, als de kleyne, die veel beter en gefonder vallen; en insonderheydt die wat roodachtigh van visch zijn, ofte veel roode vlacken hebben. Want foodanige onthouden haer in de klaerste wateren, en hebben gene vettigheyt ofte slijmerigheyt, waerom sy oock beter verteert werden, rasser na beneden gaen, en minder overtolligheyt doen vergaderen. Sommige hebben gemeent, dewijl sy den lijve koude gijl geven, en niet onbequaem om 't heet bloet en lever te verkoelen, dat se daerom, de gene die hetfinge koortsen hebben, gefont zijn: maer alsoo de *Vorens*, insonderheydt de groote, door haren vochtigen aert, lichtelicken komen te bederven: soo zoude ick beter achten, dat men deselve in sulcken gelegentheydt liet achter blijven. De *Voren* paeyt (gelijk de *Visschers* spreken) ofte schiet haer kuyt in de *Mey*, en dan is sy mager en onbequaem om te eten. En in die tijdt is het manneken beter met sijn homme, dat sy *Ry-voren*, ofte *Gelde-voren* noemen.

Snoeck noch kleyn zijnde is wrongelig van visch, niet hart om te verteren, en wert lichtelick door het lichaem verspreyt. Dan de groote en oude en zijn so goet niet: oock niet, wanneer sy kuyt schieten, gelijk in de *Maert*. En dan vallen de *Gelde-snoecken*, ofte mannekens beter. Sy en eten niet alleen andere *Visschen*, maer oock vleesch. Het welck *Dr. Rondel* met een drolligh exempel bevesticht; verhalende van een *Snoeck*, die een *Esel*, terwijl hy uyt de rivier dronk, by de mont vattede, en daer soo vast bleef aen hangen, dat den *Esel* van pijn na huys loopende, den *Snoeck* alsoo hangende by sijn meester bracht.

Baers is malsch en vroongelig van visch, sonder eenige vettigheyt of taeyigheyt, is licht om te verteren, en geeft van het beste voedsel. Waer van by de *Duytschen*, en *Nederlanders*, insonderheydt die aen den *Rhijn* woenen, dit spreek-woort is, *Gefonder als een Baers*. Men hout voor de beste, die scherpt op den rugh zijn, en in schoon water loopen. Sy paeyen in *April*, en dan vallen de hommerts, ofte *Ry-baerissen* veel bequamer om te eten.

Vijf dingen schijnender (seyt *Cardanus*) insonderheydt voor de Menschen gemaect. Wt de boomen de *Wijngaert*, uyt de kruyden de *Kool*, uyt de viervoetige beesten het *Paert*, uyt de vogelen het *Hoer*, uyt de rivier-visch de *Karper*. Want dese allegader brengen een groot voordeel aen het Menschelicke geslacht, en sy en hebben niet, ofte 't streckt al te samen tot 's Menschen gebruyck.

Karper groeyt van selfs, soo dat, indien men een *Vijver* doet graven, die versch water kan krijgen, sonder daer visch in te settē, na drie vier jarē in den selven, veel *Karper* sal hebben. Hy set oock seer voort, soo in jongen, als in eyeren, en hy schiet driemaal 's jaers.

Sy hebben dat bysonders, dat haer hom, en lever seer groot, en van goede smaek is. Haer kuyt in de botter gesnerckt, helpt een man te paert. Werden dapper groot, en oudt, jae leven tot de 30. jaer, ende en zijn de Snoecken-vangh soo niet onderworpen, gelijk andere Visschen. Vorders zijn se sacht en vochtigh van vischen doen oock eenige overtolligheyt vergaderen. En daerom en dientmen geen ander Karpers te eten, als die in klaer water gevangen werden, en oock, gelijk men meest alle visschen doet, werm, op dat se de maeg niet te koel en te vochtigh en maken. Daerom en moeten sy onder ander koelt niet gegeten werden, ende en dient oock niet dat men daer kleyn bier op drinckt, maer goede wijn. Is oock beter, dat se met wijn en kruidt, gelijk meest geschiedt, gestooft werden, als simpelick in water geloden, en als dan geven sy beter voedsel. De Karpers werden in 't Latijn *Ciprini* genoemd, onder welcken naem mede den *Braeffen* begrepen werdt, by sommige *Cyprinus laeus*, en is den Karper van voedsel niet seer ongelijk.

Barbeel ofte **Barm** werdt by ons niet veel gegeten, hoe-wel by sommige veel geacht. Vele hebben van hem een spreek-woort, dat hy noch werm, noch kour, noch gesoden, noch gebraden goet en is. Welk seggen mischien daer van daen gekomen is, om dat de kuyt (die hy schiet in 't laetste van *Augustus*) van deselve niet alleen krimpinge in den buyck maect, maer oock doet braken en ter stoel gaen, en de boors verweckt, en de eygen werckinge veroorsaect, die van fenijnige, en geweldigh af-lettende dingen komen. Waerom de kuyt van dese visch gansch niet gegeten en moet werden. Maer de visch selve, alsoo hy van geen quade gijlen is, mach men wel sonder schroom eten: en den ouden werdt, tegens den aerdt van andere Visschen, voor den besten gekeurt van den Poet *Ausonius* in dese versen:

*Barbeel, die in u quaetsten tijt
Vry beter als te voren zijt,
Ghy hebt een gaef in u alleen
Die geen dier oyt en was gemeen;
Dat is, dat u den ouden dagh
Maect beter als te voren plagh.*

Lamprep / ofte **Pitche** wert by vele voor de edelste visch gehouden, en derhalven by leckere luyden veel geacht, is van goede en aengename smaek, als hy wel toe-gemaect is, en in de wijn (het welke de gemeene bereydinge is) gestickt, en met kruidt gestooft wert. Maer even-wel en verliest hy mede op die manier niet al sijn slijmerigheyt: waerom hy oock met recht onder de gesonde visschen niet gerekent en wert, en insonderheydt voor de gene, die gicht, ofte eenige quellingh aen de zenuwen hebben, onbequaem gekeurt. Sy schiet haer kuyt in Maert.

Seelt ofte **Schoen-maker** (soo genoemd om dat

hy het leder, daer de schoenen van gemaecte werden, niet qualick en gelykent) werdt by velen gehouden voor den Genees-meester van de Visschen. Want sy schrijven, dat indien men een Snoeck den buyck meerder als twee vingeren langh op-snijt, en de wonde wederom toe-nayt, en soo in de Vijver finijt, daer Seelt in is, zal genesen, nae dat hy sijnen buyck aen den selven gewreven zal hebben. Het welck niet vreemt en is, dewijl den Snoeck lange leeft, en dat de slijmerigheyt van de Seelt, bequaem is om toe te heelen. Hout hem meest in sickige, en moerachtige gront, daer hy oock dickwils nae ruyckt. Hy en is noch goet van smaek, noch van voedsel, maer maect quaden gijl, die licht verderft, en om sijn slijmerigheyt niet wel verdeelt en werdt, en daerom verstoppinge veroorsaect. Insonderheydt werdt hy in de Honts-dagen voor heel ongefont gehouden. Die in de Rivieren, en klare wateren gevangen werden, zijn soo quaet niet, als d'andere, hoe-wel oock niet heel goet: dan alleen den genen, die veel werck doen, niet schadelick. Maer die haer in poelen, en sickige gronden onderhouden, zijn de quaetste van allen, soo van haer eygen nature, als van wegen de plaets. De Seelt paeyt in de Mey; en is dan tot Spijse onbequaem.

Blieck werdt mede voor slechte visch gehouden, valt dickwils bitter van smaek, om dat hy een groote gal-blaes heeft, die in het schoon-maken lichtelick breeckt. Schiet oock sijn kuyt in Mey; gelijk de Seelt.

Onder de kleyne vischkens, dewelcke licht te verteren zijn, en goet voedsel geven, werden gerekent **Post** en **Gundel**, die smakelick en gefont zijn, en derhalven soo wel de siecken, als de gesonde konnen voor-gelet werden.

Spiertingh wijckt beyde in gesontheit, is seer slijmerigh van visch, die in 't eten gelijk als een draet uytgeeft, het welck, die in de Ysel gevangen wert, soo niet onderworpen is. Bederft lichtelick, soo datter wormkens in groeyen, waerom hy koortigh is, en niet veel gegeten en dient. Om sijn slijmerige vochtigheyt te matigen wert hy gesoden gegeten met een sauce van Azijn, en Mostaert: dan sulcx wert beter wech-genomen, als men hem op den rooster laet braden.

Ael en **Dalingh** zijn wel liefelick en aengenaem van smaek, maer vol tay en glat vet; waerom sy oock nauwlicx in de handen konnen gehouden werden, sonder te ontglijden, waer van het spreek-woordt komt, *Een gladden ael by de staers te hebben*. Geven geen van beyde goet voedsel, en zijn den siecken, noch den gesonden goet om te eten, insonderheit wat veel. Dan alderquaetst zijn se voor den gene, die een quade maegh hebben, en die met gicht, ofte steen gequelt zijn. Ook houdense den loop der vrouwen tegen. Sy zijn beter gebraden, ofte met wijn, soelve, ofte ander kruidt gestooft, dan gesoden, om dat daer door haer overtollige

lige slijmerigheyt wat verbetert wert. En daer van hebben sy meerder overvloed, als eenige andere Visc. Want daer alle volkomen gedierte, ofte door telinge, ofte door een ey wert voort-gebracht, soo en hebben *Ael*, en *Paling* geen volkomen oirpronck, maer spruyten uyt de dermen (gelijk *Aristoteles* spreeckt) der Aerde; te weten, uyt de vuyligheyt, die van sels opflaet aen de kant van de rivieren, ofte stil-staende wateren, ofte oock aen de zee, daer veel kruyt, ofte ruyg- te valt. En al is het, dat sy haer beyde onthouden in klaer water, om datse anders, dewijlse weynigh adem halen, in dick water lichtelick zouden stikken, evenwel, alsoo sy uyt vuyligheyt groeyen, en haer voedsel uyt de slijckerige gront trecken, soo werden sy wel te recht van *Galenus* gestelt onder de Spijs van quaedt voedsel. En soo was oock al langh te voren van *Hippocrates* geseyt, dat haer vettigheyt gantsch strijdende is tegens 's menschen nature.

Van de Visc met harde schelpen.

Onder de Visc, die in harde schelpen bestooten is, zijn de *Oesters* van allen tijde voor de lekkerste gehouden. Want sy verwecken lust om te eten, en om by te slapen, het welck alle-beyde lustige, leckere, en weeldige luyden wel aen-staet. Doch datse meerder voor lust, als tot spijs voor den honger gebruyckt zijn, blijkt uyt *Seneca*, in den 108. brief. De Oude plachten de selve mede raeuw, en voor de maeltijd te eten, als te sien is in *Macrobius* 3. Sat. 9. Wy krijense hier uyt *Engelant*, die oock al eertijts by de Romeynen vermaert zijn geweest, (*Plinius* 9. 54. en 32. 6.) en quamen van *Rochebre*; waer van de Poet *Juvenalis*, in sijn vierde Schimp-dicht seydt, van den leckertant *Montanus*, dat hy proeven konde, uyt wat plaats de *Oesters* van daen quamen:

*Circis nata forent, an
Lucrinum ad saxum, Rumpinove edita fundo
Ostrea, callibat primo deprendere morsu.*

De Colcestersche vallen heel kleyn, maer daerom niet te arger. Hebben allegader een sulthigh sap, en daerom maken sy oock den buyck weeck, maer sy en voeden niet veel, en zijn de maegh, terwijlse verteert werden, beswaerlick, en doen in een koude maegh veel slijm vergaderen, en veroorsaken lichtelick verstoppinge. En moeten daerom met zout, peper, ofte diergelijcke, gegeten werden. Dan best zijns eerste met wijn (die veel slijm wech neemt) wel ghe-wasschen, en dan met boter, peper, zout, en wat wijn ofte citroen-sap tusschen twee schotels, ofte in haer eygenschelp op den rooster gestoof. By den Griek-schen *Athenens* 7. *Dreipn.* 13. wert geseyt, dat sy raeu, om haer zultig sap, waer door sy den buyck oock week maken, hart te verteeren zijn: maer dat sy gesoden, niet de zultigheyt die kracht af-leggen; dan dat sy gestoof

alder-best zijn; alsoo de zoute vochtigheyt door het vyer dan overwonnen is. Die in een korst, t welck wy *Oester-pastey* noemen, gebackten werden: en vallen soo goet niet: noch oock de gezulte, die eenigen tijdt in pekcl bewaert zijn. Het is aen-merkens waerdigh, dat d'hoogh-geleerde heere *Tulp* verhaelt van raeuwe *Oesters*, in een vrouw, dewelke, door haer swackheyt, in het *Pleuris* niet gelaten zijnde, vervallen was in een uytdroogingh met op-hoesten van een menighe stin-kende stuymen, de welke lust krijgende na raeuwe *Oesters*, daer door niet alleen de koorts quijt werde, maer oock volkomenlick bequazem.

De *Oesters* zijn op haer best van *October*, tot *Feluy-narius*, en na die tijt gaense af.

Mosselen en zijn noch van sinaeck, noch van visch by de *Oesters* te gelijken. Raeuw dienen sy niet anders als voor arbeyders, en andere, die een stercke maegh hebben. Sy zijn beter gesoden, en dan met peper en azijn gegeten. Doch het voedsel, datse geven, is tay, en slijmerigh. Daer sit gemeenlick eenigh zant bin-nen haer schelpen, het welck zoude konnen tot Gra-veel strecken, en daerom ware best, datse voor het koken, in Zee, ofte Zont-water drie vier uyren geweekt wierden, om haer van de vuyligheyt te ontlafen.

Krabbe / Steur-krabbe / Kreefte / Garnet / Wasse-krabbe / geven al meest eenderhande voedsel. Sy zijn, insonderheyt de groote, hardachtigh te verte-ren: dan wel verteert zijnde, maken sy vele, maer gro-ve gijl, en moeten derhalven gegeten werden met een verwermente en dun-makende sauce, om haer grovig-heyt en taeyigheyt te benemen, als is azijn met peper. Sy moeten allegader levend' in de Ketel gesmeten werden, anders en doogen sy niet. Het is vrent, dat *Linschoten* verhaelt in het 48. cap. van sijn Oost-Indi-sche reysen, hoe dat in Indyen de *Krabben*, en *Kreeften* (die aldaer seer groot vallen) met een volle Maen led-igh, en ontijdig zijn, en op haer best met een nieuwe Maen. 'T welck recht strijdende is met 't gene hier te Lande, en elders gebeurt.

Alphurucken werden mede by veele voor groote leckerheydt gegeten. Sy zijn tay en hart om te ver-teren, behalven het achterste, dat sacht is: en is best alleen gegeten. Het welck oock waergenomen wert by de gene, die de *Winnagert-slechten* voor spijs ge-bruycken, gelijkick in Italyen dickwils gesien heb-be: dan alsoo wy hier te lande sulcken kost niet en snoepen, soo is het oock onnoodigh, daer van veel te schrijven.

Alle dese Schelp-visch wert weynigh tot voedsel, ofte om den honger te versadigen, gebruyckt: maer, meest tot veranderinge, en leckerheydt.

*Oesters, Garnet, Aly-knycken,
Is geen kost voor holle buycken;
Want dat woont in harde schelpen
Plagh den honger niet te selpen:*

Kreeft,

Kreeft, en Steur, of Bosse-krabben,
Schoon sy ons de mage schrabben,
Zijn alleen voor geyle lusten,
Die ons noyt en laten rusten;
Ghy, die na den regel leeft,
Eet dat beter voedsel geeft.

Al in oude tijden hebben de Romeynen uyt Schelp-
visch *Saucijzen* gemaect, op de selfde wijze gelijk die

met kruyt van vleesch gevolt werden. En is de eerste,
die dese nieuwe kost in de werelt gebracht heeft, ge-
weest de Keyser *Heliogabalus*, een man verlopen in al-
derhande wellust. En al is het, dat *Alexand. Trallia-
nus*, de selve dienstigh acht voor de gene, die hoesten
en bloet spouwen; soo zijns seer hart om te verteren,
en blijven langh in de Maegh steken, gelijk wel aen-
gewesen is by *Alex. Aphrod. Probl. 23.* en *Macrobius*
7. *Saturn. 8.*

Van den Dranck; en eerst van het Water.

Het XVII. Capittel.

WY komen tot den Dranck, de koelte van het leven,
Die kan een dorstigh mensch als weder adem geven,
Die kan een dorre ziel vernieuwen hare kracht,
Schoon dat se leyt en sucht en van den dorst versmacht.
Maer leert hier, Hollants volck, eer dat wy vorder komen,
Wat vocht tot uwem dranck is dienstigh aen-genomen;
Niet alderhande nat en dient tot dranck bereyt,
Dus maect in dit geval een noodigh onderscheyt:

Het Water wat voor eerst een dranck voor alle menschen,
En niemans van het volck en konde beter wenschen:
Het Bier was onbekent, dat beden wonder doet,
En daer en werds geen druys getreden met den voet.
Men wist geen bonigh-raet met water op te sieden,
Om voor een soeten dranck de gasten aen te bieden;
Neen, neen, een suyver nat gestvoeten uyt den gront,
Dat was gemeenen dranck, en yder bleef gesont.

Doch

Doch naer het eerste volck van Gods is af-gemeken,
 Soo moont er slim verzijf oock in de reyne beken;
 Hier vint men seltsam vocht dat suer of bitter smaect,
 En elders killigh nat dat dicke kryppen maect.
 Ghy, wilje, na de kunst, gesonde waters kiesjen,
 Waer van haer schoone vertuu noyt maecht en sal verliesen,
 Noyt man sijn jeugdiggh bloet, so komt geminde vrient.
 En leert hier wat gekoocht of raum geteten dient.

DEn Dranck is voor de Menschen so nootzakelik, als de Spijse. Want gelijk door de Spijse de drooge en vaste gestaltenis, die verteert was, herstelt wert: soo doet oock de Dranck in het gene, dat van onse vochtigheyt vergaen was. En die is het voornaemste gebruyck van den Dranck, de vochtige gestaltenis van ons lichaem, dewelcke gestadigh verteert en vergaet, te herstellen en te vernieuwen. Waerom oock de nature ons den dorst gegeven heeft, die een begeerte is van vochtigheyt, en dranck, te weten van foodaenigen, die niet alleen uytwendigh, maer insonderheyt inder daer, en krachten vochtigh is, noch oock in hitte uyt en steect. Want anders en soude hy de verlorene vochtigheyt niet konnen weder geven, ofte den dorst over doen gaen. Hierom 't Vleesch-nat, al den dorst over doen gaen. Hierom 't Vleesch-nat, al kan het missechen al uytrechten, dat den dranck doet: soo en kan het even-wel den dorst niet lissen, om dat het eenige drooghte behouden heeft, uyt het af-koken van de vaste deelen van 't vleesch. Het selfde vermogh Zee-water noch minder, 't welck door 't zout droogmakende kracht heeft.

Behalven dit gebruyck, te weten den dorst te verstaen, en de vochtigheyt te herstellen, soo heeft den Dranck noch sijn vorder nuttigheyt, maer gemeen met ander nat en vochtigh voedsel. Want hy helpt de vette en dicke vochtigheyt door de naeuwe aderen schieten. Doet mede de spijsse in de maegh onder malkander mengen, en verdunnen, op dat sy lichter zoude verteert werden. Verhindert oock dat de vettigheyt tot voedsel van 't lichaem geschick, van de hitte niet ontfeken en wert.

Tot Dranck wert insonderheyt Water en Wijn gebesight, en 't gene na de gelijckenisse van de Wijn van terwe, gerst, en hop gemaect wert, te weten Bier: oock Mede van water en honigh, en Sap van appelen, peren, en diergelijcke.

Van Water.

Water en is niet alleen den gemeenen dranck van de beesten, maer oock den outsten van de Menschen. So lesen wy, dat de Out-vaders in 't oude Verbont voor haer huys-gefinnen eenige Fonteynen, en Putten deden maken, waer uyt niet alleen het vee, maer oock de Menschen droncken. Het selve is mede gebruyckt by andere volckeren. Als op een sekeren tijt de Romeynsche Krijghs-knechten om wijn riepen, seyde

Pescennius Niger, Hebt ghy de Rivier, en eyscht ghy noch Wijn? Het selfde had by-nae te voren geseyt de keyser *Augustus* tegen het volck van Romem, als sy klaegghden over de schaersheyt van den wijn, met dese woorden: mijn swager *Agrippa* heeft so veel waters in de Stad geleyt, dat niemant en behoefst dorst te lijden. Dit quam eenige mijlen uyt het geberchte door buyfen over hooge bergen kostelick gebouwt, waer van ick noch de gebroken overblijffels gesien hebbe, en al van oudts, gelijk *Julius Frontinus* getuyght, en droncken de Romeynen niet anders, als Put-water, ofte dat uyt den *Tyber* (die aen d'een zijde door de Stad loopt) geschept werde. Welck Water in de Riviere dick en geroert is, dan besoncken zijnde, klaer, licht, lieffelijk en gesont. Daer-en-boven kan het veel Jaren goet gehouden werden, 't welck geloof wert te komen, door dien de Rivier *Tevere* (eertijts *Anienis* genoemt) haer met den *Tyber* vermenght, welckers Water veel *Salpeter* deelachtigh is, dat het selve voor bedervinge bewaert. En die aen den *Tyber* boven de mont van den *Tevere* geseten zijn, mengen haer beyde waters op de Roomsehe wijze, op datse niet bederven en souden. In Vrankrijck, Italyen, Spaengien en drincken de Vrouwen nauwliex yet anders als water, maer het is aldaer beter en klaerder, en so racuw niet, als hier te Lande, alwaer het insonderheyt om de kouw wat racuwer valt, als in die heete Landen. Dan men kan hier mede wel goet water hebben, en het selfde en krijght sijne deught, ofte en verliest sijne rauwigheyt niet door de Son, alleen dewijl haer hitte het Water niet en kan verwarmen diep in de aerde; want sy en komt soo verre niet, ja schiet by ons even door het dack van de huysen. Sulcks is te sien aen de kelders, die somers koelder zijn. Derhalven doen de kouw, ofte hitte, die in de aerde is, veel tot de deught ofte ondeught van het Water. Want indien de aerde werm is, soo is 't Water gekoocht, maer indien daer brant is, dan valt het Water heet, ofte lauw; so datter alderhande Wateren in alle deelen van de werelde konnen loopen. Daer-beneffens en is dat het suyverste niet, alle het weleke tegen den oppanck van de Son loopt: maer 't gene, dat het klaerste is; en alffer niet wat anders onder gemenght en is, soo kan het de gehele werelt door wel suyver wesen. Dewijl het dan meest hanght aen de klaerheyt, en dat het van de plaets daer het door-loopt, geen vuyligheyt mede en sleept: soo blijktt genoeghlaem dat allefins goede, en quade Wateren konnen zijn, na dat het door-kleynsen beter ofte arger geschiedt. Ende dat werck hanght veel aen den aert van de Aerde. En waer die eenige onsuiverheyt aen 't water geeft, die kan in 't besincken, en op-koken wech-genomen werden. Hier in begaen de Brouwers veeltijts een mislaggh, dat sy het kleyn Bier van onklaer water maken, en maer lucht op-koken. Want met weynigh sieden en kan de onsuiverheyt niet gescheyden, noch de racuwigheyt wech-genomen werden:

den: en daer door komt het ongemack, 't welck de Authoren het raeuw Water toe-schrijven, te weten, dat het dick is, swaer in den buyck, langh in het ingewant hanght, lichtelick bederft, en het voedel niet wel en verspreyt. Want den Dranck, zal hy goet zijn, moet lucht wesen; en lichtelick konnen doorloopen. Maer even-wel hoe goet dat het is, soo en bekomt het een yegelijk niet even-wel. *Victor Cayet* in 't 2. deel van sijn *Historie der oorlogen van Henrick de IV.* in *François* beschreven, en voor hem *Cicarelli*, in sijn *Italiaensche beschrijvinge van 't leven der Pausen*, verhalen, dat de Paus *Gregorius de 14.* van sijn achtien jaren af niet als water gedroncken hadde, en dat by vele geoordeelt werde, sulcx de meeste oorfaeck te wesen, dat hy seer met de steengequelt was: om datter, seyt *Cicarelli*, geen water soo suuyver en is, ofte het heeft eenige aerdtachtige vuyligheyt, dewelcke in Lichamen die daer toe genegen zijn, (en een steenachtige vruchtbaerheyt hebben, gelijk *Aretius* spreeckt) seer lichtelick in graveel en steen komen te veranderen. Daer is in *Ormus* een gemeene sieckte van wormen, die in de beenderen groeyen, welckers oorspronck op het water, dat aldier drincken, geleert wert: waer van onder andere te lesen is by *Linschoten* in sijn *Oost-Indische Reyse* op het 6. capittel. Daerom staet ons wel te letten, wat water wy gebruycken, en waer in wy onse spijse laten koken. Het gemeen Water is van gematigheyt kout en vochtigh, geeft het lichaem meer veranderingh, als de Lucht: om dat het water lange in een plaets stede hout, daer de lucht haest vervlieght, en die van daegh in Vlaenderen is, komt binnen twee drie dagen in *Africken*, en soo al voort in de andere Landen, als uyt *Aristoteles* aenwijst *Haare* in sijn *Spaensche ondersoek der Verstande*. En gelijk de *Wijn-gerige* seggen, dat geen suuyver element kan alimen, ofte voedel wesen, soo gaet het oock met het water, dat by ons nergens suuyver, ofte onvermengt gevonden wert; welck mengsel groot onderscheyt en verschil in 't water maeckt.

Het beste en gefontste Water, seyt *Plinius 31. 3. is*, 't welck de Lucht alder-gelijckst is, dat klaer in 't oogh is, nergens naen ruycke ofte en smaect. Die geen wijn en drincken, zijn de bequaemste, om hier van te oordeelen, dewelcke het onderscheyt van 't water soo naeu konnen proeven, als yemant anders van wijn ofte bier. De Authoren beschrijven hier-beneffens noch andere keuren van goet water. Te weten, het welck ras heet, en ras kout wert. *Hip. 7. Aph. 6.* en *Gal. 1. Simp. 18.* Want 't gene het van buyten door de uyerlicke warmtelijdt, is geloofelick, dat het oock van ons innerlicke wormte lijden, en het ingewant niet beswaren en zal. Om welke oorfaeck soo werden vleesch, en vruchten veel eerder moruwin goet water. Soo dat dra yet genoegh sieden, mede een teeken is van goet water. Siet *Casaubon. Animad. in 2. Athen. 7.* Gelijk oock is, dat het den buyck niet

op en blaest, noch lang daer in en blijft, maer ras geloofst wert. Siet *Cael. Rhod. 27. A. L. 5.* Voor het beste water, wert van *Hip.* gehouden; 't welck niet veel wijns en kan verdragen: dat is, 't welck by een weynigh wijns gemengt zijnde, noch sterck genoegh is, als breeder gesien kan werden by *Casaubon.* op *Athen. cit.* Sommige wegen het water en houden het lichtste voor 't beste, *Plin. cit.* Andere nemen eenige suuckens linden, en maken die in verscheyden water nat, en 't gene eerst drooght, keurense voor het dunste en lichtste.

De teekenen van goet Water, worden minder ofte meerder in de wateren bevonden, na den aert en de verscheyden natuere van de selvige. Want daer is *Fonteyn-water*, *Rivier-water*, *Regen-water*, *Put-water*, *Moerasch-water*, *Znee-water*, *Zee-water*.

Fonteyn-water heeft alder-meest de teekenen van goet water, indien het beste gekosen wert. Want alle *Fonteyn-water* en is niet even goet: maer het beste is, dat de verhaelde teekenen heeft, by dewelcke noch andere gedaen konnen werden. *Hippocrates* in sijn boeck van de Lucht, Wateren, en Plaetsen, prijft voor het beste, 't welck spruyt en loopt tegen het opkomen van de Son, insonderheyt de *Somerdaeghe*: dat oock uyt suuyvere aerde voort komt; en door geen sickerigen gront en loopt, maer dat over zant en steenen vloeyt, en geen modder mede en sleept: (soo danige van de bergen komende zijn krachtiger, seyt *Pluarchus*, als die in grachten: ofte in het vlack loopen) *8. Sympos. 5.* dat des winters lauwachtigh, en somers koel is, waer van de oorfaeck de diepte, en dien-volgende de suuyverheyt van de aderen toe-geschreven wert. Maer de wateren die eenigen smaect hebben, wijzen aen den aert van de plaets (Siet. *3. Nat. Qu. 20*) daerse doorloopen, en brengen met haer de krachten van 't mineral, als aluyn, swavel, koper-root, en diergelijcke, en moeten derhalven niet voor gemeenen dranck, maer voor medicinalen dranck gebruyckt werden. Gelijk wy hier het Spaewater doen. Siet daer van breeder by *Dr. Langius* in sijnen 43. en 44. brief van het 2. boeck.

Rivier-water is gemeenlick 't meestendeel *Fonteyn-water*: want nyt veele *Fonteynen* te samen loopende groeyen de *Rivieren*. En omdat alle *Fonteynen*, die in een *Rivier* loopen, niet juyst van een nature en zijn, soo heeft het *Rivier-water* oock eenen vermenghden aert, en krijght daer-en-boven noch een verscheyden natuere van d'aerde, daer het dickwils een groot suuck weegs door-loopt, dewelcke somtijts kleyachtigh, somtijts modderigh, somtijts zandigh van gront is. Altemet wert het *Rivier-water* oock seer vermeertert door het *Znee-water*, dat van de bergen komt vallen, ofte door 't storten van veel regens. Maer dit voordeel schijnt even-wel 't *Rivier-water* te hebben, dat, dewijl het een groot reckloopt, door dat scholpen en bewegen verdunt, (*Plin. 31. 3.*) en

sijn rauwigheyt als gebroken, en met eenen van de stralen der Sonne verteert wert. Maer men moet daer op letten, dat als men Rivier-water wil gebruycken, insonderheyt dat uyt onse havens, daer men alle dingen in laet vallen, gefchept wert; het selve eerst in den emmer laet staen besincken, op dat het slick en de vuyligheyt in den bodem magh blijven.

Regen-water wert van *Palladius, Averroës, &c.* boven alle ander water gepresen; insonderheyt, seyt *Avicenna*, het welck des Somers met den donder nedervalt, als zijnde het dunste en lichtste; gelijk te voren oock *Hippocrates* geleert heeft 6. *Epid.* En het is waer, indien men maer op de dungheyt en lichtigheyt soude willen letten; dat men het selve voor het ander water moet stellen. Maer also uyt de aerde, door de hitte, verscheide dampen op-getrocken werden, die tot den regen stof by-brenghen; soo schijnt wel dat 't Regen-water soo heel suver niet en is. Om welke oorfaeck het oock lichtelick komt te bederven, gelijk *Plinius* mede seyt op de gemelte plaets, en de redenen daer van aenwijst *Cal. Rhodigin. 27. Ant. Lib. 2.* En ons Regen-water, dat van het dack gemeenlick in een loode goote valt, en steept niet alleen daer van een deel vuyligheyt, maer treckt oock dickwils eenige ceruyfheyt uyt het loot, ons Lichaem seer schadelick.

Dut-water alsoo het onder de aerde is, en boven d'aerde niet verheven en werdt; maer in de diepte, en stil blijft, tot dat het met een immer uyt-geput wert, is grof en swaer; waerom 't langh in den buyck blijft hangen, en het ingewant beschadicht.

Stil-staende water / en dat uyt Moerassen gehaelt werdt, zijn van de alder-quaetste. Want des Somers zijne nootfelick (seyt *Hippocrates de Aer. &c.*) heet, dick, en ruyckende, des Winters kout, beroert, en bevrofen. En dewijlste stil staen, ofte niet als beel langhsaem beweeght en werden, soo komenselickelick te bederven: als oock, gelijk *Plurarchus* schrijft 8. *Sympol. 5.* om datse veel aerde in-genomen hebben; en zijn derhalven rauw, dick, en veeltijts quaetaerdigh en pestachtigh. Anders beswaren sy even-wel de Maegh, versloppen het Ingewant, verderven de Vochtheden; waer uyt niet selden Koortsen en andere Sieckten voort-komen.

Znee-water, en dat van gesmolten ys komt, wert mede voor seer ongefondt gehouden, (*Hipp. cir. en Aristot. by Agellium 19. Noët. 5. en Muretum. 9. Var. Lib. 9.*) als heel grof en dick zijnde. Want als het water door de kouw soo bevroest en verdickt, dat het snee ofte ys wert, soo werden de sijne deelen daer uyt gepers. Behalven dat in het selve oock een groote kouw is, dewelcke de Maegh onstelt en beschadicht. En al is 't, dat jonge stercke luyden haer schad: niet terfont gewaer en werden: soo vernemen sy die even-wel met den ouderdom, en krijgen sodanige gebreken in de gewrichten, zenuwen, en het ingewant, datse de selve niet lichtelick en verwinnen. Doen ick

uyt Italyen over de hooge bergen quam, *Alpes* genaemt, sagh ick 't volck aldaer met seer groote kroppen, om datse znee-water drincken: het welck my meerder zoude verwondert hebben, hadde ick niet te vooren by den Poëet *Juvenalis* gelesen in sijn derthiende Schimp-dicht:

*Wie vout oyt vreem de dicke kroppen,
Als hy genaect de koude toppen,
En onder hem de lippen siet
Die al de werelt Alpes siet?*

Om alderhande fouten te verbeteren, en alle wateren bequamer tot den dranck te maken, wert het opfieden seer gepresen; waer door niet alleen de kouwigheyt en rauwigheyt verbeterd en wert, maer de aerdachtige en ongefonde deelen, die daer in zijn, en soo naeuw onder een gemengt blijven, dat men se niet gewaer en kan werden, komen te scheidten, en de wermt over zijnde, op de groot gaen sinnen. *Plinius* seyd op de meer-gemelte plaets, dat de verbetering voor quaet water is, indien 't op de helft gekoockt wert. Dit gekoockt water is al by de oude Griecken in 't gebruyck geweest, gelijk blijkt uyt *Hipp. 6. Epid. en Athen. 3. Deipn. 34.* maer niet op de manier, als de *Keyser Nero* dat toe-maecten, (*Cassub. in Animad. ad Ath. cit.*) en te Rom en gebruyckelick was, na hem *Decoëta Neronis* genoemt. Het is een vout, seyd *Plinius* van den *Prinçe Nero*, het water te koken, en dan in een glas gedaen in 't znee te koelen; waer door men het vermaeck van de koelte heeft, sonder de schade van 't snee. *Incanal. Sat. 5.*

*Het water eerst gekoockt, en dan met snte verkoelt,
Hier uyt is dat de vorst geen kleyne lust gevoelt:
Te weten als sijn maegh, verhit door drancken spijs,
Vereyst tot haer behulp de koude van het ijs.*

Maer desen leckeren dranck en quam *Nero* niet wel te pas, als hy vluchtende uyt Rom en, en om sijn tyrannye ter doot vervolcht werdende, onderwegen water uyt een plas met sijn hant dronck, seggende, *Es hæc est Neronis decoëta.* En dit is het lekker gekoockt waterken van *Nero*, gelijk *Suetonius* in sijn leven beschrijft. In Italyen is noch seer gemeen, de wijn in dubbele glafen te doen, daer in 't buytenste ys is: maer hy is al te kout, en doet oock schade, insonderheyt als men seer verhit zijnde, die groote kouw in-dinckt. Jaë soo verre, dat in sodanige gelegentheit het kout drincken niet alleen *Pleuris*, ofte Zijde-pijn, en andere Sieckten komt te veroorsaken, maer oock de Doot selve onverhens over den hals dringht. Waer van hier breeder zoude konnen gehandelt werden, 't en ware wy voor hadden een Vertoogh van het *Werm d'incen*, uyt het Engels achter dit Werck te doen volgen. Sommige misprijsen het koken van 't water, meenen de dat daer door de dunste deelen van 't selve uyt-waef-

waesselen, en de dicke blijven: maer men hoeft niet te vresen, dat het water met sieden dicker sal werden: want het soude eer allegader versieden, en uyt-waesselen, als dicker werden: en 't gene uyt-waessent, en is niet het dunste deel van 't water, maer het heele water; en wat dickigheyt datter onder vermengt is, dat komt na het koken te sincken, en van de suyvere deelen des waters te scheidten. Maer soo yemant het water met een helm overhalen wil, die sal het sonder twijffel suyverder, en veel beter maken.

Zee-water / als zout zijnde, is gantsch ondiensigh om den dorst te lissen: maer wert goet, als het van de natuyr door het zant en de aerde gekleynt is. Indien men een put maeckt op den oever van de Zee in een plaets een weynigh hooger, als de hoogste vloet gewoon is op te komen, en hem op-graeft leeger als de leegste ebbe valt, soo sal men hem alle daegh nae her af-loopen van de Zee vervult vinden met soet water. Sulcx wert seer veel gedaen op de grensen van Barbaryen, al waer de schaersheyt der Fonteynen het volck dit geleert heeft. Het selfde is oock by *Iulius Caesar* in 't werck gestelt in de belegeringe von *Alexandryen*, om den dorst te blussen van sijn heyr-leger, dat anders soude zijn gedwongen geweest, om op te breken, en maeckten alsoo te niet den arbeyt van sijne vyanden, die het Zee-water hadden doen loopen in al haer Fonteynen. Dien grooten Helt, bracht die yont seer wel te pas, maer en wist even-wel de reden niet. Want hy meenden, dat op alle stranden Fonteyn-aders gevonden wierden, daer nochtans seker gaet, dat het is 't selfde Zee-water; het welck gedreven, en als gekleynt zijnde door het Zant, sijn zoutigheyt uyt treckt, en wederom bekommende sijne vorige soetigheyt, bequaem wert tot het gebruyck der Menschen. Sommige hebben willen befoecken, schrijft *Bacon*, of het zout water soude konnen soet gemaect werden, met het selfde door vele potten vol aerde te kleyfelen: maer wat forge en moerte, dat sy daer toe by brachten, soo en hebben sy noyt tot haer voor-nemen konnen geraken, om het selve drinckbaer te maken. Soo veel gaet de Nature boven de Konst. Hy stelt het onderscheyt in de verscheyden hoedanigheyt van de Aerde, en het Zant, te weten, dat de Aerde wat vettigheyt, en zoutigheyt by haer heeft, waerom sy tot sulcx onbequaem is, als het Zant: ofte liever, dat de verscheydenheyt van de beweginge der Wateren, haer belet, dat se geen gelijcke kracht en hebben. Het Zee-water, dat door het zant loopt, om den put te vullen, komt op met den vloet: maer in tegendeel, dat door de aerde leecht, daelt neder. En wy bevinden, dat de zoutigheyt, als het swaerste, altijd den gront kiest: waerom niet vreint en is, dat het water, 't welck door foodanige vaten gegoten wert, niet en kan soet werden, dewijl het met hem treckt de stoffe, van de welke het de zoutigheyt ontfanght.

Van Wijn.

Het XVIII. Capittel.

O Wijn, o machigh nat! o wijngaerts soete vruchten!
 Ghy doet de bleecke sorgb en alle droefheyt vluchten.
 Ghy jaeght de vreesse wech, en geeft een bloeden man
 Dat hy oock voor een Prins vrymoedigh spreken kan:
 Hy schijnt hem zes te zijn, schoon dat hy bijster schrael is.
 Hy beelt hem rijkdom in, al is hy maer een kalis.
 Hy pocht op sijn beleyt, en niemant sijns gelijck.
 Een boofst vol soete most, dat is een Koningh-rijk.
 Indien een jonge vrou u krachten kooft te smaken,
 Ghy sult haer gulle jeught, haer lusten gaende maken:
 En al se boven maet haer met u vocht begiet,
 Sy kent haer eygen man, haer echen hoeder niet.
 Ghy kont door uwe hulp een dommen geest verlichten,
 Ghy kont een traegh verstant een veersjen leeren dichten:
 Ghy maeckt dat menigh vorst sijn hoogen staet vergaet,
 En als het hem betaemt sijn plechten niet en weet.
 Maer ghy noch even-wel, gelijck wy konnen mercken,
 En pleghet niet over-al op eenen voet te wercken:
 Hier wort een desigh man door u gelijck een schaep,
 En daer een hoogh genoet gelijck een rechten aep:
 En soose noch een reys voor hem wilt laten tappen,
 Hy sal in korter stont gelijck een exter klappen:
 En soo ghy vorder gaet, een mensch die wort een swijn;
 Siet daer, o soete jeught, de krachten van de Wijn.

DE Wijn is beter en bequaemer dranck, dan het water. Want al is 't, dat het selfde den dorst soo wel verslaet, als de Wijn: indien men nochtans op de gesontheit wel wil letten, soo sal men de Wijn verre boven het water houden. Want de Wijn en is niet alleen de Nature aengener, maer het teeren, en versenden van 't voetsel wert daer door meerder geholpen. Evenwel hebben de Roomsche wetten verboden, de Vrouwen Wijn te drincken. Jae de Koningh *Romulus* (gelijck *Plinius* verhaelt 14. Nat. 13.) en liet geen straf doen over de gene, die daerom sijn vrou met een Rock hadde doot geslagen. Hierom was het onder de Romeynen de manier (*Plin. cit. en Ashen. 20.*) dat de Vrienden haer Nichten met een kus (om te ruycken of sy Wijn gedroncken hadden) begroeteden.

Van den aerdt en nature van den Wijn zijn de Authouren van verscheyden gevoelen. Sy staen wel allegader toe, dat hy werm is: maer of hy werm en vochtig, ofte werm en droogh is, daer in verscheleu sy. Wy sullen de redenen van beyde zijde, om kortheyts wille, overslaen, en alleen voor stellen, 't gene ons dunckt met de waerheyt over een te komen, houdende het met de gene, die gevoelen dat de Wijn kracht geeft om te verwerpen en te verdroogen. En indiender niet anders en was, dat sulcx betoonde, en dat de Wijn veel van de nature van 't vyer hadde, dit alleen zoude genoegh wesen, dat de geest, die daer uyt getrocken wert

(en waer van de Wijn alle sijn kracht heeft) en de sijnste Brandewijnen, die meest van die geest hebben, seer lichtelick branden. Van wegen desen geest, en de brandige, heete en drooge nature, wert de Wijn dickwils veel jaren goet gehouden. Maer het selfde bewijst oock genoeg, 't gene hy doen kan. In wonden en sweringen, wert de Wijn bequamelick gebruyckt, en insonderheyt den geest ofte brandewijn, die de selve schoon houdt, en van alle vuyligheyt suyvert. Oock maect stercke en milde Wijn dorst, belet den slaep, en toont oock door andere wegen, soo als Geneesmiddel, soo als voedsel, sijn verwermente en verdroogende kracht. Want hy en verdrooght niet, gelijk sommige meenen, als genees-middel, en veryochticht als voedsel. Want hy heeft een nature, en toont de selve krachten, in wat gelegentheydt hy gebruyckt wert: en voor voedsel genomen, maect hy bloedt, maer van sijnen aert, te weten, werm en droogh. Also de Wijn, gelijk wy hier voren geseyt hebben, is van die soorte van voedsel, 't welck niet alleen het bloedt en vermeerdert, maer oock sijn hoedanigheyt eenigins verandert. Want als hy gedroncken wert van yemant die gematigt van aert is, soo maect hy sijn bloedt werm en droogh: van een dieselve werm en

droogh is, soo vermeerdert hy sulcke ongematigheyt: van een die kout en vochtigh is, soo verandert hy soodanige ongematigheyt.

De Wijn is dan een *medicamentus* voedsel, werm en droogh: den eenen in den eersten, den anderen in den tweeden, en sommige in den derden graed. Soo dat de Ouden, om dat hy niet met sijn hoedanigheden 't lichaem soude veranderen, de Wijn met water plegen te drincken, gelijk noch hedensdaeghs in Vranckrijck, en andere plaetsen gebruyckelick is, en in Italyen wert hy met water geperst. Waer door insonderheyt sijn droogende kracht gebroken wert. Want al wert sijn wermte oock wat verandert, soo en wijckt die so veel niet voor de kouw van 't water: maer de droogte wert lichtelicker verandert, en tot matigheyt gebracht: soo dat gewaterde Wijn niet 't onrecht voor werm ende vochtigh magh gehouden werden.

Al 't gene dus verre geseyt is, moet verstaen werden van rijpe Wijn. Want alle Wijn van wat aert en nature hy zy, als hy maer rijp is, heeft kracht om te verwerpen en te verdroogen: maer als hy onrijp is, en meer na het verjuys, als na de wijn sinneckt, soo wijckt hy veel van de nature van den rechten wijn.

Ondertusschen isser oock in 't verdroogen en verwerpen

wermen van den rechten Wijn geen kleyn onderscheyt, niet alleen van wegen sijnen ouderdom, maer oock van wegen sijn nature selve. Want den eenen wijn is stercker, en magh meer water verdragen, eer hy verandert, als den anderen: en sulcke zijn oock meerder verwerende en verdroogende.

Maer men telt seer veel verscheide Wijnen, na den smaack, reuck, verwe, dickigheyt, ofte dunnicgheyt, dat is in de gestaltenisse en gantsche stoffe van den wijn, als oock na het Lant, daer hy wascht, waer door wy van sijn hoedanigheyt oordeelen.

Wat de smaack belanght, de rechte Soete Wijn voedt best, en alsoo hy niet alleen de tongh en mont, maer oock de maegh en ingewant aengenaem is, soo wert hy begeerlick van haer ontfangen. Maer alsoo hy wat dickachtigh is, soo verstopht hy, en is derhalven de gene, die een verstopte ofte verhitte lever ofte milt hebben, seer schadelick: verweckt mede spanninge en opblasinge in den buyck, en verandert oock lichtelick in gal. Maer is gesont voor de longe, en versacht de rauwigheyt van de keel: ende en is niet te heet, noch en vlieght soo in 't hooft niet, ofte en beschadicht de zenuwen niet. **Wrange Wijn** heeft onder alle wijnen de minste wermt, blijft langh in den buyck, ende en gaet niet haest door de aderen, noch en schiet niet ras door het water af. Soo dat hy goet is voor den buyck-loop: maer quaet voor de gebreken der borst en longe. Want hy hout het opspouwen tegen. Het is de beste wijn, soo veel den smaack belanght, die tusschen beyden gaet, en niet al te soet, noch al te wrangh en is.

Daer en is oock geen kleyn onderscheydt onder de wijnen van wegen den reuck. Want die een wijnen en goeden reuck hebben verquicken het herte, vermeerderen de geesten, verheugen het gemoet, en verstercken alle de krachten van het Lichaem. Maer de wijnen die geen reuck en hebben, zijn slechter, en zijn tot volmaecktheyt van de wel-riekende wijnen niet gekomen. Waeromse oock met sulcken begeren van de maegh niet na haer genomen en werden, noch soo wel verteert, noch en geven oock soo goet voedsel niet, ofte soo goeden stoffe voor de geesten, noch en verstercken het herte soo veel niet, noch en verquicken soo niet het heele lichaem. Maer die eenen vreemden smaack hebben, het zy na het vat, ofte verdervinge, ofte datter yet onder gemenght is, gelijk de gewavelde, zijn allegader schadelick.

Wt de verwe en kan men soo wel van de Wijn niet oordeelen, als uyt den reuck en smaack. Dan daer kan men oock wat uyt raden. Want **Witte Wijn** verwermt minder als de geelachtige: maer daer is noch onderscheyt in de witte. Sommige zijn waterachtigh, en niet alleen wit, maer oock dun. Dese en zijn niet sterck, trecken niet veel in 't hooft, maken wel water, en zijn de heete en galachtige gematigheyt bequaem. Nochtans werdender eenige onder de witte Wijnen

gevonden, die in dunnicgheyt en klaerheyt het water so gelijk zijn, dat men se met het oogh daer van nauclicks onderscheyden en kan, en vallen even-wel sterck en heel verwerende.

De **Swarte / of Bruyn-roode Wijn** is dick van gestaltenis, valt meestendeel soet, en voedt meer dan eenige andere, maer maect dick en grof bloet, blijft langh in de maegh hangen, verstopht de lever en milt, en vervult het hooft met sware dampen. Hy is de ongesontste van alle wijnen, insonderheyt als hy door outheyt noch dicker geworden is.

Wijnige / of Dperige Wijn dat is na den gelen of gulden treckende, is middelmatigh tusschen den Witten en Swarten te rekenen. Die noch wat bleycker is, en na den Witten meer treckt, by de Latijnen *Vinum fulvum* genoemt, gelijk de **Rijnste Wijn** is de beste en bequaemste, om het hert, en alle de krachten te verstercken.

Roode Wijn is gemeenlick soo werm niet, insonderheyt den Bleek-rooden, maect goet bloet, ende en beswaert het hooft niet, is de mont en de maegh aengenaem, die hy mede door sijn r'samen-trekkende kracht wat versterckt. Maer indien hy daer-beneffens dick van gestaltenis valt, soo en is hy de Lever en Milt, om de verstoppingen die hy aldaer veroorsaect, niet seer bequaem.

Maer met dese verwen gaet gemeenlick de mate van de gestaltenis. De dunnicgheyt is insonderheyt in den witten en waterachtigen wijn: daer na in den Wijnigen: de dickigheyt in den Swarten en Roden. Dick zijn oock de soete en wrange. Daeren is oock niet weynigh aen gelegen, dat men op de dunnicgheyt en dickigheyt van de Wijn lette. Want de dunne schieten haest door, en zijn alderbequaemst, alser haestige versterkinge der krachten van nooden is, sy openen doen sweeten, en water maken, en reynigen den loop des waters, dan geven den Lichaem weynigh voedsels. Maer de dicke geven veel voedsels, dan blijven langer in de leden steken, en verwerpen en verdroogen de selve, en veroorsaken dickwils veel verstoppingen.

Den ouderdom maect mede groote verandering onder de Wijnen. De **Most** is dick, en windachtigh, verweckt colijck, en graveel, en belet den water-loop: maer maect gemeenlick den buyck weeck, en die dat niet en doet, is soo veel te erger: en veroorsaect dickwils groote krimpelen in de dermen, en root-melzoen, en diergelijke gebreken. Het welck meest van de Most komt, die uyt suyrachtige en werm druyven vloeyt.

Mentwe Wijn die noch wat van de mostachtige soetigheyt behouden heeft, en wert niet lichtelick door het lichaem verdeelt, en maect rommeling in den buyck, de maegh, en het gantsche ingewant met winden vervullende.

Oude Wijn te weten de gene, die door ouderdom

scherp

scherp en sterck geworden is, beschadicht de zenuwen, en vervult de hersenen met vele dampen, en verhit het lichaam.

De Wijn die in ouderdom tusschen beyde is, valt tot alles de bequaemste. Want door den ouderdom openbaert den wijn sijn wermte: de welke weynigh kracht heeft in den nieuwen, meer in de gene, die wat ouder is, meest in de gene, die over het jaer is. Doch hier in valt mede verandering na den aert en nature van den wijn. Want sommige zijn sterck en wijnigh, die seer verwermen, seer goet zijn voor een koude maegh, de teringe helpende, en de slijmachtige vochtigheden verdrijvende: dan sy klimmen wat in 't hooft. Sommige zijn slapper, en hare krachten zijn oock in alles minder. Sommige gaen tusschen beyden. Eenige mogen tegen 't leggen; sommige werden terflont suyr, ofte verichaelt.

Behalven alle dese verscheydenheyt der Wijnen, maect het Lant daer de selve wasschen, noch een groot onderscheyt. Hier te Lande is de Fransche de gemeenste; de Spaensche, de Malvasie, en de Muscatell de sterckste; maer de Rijsche (die van den professor *Baudius* voor den besten borger van Dordrecht plagh gerekent te werden) den lieflicksten, soo van smaect, als van reuck.

De Malvasen komt uyt een Griecx eylant, tegenwoordigh *Candia* en eertijds *Creta* genoemt; alwaer groote ketelen langs de zee-kant staen, daerse in gesoden wert. Maer die niet verder als Italyen en gaet, die wert niet gesoden. Sy is tweederley, de eene soet, sulcx als eygentlick *Malvasia* heet, ofte *Malvasia dolce*: de ander is rinch, die niet gesoden en wert, sulcx als *Malvasia garba*, ofte *Liniico* genaemt is. Dese heb ick veel te Venetyen, dan hier noch noyt gesien. Muscatel Wijn wasscht mede in het selfde eylant, en op andere plaetsen. Die van *Frontignac* in *Languedock*, heb ick op de plaets selve gedroncken, en is den aengenaemsten dranck die men zoude mogen wenschen, en daer voor oock door geheel Vranckrijk en elders vermaert.

Wijn Tint / ofte Wijn van Alicante komt uyt den zee-kant van Spaengien, en wasscht meest in Catalonyen, en by Alicante, en van daer wert hy hier te lande gebracht; maer meer gebruyekt om den buykloop te stoppen, dan om veel van te drincken: anders, als hy noch jongh en mostigh is, smaect hy seer soet, doch ontstelt de hersenen seer.

Dewijl dan soo grooten verscheydenheyt onder de Wijnen gevonden werdt, soo is lichtelick te sien, dat sy niet allegader even gefont, en allegader een yegelik niet even bequaem en zijn. Dan in 't gemeen zijn dat de beste Wijnen, die van smaect tusschen soet en wrang zijn, wel ruycken, klaer ofte wat na den gelen trecken, niet te dun ofte te dick, nochtans meer na de dungheyt komende, niet te sterck ofte te slap, niet te jongh ofte oock al te oudt.

Alfoo de Wijn voor vele te sterck valt, soo is al van

ouden tijden in 't gebruyck geweest, den selven met water te mengen: en den dullen Godt, gelijk *Plutarchus* spreeckt (*lib. an seni sit gerenda res publica.*) door den nuchteren en soberen te bedwingen. Het welck den wijn niet alleen lieflicker en maect, gelijk *Athenaus* betuyght 15. *Deipnos.* 5. maer oock veel gefonder, te weten, daer goet water is. Want, gelijk *Hippocrates* in 't boeck van d'oude Genees-konst betuyght, den ongemengden ofte ongewaterden Wijn veel gedroncken, maect den mensche eenighlins slap, en beneemt een groot deel van sijn krachten. Het welck den Poet *Ovidius* oock te kennen wil geven met dese verskens:

*Gelijck onmatigh spel ontrent de jonge vrouwen
Kan menigh ongemack, en vreedme qualen brouwen;
Soo baert ons oock de wijn, gedroncken sonder maat,
Verwackingh in de kracht, en menigh ander quaet.*

Maer hier te Lande, daer wy niet wel versien en zijn van soo goet water, mogen wy den wijn liever ongewater drincken, dan daer rauw water by doende onse Lichamen gichtigh ofte ten minsten rappigh en schurft maken. Want de Rijsche Wijn vereyscht immers geen water om te verkoelen: en de Fransche hoe heet hy is, heeft so veel waterachtigheyt en slijmerigheyt, dat hy de menschen van Vranckrijk, al doen sy daer seer goet water by, al te lichtelick vol krauwagie maect. Voorts oock de heete Spaensche Wijnen werden wrang en onlieflick, als men daer water by doet: en de Italiaensche wel-rieckende Wijnen, als oock die sy *Vino Greco* ofte Griecksche Wijn noemen, die sijn van deelen zijn, worden onlieflick van smaect, alfer water by gedaen is. Dan de stercke dicke wijnen verdragen wel water, insonderheyt de Siciliaensche, die dan oock beter van smaect worden, dan sy sonder water zijn. Dit heb ick oock te *Montpellier* hoogh in Vranckrijk gesien in onse gewoone tafel-wijn, die ick noch d'ander studenten nie: en konde sonder water drincken, hoe-wel wy sulcks pooghden te doen; sonder dat eyen-wel yemant van allen eenigh schurft gewaer werde, door dat het water heel suyrver en klaer was, en de wijn sterck en volkomen rijp.

Soo verre is 't by de luyden hier te Lande van wijn met water te drincken, dat sy selve het water, dat de nature daer in doet wassen, daer uyt trecken, en drincken alleen den geest, die wy gemeenlick Brande-wijn noemen, waer mede meenigh dronckaert sijn leven verkort. Insonderheydt de gene die heet van naturen is, ofte met galachtige vochtigheyt overladen. Die hy noch meer ontsteekt, en verdroogt, en de Lever, gelijk men seydt, verbrant. Want hy is by-nae heet tot in den vierden graedt. Anders is hy seer bequaem in koude lichamen, en koude gebreken. Want in sulcke verquickt en vermeerdt hy de natuerlicke wermte, versterckt alle de krachten des lichaems, en doet yemant die staeuw is wederom tot sijn selven komen.

Siet

Siet verder van den **Wande-Wijn** by Dr. Lemnius in zijn 2. boeck van de Verborgten wonderen der Naturen op het 34. capittel.

Van suuren wijn wort **Edich** / ofte **Wijn-azijn** gemaect, die verkoelt en maect de maegh gracygh, en lust om te eten. Is bequaem in de gene, die galachtigh, en heet van bloet zijn: maer gantsch ondienstigh voor de gene, die kout van aerdt, en swaermoedigh zijn, gelijk *Galenus* schrijft 1. *Simp.* 31. De selfde kracht heeft 't sap van onrijpe druuyen, **Derjups** genoemt, maer en is niet bequaem, alser eenige verstoppinge in de milt ofte lever is. Dan geen van beyde wert tot dranc, maer alleen tot sauge gebruyckt. Ick heb even-wel gelesen in de Historie, die in het jaer 1632. van onse Nederlantische Oorlogen te Romem gemaect is by *Famianus Strada*, in 't 8. boeck, dat de vermaerde *Chiapin Vitelli*; zijnde boven maten swaerlijgh, en so vet en dick van buyck, dat hy den selven met swachtel om den hals molt op-schorten, en daer verdriet, als in den oorlog seer hinderlick, in krijgende, hem gantsch van de wijn hiel, en daer na al zijn leven niet als azijn en dronck, waer door hy raucker werde, en zijn lichaem 87. pont af-nam.

Van Bier.

Het XIX. Capittel.

Wie kander van het Bier den rechten aert beschrijven,
En of het dienstigh is voor alderhande lijven?
Dewyl het wort gekookt uyt veelderhande graen,
En datter selvaem kruyt oock onder wort gedaen.
De waters even-selvs zijn niet van eener krachten,
Het eene wort geput uyt ongefonde grachten,
Het ander uyt een beek, of uyt een drijfgh zant,
Het ander uyt een poel, of uyt een siltigh lant.
Ick sal dan, Hollants volck, in weynigh hier besuyten,
En op dit gantsch beslagh een korten regel wyten;
Maecte dat sigh uwen dranc in dese palen hout,
Niet al te byster jongh, niet al te lydigh oudt.

Bier wert geloof een nieuw, en niet langh gevonden brouwsel te wesen. Maer ick vinde al in den Grieksch en history-schrijver *Diodorus* van Sicilyen, hoe hy in zijn eerste boeck verhaelt, dat *Osiris*, Koning van Egypten, 't gebruyck van den Wijn gevonden, en de Werelt geleert heeft, en op de plaetsen, daer de Wijnstock niet en wilde aerden, het volck gewesen heeft, eenen drank van Gerste te maken, den welcken den Wijn in goede reuck weynigh weeck. En hy seyt, dat de Egyptenaers van *Osiris*, tot de tijde van *Alexander de Grootte*, die aldaer de Stadt *Alexandryen* gebouwt heeft, meerder als thien duysent jaer, rekenen, ofte, gelijk sommige schrijven, wat minder als drie-en-twintigh duysent.

Men kan niet wel in 't gemeen seggen, van wat

aert en nature het Bier zy, dewijl het so seer verscheyden is, van wegen de stoffe, het water, den ouderdom, de maniere van bereyden. Het wert hier te Lande gemeenlick gebrouwen van Water, Gerste-mout, somtijts oock Terwe of Spelte, en de bloemen ofte bellen van de Hoppe. Dese verscheyden deelen hebben elck hun eygen en besondere krachten. Want het Water, daer het Bier van gebrouwen wert, is kout en vocht: 't Mout is droogende en af-vagende, met wat wermte: de Terwe en Spelte zijn middelmatigh werm en droogh; de Hoppe verwermt en verdrooght in den tweeden graed, beroert het hooft, en vervult dat met waesdomme, verweckt het water-maken, en heeft oock een af-vagende en openende kracht.

Het Bier dat van Terwe gebrouwen wert, geeft meer voedsel als het gene dat van Gerst komt, verwermt, en vervochtigh oock meer, insonderheit dewijl by de Terwe gemeenlick minder Hop gedaen wert, als by de Gerst. Dewijl oock de Terwe wat tayer gijl heeft, als de Gerst: soo maect het Terwen-bier oock tayer vochtigheden in 't Lichaem, maect lichtelicker verstoppinge, insonderheit so het niet heel klaer en is, en drijft 't water soo seer niet af.

Bier van Gerste gebrouwen en verwermt soo seer niet van wegen de gerste, maer alsooder dickwils veel Hoppe by gedaen wert, soo krijght het daer van een verwermdende en verdroogende kracht, het voedt minder, en maect dunder sap in 't lichaem, en set het water beter af. Het gene van terwe en gerst onder een gefoden wert, heeft oock een gemengde kracht. Dat van geen mout, maer alleen van koren in de Song drooght, gebrouwen is, heeft meer overtollige vochtighheit, en maect dickwils verstoppinge in de kleine aderkens, en kortheyt op de borst. Hoeder meer Hoppe by gedaen wert, hoe het meerder drooght, maer minder voedt, soo licht niet en verstoppt, en meer water doet maken.

Maer het meeste onderscheyt van de Bieren komt uyt 't Water. Want dewijl het water van d'een plaets ofte d'ander seer verscheyden valt, en het Bier niet anders en is als water met mout en hop op-gefoden: soo en kan het niet geschieden, ofte den aerdt van het water blijft oock in het Bier. Daerom die van de nature der Bieren wel wil oordeelen, die moet insonderheit wel letten, op de nature van de Wateren. Want die geven sommige Bieren eenige bysonder eygensschappen. Waer toe niet weynigh en helpt de maniere van brouwen, en het Bier toe te maken.

Jongh of Versch Bier dat noch niet wel geseen en gefoncken is, doet den lichame veel hindernis, gelijk wijs wy van den Most geseyt hebben. 't maect winden in den buyck, doet het graveel in de nieren en blaes groeyen, en veroorsaect veele verstoppingen.

Suer Bier is de zenuwen en de nieren hinderlick, beroert de maegh, en doet in 't Lichaem quade vochtigheden groeyen.

Daer't-

Maerts-Bier / dat in de Maert gebrouwen zijn-
de niet voor de Somer en plagh gedroncken te wer-
den, is soo klaer als wijn en by-nae soo sterck, wert
hier te Lande by sommige voor ongesont gehouden,
als crimpfelen in den buyck maecende: dan de gene
die het ghewendt zijn, en voelen dit ongemack niet.
Maer men moet wachten, dat het niet al te oudt ende
te straf en wert; want dan wringht het te seer in de
keele, ende buyck, en is de zenuwen quaet. Voorts
is het dunste ende lichtste Bier wel kout en vocht van
aerdt, door dien dat de waterige eygentheyt en stof-
fe in 't selve wel de meeste is: het en is nochtans niet
gantsch sonder eenige wermte. Maer de dicke Bie-
ren zijn veel werner; doch minder als de wijn,
die oock veel dunder ende sijnder van stoffe is.

Bier dat wel gefoden, en klaer is, niet te jong of-
te te oudt, is voor alle menschen bequaem om te drin-
cken.

Van suer Bier wert mede **Azijn** gemaect, dan en is
soo sterck niet, als Wijn-azijn.

Onder de Grieksche *Epigrammata* lesen wy dit
Schimp-dicht van *Iulianus* tegens den wijn van gerste
gemaect, by ons Bier genaemt:

*Wie zijt ghy, lieve vriend? soudt ghy wel Bacchus wesen
Van alle man bemint, van yeder een gepresen?
Van Iupiter geteelt? neen, die en zijtje niet,
Gelijck men aen u verw en al u wesen siet.
Ghy zijt van quaden reuck, en ure dampen stincken;
O! 't is een ander nat daer van de Goden drincken,
Dat heeft een frisschen geur, en vry al beter smaect,
My dunckt ick word een God als ick het vocht genaect.
Voorwaer ghy zijt geteelt daer noyt geen druysen groeyde,
En daer noyt acker-man haer gulle rancken snoeyde,
Ghy kreeght u wesen niet uyt 's wijngaerts edel hout,
Maer uyt een brouwers kuyp, en van stigh gersten-mout.*

Van den Taback.

Het XX. Capittel.

De Taback-blafer spreekt.

W At macher eenig volk speck, lees, of hammē wenschē,
Al dat maakt drabbig bloet, en onvermeuge menschen;
Voor my ick weet een spys die ick al beter houw,
Die draegh ick in mijn sack, of in mijn wijde mouw.

Koom

Koom let om mijn bedrijf, ten zyn geen steeche saken,
 De kock dien ick gebruyck dat zyn mijn eygen kaken,
 Mijn keucken is een pijp, een door mijn schapperae,
 Die draegh ick altyt met, waer dat ick benen gae:
 Een blat is mijn gebrat. Van hier, o grage monden,
 De schoorsteen is mijn neus, is dat niet wel gevonden?
 En roock dat is mijn dranck, wat pas ick op den wijn,
 Ick kan oock sonder hem gerust en vrolick zyn.
 Ken hoef aen geen serveet mijn vingers of te veegen,
 Een kleynje wel gebruyckt dat is een grooten segen:
 Wel laeckt my dien het lust. Het is een rustigh man
 Die met de minste kost hem vrolick maken kan.

DE wijl wy nu van alderhande dranck gesproken hebben, soo en sal niet ondienstigh wesen, hier een weynigh by te voegen van den Taback, die wy mede in onse tale seggen te drincken, al is 't dat wy daer van geen vochtighydt, maer alleen den roock of in trecken.

Taback heeft den naem nae een Lantschap van West-Indyen daer hy veel wast, even gelijck de wortel *China*, en *Mexicoan* heeft, beyde in de Apoteken bekent. Hy heeft mede den naem van *Nicotiaen* / na eenen *Nicotius*, die den selfden, Gesant in Portugael zijnde, van daer alder-eerst in Vranckrijck bracht in 't jaer 1560. gelijck de Ridder en Admiraal *Drake*, den selfden mede in Engelant gebracht heeft ontrent het jaer 1564. Daer nae is hy oock in Hollant gekomen, alwaer met den selfden nu een stercken handel gedreven wert.

De Taback is niet kout van aert, om dat hy den mensche slaperigh maect, gelijck *Dodonaens* vertyts plagh te meenen, maer heet en droogh, gelijck hy daer na oock door reden en ervarenthyt wel geoordeelt heeft, en dat wel ontrent den derden graed, gelijck hy oock gestelt wert van den Engelsche schrijver *Edoard Done*, hoe-wel hier in wat verschillen den Italiaenschen *Casalpinus*, den Spaenschen *Monardes*, en den Françoischen *D'alechamps*, van welke de twee laetsten niet verder en gaen in beyde de gematigheden als in den tweeden graed, de eerste hout hem wel voor droogh in den derden, maer alleen werm in den eersten. Dese hitte blijktt genoegh uyt de bijtende scherpigheydt, die men in den Taback gewaer wert, als oock door dien hy soo geweldigh alle vochtighydt en stijmerigheydt uyt het hoofd treckt. Maer behalven dese kracht, heeft hy noch een verdroogende eygenthyt, en den roock in 't lichaem komende (insonderhyt in de gene, die hem ongewent zyn te drincken) werpt de maeg om, en maect den buyck heel los, met groote ontroeringe van 't geheele lichaem. Daer-beneffens wert hem noch sonderlinge kracht tegens 't vergif toe-geschreven. Het is t' Antwerpen gebeurt dat een snoepige kat eenen brock met rotte-kruyt toe-geworpen was, die sy in-slickende op en neder spronck, soecken de den selfden uyt te braken; maer te vergeefs. De vrouwsulcx siende, maecte den mont op te krijgen, en

Racker Taback met boter in, waer door de kat aen 't brake komende, te lijf bleef. Maer dit zoude alleen op 't braken konne geleyt werden. Dan vele versekeren, dat hy wonder goet is tegens het pestilential feijn. En my is van geloofwaardige luyden verhaelt, dat ten tijde alster feer groote sterfte te Londen in Engelant was, de Taback-huysen geheel bevrijt waren.

Het is aen-merckers weerdigh 't gene de gemelte *Monardes* schrijft, dat de Indianen hunger en dorst met den Taback verslaen, op dese maniere: Sy branden eenige schelpen van Rivier-stecken, die stootense sijn als kalck. Hier van en van den Taback nemen se even veel, dat knaewen se tot dat het gelijck deegh aen malkanderen hangt, daer rollense ronde bollekens van, als erweten, de welke sy in de schaduwe droogen, en wech leggen. Als sy dan door eenige boscchen moeten reylen, daer te eten noch te drincken en is, soo nemen se al gaende een bolleken tusschen de lippen en het onderste van de tanden, en de vochtighydt daer van komende, slickense door: en met dat middel konnense 3, 4 dagen sonder de minste slacuwigheydt hunger en dorst wederstaen. De in-woonders van *Florida* doen het selfde met den roock van den Taback. Den selfen drincken sommige slaven en arbeyders in Indyen en Spaengien, als sy heel vermoeyt gewerckt zyn, soo veel tot dat sy sluyfelende daer van in slaep vallen: en wacker werdende is al haer vermoeythyt over.

De Taback moet des morgens gedronken werden, en als de maegh ledigh is, niet van kinders ofte die swack van hersenen zyn, ofte die een heete en drooge gematigheydt hebben: maer van de gene, die sterck, kout en vochtigh zyn, en veel met sinckingen gequelt werden. Indien even-wel foodanige hem te veel drincken, so zal hy in plaetse van de sluymen op te brengen, en de hersenen matelick op te droogen, het verteren van de maegh beletten, (waer door veel raeuwe vochtigheden verweckt werden) de hersenen onstellen, en de sluymen in de borst verharden. So heb ick onder andere een man in dese Stadt gesien, die alle daegh gewent was in de twintigh pijpen te drincken, het welck hy soo lang dede, tot dat hy sijnen adem niet meer halen en konde, en in de sluymen, die hy door geen middel op en konde brengen, ten lesten sicken.

De Taback wert van de Indianen gesaeyt, en verplant, gelijck by ons de Koole, daer nae eer hy bloeyt, af-gesneden, de kleynste bladeren, stelen, en knoppen in Spaensche wijn, *Malvasey*, ofte oock Joppen-bier gesoden met Zout, en dan Anijs-zaet, en Gember daer by gedaen. In dit uytgeperft en af-gegoten nat (van de Spaengiaerts *Caldo* genoemt) laten se de grootste bladeren werm staen broeyen, tot dat se geelachtigh werden, dan rijgen sy se aen een dicken draet, en hangense uyt de Son te droogen, en gedroogte zijnde rollen sy de selfde op, gelijck wy se hier te lande krijgen.

Van Zout.

Het XXI. Capittel.

Het Zout is wonder nut, het moet al bewaren,
 Wie kander sonder dat in verre landen waren?
 Al wat den mensche voeds, al wat men suyvel hiet,
 En deught of sonder zout, of sonder pekel niet,
 Geen koeck en kan beslaen, geen meyt en weet te koken,
 Soo haest als haer het zout of pekel heeft ontbrocken;
 En wie de tafel dickt, en zout daer op vergeet,
 Die toont dat hy sijn ampt in geenen deel en weet.
 Zout dient ontrent het vleys, het dient ontrent de vissen,
 Dies kan men beter gout, als zout, op aerden missen:
 Maer hier en over-al soo dient de middel-maet,
 Want als men die vergeet, soo wort het goede quaet.

WY hebben hier voor geseyt, dat alle voedsel ge-
 nomen wert van dingen die Leven hebben, als
 Aerd-gewasch en Dieren; en die geen Leven hebben,
 als Water en Zout. En alsoo wy van 't water na d'an-
 der voedselen onder den Dranck gehandelt hebben,
 soo is het Zout alleen overigh, welckers nature wy in
 dit Capittel nu kortelick sullen uyt-leggen.

Het Zout heeft sijnen oorspronck van de sulzigheyt,
 die meest in het Zee-water ofte in sommige aerde is.

De President de Thon schrijft in 't 56. boeck van sijn
 Historye, dat den Koningh van Polen seer veel inkom-
 men heeft van diep gegraven Zout; en datter in de
 Warande van Podolia een stillstaende water is, 't welck
 in heete Sonne-schijn, als ys bevroest, soo datter Wa-
 gens, en Peerden over loopen, en elck een soo veel met
 bijlen uyt hout, als hy wil mede nemen. Wy lesen in
 den Atlas, datter in de Stede Lunenburgh een Fonteyn
 is, die al van oude tijden Zout water op-geeft (daer
 sy Zout in pannen van koocken) in sulcken menigte,
 dat elck Borger en Inwoonder van die Peeckel, soo
 veel mach halen, om sijn vleysch te zouten, als hy be-
 geert, sonder yet daer voor te betalen.

Hier te lande plagh eertijts geen Zout in 't gebruyk
 te zijn, als dat ontrent de Zee uyt de aerde gegraven
 werde. Die aerde brandense tot asche, en met werm
 water daer een loogh van makende, trocken daer seer
 wit en blinckent Zout uyt, het welck sy Zelt ofte
 Zilt-zout noemden. Dese maniere van Zout ma-
 ken sagh ick noch onlanghs te Zierickzee ('t welck
 hier van groote neringh hadde) in eenige oude schil-
 deryen seer aerdigh uyt-gebeelt. Daer nae heeft het
 Spaensche en Fransche Zout, 't welck hier te lande ge-
 bracht werde, het gegraven Zout te niet gemaect.
 Doen ick in 't jaer 1615. te Montpellier studeerden,
 Z. 2 sagh

sagh ick met d'heere Dr. *Gessel* (tegenwoordigh vermaert Genees-meester tot Utrecht) ontrent 't steden *Agusmortes*, een plaetse, daer het Zout uyt de Zee vergadert wert, genoemt *Salins de Peçais*, alwaer sy het Zee-water op een groot pleyn in-laten, en het selve met een rant besetten, uyt het welcke daer nae door de hitte van de Son uytgewaessent zijnde, aldaer geheele bergen van Zout vergadert werden. De groote hitte die in *Languedoc* is, maect het Zout veel aengenamer, als ander, jae oock streckelicker, soo dat men eens soo veel daer mede zouten kan, als met het zout van *Poitou*, gelijk *Cardel* verhaelt in 't eerste van sijn *Memoires*, daer hy oock schrijft, dat het in-komen van die *Salins* den Koningh jaerlicks geeft seiven-megentigh duyzent quintals zout, het welck in gelt doet thien hondert, en vijf-en-twintigh duyzent gulden. Op de selfde manier wert oock onder andere in Sicilyen het Zee-water door groeven in-gelaten, en dan laten stien op-droogen. En aldaer is mede, gelijk *Facelles* in sijn Siciliaensche historye verhaelt, op veel plaetsen goet Zout, uyt soet water, dat van den regen, ofte Fonteynen in de zultige Poelen by een vergadert, en door langhdurige hitte van de Son gedrooght zijnde, tot Zout verhart.

Wy hebben hier te lande, en insonderheyt ontrent dese Stadt Dordrecht, de Zout-keeten, in de welck 't bruyn en grof Zout van Spaengien, en Vranckrijk met Zee-water (waerdoor den hoop vermeerderd) gekoocht, en alsoo tot geheel wit en goet Zout gebracht wert.

Van alle oude tijden is geloofft, dat het zout 't noodighste was, dat in de Spijse gedaen werde, en dat wy sonder het selve niet en konden leven. *Plin.* 31. 7. En noch hedens-daeghs en wert niet een tafel gedeckt sonder zout: soo dat de dienst-maecht, die dat versuymt, gemeenlick geseyt wert geen maecht te zijn: 't welck haer niet aengenaem zijnde, wel forge draegt, om het Zout eerst op te setten. Het is eertijts in soo groote achttingh geweest, datse met Zout, in plaetse van Wieroock, plegen haer offerhande te doen. Waer van noch tot desen tijdt gekomen is, dat men 't voor ongeluck rekent, als het zout-vat over tafel komt te storten, al of de tafel daer mede onthelicht was. Daer is veel water in vermenght, het welck de oir-saek is, dat het in 't vyer geworpen zijnde, soo dapper kraeckt.

De groote nootzakelicheyt van het Zout, bevinden wy alle daegh, en sonder het selve en zonde niet alleen de kost onsmakelick zijn, maer geheel bederven. Het is de alderbeste sauge, en een sauge voor alle saugen, gelijk *Plutarchus* seyt. 5. *Symp.* 8. Voorwaer het gene in de oogen de groenigheyt is, in de ooren een accoort van stemmen, in den reuck de liefdelicheyt, en de sachte wermte in het gevoelen, het selve doet het Zout met sijnen aengenaemen geur aen den smaek. Want het hout hem soo onder de saugen, dat al is het,

dat de soete subtylder en volkomender den smaek bewegen, even-wel voor een yder so aengenaem niet en zijn, noch oock by verscheyden spijsen so niengemengt en konnen werden sonder walginge, als de gene, die van het Zout deelachtigh zijn, dewijl het Zout alleen gemeenschap heeft met alderhande smaken. En al hoewel dat onder de selvige soo ontallick onderscheyt is, alffer in alle d'ander sinnen kan gevonden werden, soo maect het even-wel in alderhande saugen een aengename over-een-stemminge. Daerom seyde eertijds de wijs-gerige *Plato* seer wel, dat de Kocks volkome meesters van de Spijse zouden wesen, indien, gelijk de Sangh-meesters letten op den toon van de verscheyde stemmen, en hoe die best het gehoor bevallen, sy oock alsoo acht namen op de verscheyde smaken, tot een goet accoort, en een aengename liefdelicheyt te brengen. Het is noodigh dat al de sinnen niet alleen met een maeghschap en oorspronck over-een-komen, maer oock een gelijkvormigheyt onder malkander hebben. Want gelijk in een ronde circkel, hoe dat de linien verder van 't middel-punt af-getrocken werden, hoe datse verder van malkander wijcken, even-wel nochtans haer evenheyt, ofte de gelijkheyt, die sy onder malkanderen hebben, daerom niet en verliefen: even-eens de sinnen, die van een gemeene fonteyne af-vloeyen, al is 't datse door verscheyde diensten gescheyden, en in besondere ampten verdeelt zijn, soo verstaense niet te min malkander door een gemeene gelijkheyt en over-een-stemminge. Alsoo gaet het insonderheyt met de smaken, al is 't dat haer kanten en uyt-steekfels seer verre van malkanderen af-wijcken, so werden sy even-wel van 't Zout door een aengename over-een-stemminge tot accoort, en eenen liefdelicken smaek gebracht. Waer uyt merckelicken blijktt de deught van 't Zout, de welke so groot is, dat het selfde oock door het gestadigh gebruyck, nimmermeer tegen en valt. Welkers treffelicheyt noch elders aen blijktt. Want alsoo de smaken haer woon-plaets hebben in de vochtigheyt, gelijk de reucken in drooghte, soo wert nootzakelick die smaek, boven alle andere gestelt, de welke de meeste vochtigheyt om te proeven de tong en gehemelte kan aenbrengen. Dewijl dan de zoutigheyt dat meest doet, gelijk men uyt wat zout onder de tongh geleyt, gewaer kan werden: waerom en sal men dan het Zout, als een gestadigen voort-setter en leydt-man van den smaek, ons niet alder-eerst op tafel laten voor-setten? Derhalven en is 't niet vreemd, dat vele hier te lande de Kaes in 't laetste eten om de maegh te sluyten, en in 't beginsel van de maeltijt wat Zout, 't welck sy den sleutel van de maegh noemen, gebruycken, om de selfde te openen, en tot etens-lust te verwecken. Maer de Oude de hebben het Zout niet alleen voor een sauge, en om lust tot eten te maken, gebruyckt, maer oock voor toe-spijse genuttigheyt (het welck noch onder gemeene luyden gebruyckelick

lick is, alſſe yet willen gelijk als met eede beveſtigen, datſe daer op Zout en broodt eten) en daerom werde Ceres en Neptunus in eenen tempel ge-eert, gelijk in Plutarchus 4. Symp. 4. te lezen is.

Maer dit was, gelijk het oock noch is, alleen koſt voor ſlechte en arme luyden: hoe-wel dat oock de rijkſte het Zout niet miſſen en kunnen. Het verwekt den etens-luſt, en doet de Spijſe wel ſmaken, ſuyvert de maegh van alle ſlijm en onreynigheyt, jae maect een wacker verſtant, ende een vet lichaam. Appollinius de diſcipel van Herophilus, een van de grootſte Medicijns, verboodt de ſchrale en magere luyden de ſoetigheyt, maer gebodt zoute ſpijſe te gebruycken, omdat des ſelvigere dunnegheyt en ſijnigheyt van deelen het voedsel lichtelick door de kleynaderkens zoude voeren, gelijk Plutarchus verhaelt 4. Symp. 4. En 't Zout en maect niet alleen het lichaam vetter, maer wert oock gehouden onder de dingen, die de vruchtbaerheyt vermeerderen. De geheel vette, en ſwaerlijvige vrouwen, de welke gemeenlick onvruchtbaer zijn, werden door matigh gebruyck van zout tot vruchtbaerheyt gebracht. Want her ſuyvert en verdrooght alle overvullige vochtigheyt des lijs-moeders, ſoo dat de verglaetheyt (gelijkſe dat noemen) daer door vergaet, en ſy in een ſuyvere en drooge lijs-moeder daer nae beter ontfangen. Dat her in de mans de lenden oock wacker maect, bevint men genoegh aen de gene, die gewoon zijn veel zoute koſt te gebruycken. Daerom plachte men de Spring-hengſten, die te traegh in 't werck waren, zout onder haer voer te geven: en de honden oock zout vleefch voor te werpen, om haer te ritſiger te maken. Dit is d'oorſaek, waerom de Poeten verſiert hebben, dat Venus uyt de zee geboren was: als oock, dat de Prieſters van Egypten die kuysheyt beloofte hadden, haer heel van het zout onthielen, ſo datſe oock ongezouten broot aten: om dat het zout door ſijn wermte en ſcherpigheyt den luſt tot by-flapen onſteect, gelijk Plutarchus ge-

tuyght 5. Symp. 10 ofte oock gelijk hy in ſijn Boeck van Iſis en Oſiris ſchrijft, om dat het zout etens-luſt verwekende, de Prieſters tot gulſigheyt en dronckenſchap mocht brengen. Maer met dit over-geloove en hebbenſe haer gefontheyt geen voordeel gedaen.

Het Zout en maect niet alleen alderhande ſpijſe aengengem en ſnakelick, maer kan oock de ſelvige een lange tijt van de bedervinge bewaren. Gelijk men ſiet aen geprenght vleefch, en gezoute viſch. Want 't verdrijsen verteert de overvulligheyt, en heeft met eenen een packende en toe-treckende kracht. Derhalven drooge dingen, indienſe met veel zout beſprengt werden, ſo zijnſe onbequaem tot ſpijſe: gelijk of yemant een haes in 't zout wilde bewaren, die zoude veel te droogh, en niet eerbaer weſen. Maer Speck wort door de pekſel veel beter. 't Welck oock van andere Spijſe moet verſtaen werden. Want hoe vleefch, ofte viſch ſlijmiger en vochtiger is, hoe het bequaem valt om het zout te vatten, en daer door te verbeteren. Daerom en dient in de ſomer het zout ſo veel niet gebeſicht, als des winters. Daer-beneffens in koude landen, in vochtige, vette, en ſwaerlijvige menſchen, is het bequaem. Want in de gene, die veel gals, ofte heet van naturen zijn, doet het, te veel genomen, groote ſchade, in de ſchrale en magere verbrant het en verdrooght het door ſijn ſcherpe hitte 't bloet en d'ander vochtigheden. Vorder ſeggen de Arabiſche Geneef-meesters, dat veel zout het geficht verduyſtert, het zaet verteert, juckte, en ſchorſt veroorſaect. Indien yemant alle daegh nuchteren een weynigh zouts onder de tonge hout, tot dat het ſmelt, die en zal met geen bedorven tanden gequelt zijn. Vele gelooven, dat den adem van de gene, die geen zout en eten, een vyerigen aert krijght; en dat daerom de Joden een ſtinckenden adem hebben. Die de hiſtorye van de nieuwe werelt beſchrijven, vertellen dat de Swarte met Zout haer gefontheyt bewaren, en het ſelve by-na tegen Gout op-wegen.

PLINIUS aen ſijn xxxi. Boeck het vij. Hoofſtuck. Het Menſchelijcker leven ſou ſonder Zout niet kunnen beſtaan. Jae 't is ſulck een nootſackelijcke Hoofſtuffe, dat de beteekenis daer van, tot de welluſten des gemoeds overgegaen is. Want alſo wort alle aerdigheyt van leven en de opperſte vrolijkheyt, S A L S, of Soutjens genoemt, gelijk de ruſt des arbejts, met geen ander woort beter uytgedrukt wort.

HUARTE aen het xv. Hoofſtuck vers iv. van ſijn onderſoekingh der verſtanden. Geen voedsel van al dat de menſchen gebruycken, goeft ſulck een goet verſtant als dit Mineral het Sout. Het is kout met de hoogſte trap van verdroging, die in eenige ſaecte te vinden zijn, en indien wy het gevoelen van Heraclitus willen toetſaen, die ſpreekt aldus: drooge glants de wijsſte Ziel. Door het welke hy ons wil te kennen geven, dat de droogte van het Lichaem de verſtandichſte en wijsſte Ziel maect, en het Zout heeft ſulck een droogte, en is ſoo bequaem voor het verſtant, dat de heylige Schrieff de voorsichtigheyt, wijsheyt en kenniſſe met dien naem genoemt heeft.

CELSUS aen het eerste Boeck vande Medicijnen. Traegheyt verſtomt het Lichaem, maer abeyd maect het ſelve vaſt, het eerste bringht een vroegen ouderdom aen, het tweede maect de leught langduigh.

OVIDIUS elf vande veranderingh.

O ſlaep der dingen ruſt en ſoetſte vande Goon,

O vrede van de Ziel geleerd de zorg te doon,

Die 't Lichaem afgelooſd door haer gedurig ſlaven,

Ten nieuwen abeyd weer herſtellen kond en laven.

MONTAIGNE s. van ſijn Effais of proeven. Metrocles zijnde in ſijn School beſig met reden-twiſten, liet onvoorsichtelijck een wind van hem gaen, waer door hy ſich van ſchacme bedeckt en verborgen hield tot dat hem Crates quam beſoecken, de welke by ſijn verdroofſtiogen en rednen, oock het voorbeeld van ſijn vryheyt voegende, latende met hem winden om ſtrijd, waer mede hy hem die ſwarigheyt benam, en daer en boven tot de vrye Secte der Stoyken troock, van de beſeefde Peripatetice, de welke hy tot daer en toe had aengehangen.